

Kuconis V. Nekrošius V. Teisėsaugos institucijos

TURINYS

IVADAS.....	9
-------------	---

I skyrius

TEISĖSAUGOS INSTITUCIJŲ DISCIPLINOS DALYKAS. PAGRINDINĖS SĄVOKOS IR SISTEMA.....	11
---	----

1. Teisėsaugos institucijų sąvoka, uždaviniai ir bruožai.....11
2. Teisėsaugos institucijų funkcijos ir veiklos kryptys.....16
3. Teisėsaugos institucijų disciplinos dalykas ir sistema.....19
4. Sąveika su kitomis teisės disciplinomis.....21
5. Teisėsaugos institucijų disciplinos teisės šaltiniai.....22

II skyrius

TEISMINĖ VALDŽIA.....	27
-----------------------	----

1. Teisminės valdžios sąvoka ir vieta
kitų valstybės valdžių atžvilgiu.....27
2. Teismas kaip teisminės valdžios dalis. Teismų sistema...32
3. Teisingumo sąvoka ir jo požymiai.....37
4. Pagrindiniai teisminės valdžios
funkcionavimo principai.....38
5. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas.....51

6. Bendrosios kompetencijos teismai.....	59
6.1. Apylinkės teismai.....	59
6.2. Apylinkės teismo teisėjai.....	64
6.3. Apygardos teismai.....	72
6.4. Lietuvos apeliacinis teismas.....	76
6.5. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas.....	78
7. Specializuoti administraciniai teismai.....	86
7.1. Bendrieji klausimai.....	86
7.2. Administracinė teismų sistema.....	88
8. Teisminės valdžios administravimas.....	93
9. Teisminės valdžios savivalda.....	99

III skyrius

PROKURATŪRA.....	105
1. Prokuratūros vieta teisėsaugos institucijų sistemoje.....	105
2. Prokuratūros sistema ir struktūra.....	106
3. Prokurorų funkcijos ir kompetencija.....	109
4. Prokuratūros pareigūnų skyrimas ir atleidimas.....	113
5. Prokuratūros pareigūnų atestavimas ir laipsniai.....	115
6. Prokuratūros pareigūnų skatinimas ir drausminė atsakomybė.....	117

IV skyrius

ADVOKATŪRA.....	121
1. Advokatas ir jo vieta Lietuvos teisinėje sistemoje.....	121
2. Asmens pripažinimas advokatu.....	124
3. Teisė verstis advokato praktika.....	129

4. Advokato veiklos pagrindai.....	131
5. Advokatų savivalda.....	134
V skyrius	
POLICIJA.....	137
1. Policijos sistema ir uždaviniai.....	137
2. Policijos funkcijos.....	141
3. Policijos pareigūno teisinis statusas.....	144
4. Priėmimas į tarnybą policijoje ir atleidimas iš jos.....	148
5. Policijos departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos.....	151
6. Kriminalinės policijos Interpolo Lietuvos nacionalinis biuras.....	154
7. Policijos rėmėjai.....	157
VI skyrius	
KARO POLICIJA.....	161
VII skyrius	
SPECIALIŲJŲ TYRIMŲ TARNYBA.....	165
1. Specialiųjų tyrimų tarnybos uždaviniai ir funkcijos.....	165
2. Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnų teisės, pareigos ir veiklos ribojimai.....	167
3. Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnų priėmimas į tarnybą ir atleidimas iš jos.....	171
VIII skyrius	
VIDAUS REIKALŲ MINISTERIJOS	
VIDAUS TARNYBA..	.. 175

1. Vidaus tarnybos sistema, uždaviniai ir funkcijos	175
2. Vidaus tarnybos pareigūno teisės, pareigos ir atsakomybė.....	178

IX skyrius

VIDAUS REIKALŲ MINISTERIJA.....	181
---------------------------------	-----

1. Vidaus reikalų ministerijos uždaviniai ir funkcijos.....	181
2. Vidaus reikalų ministerijos darbo organizavimas	184

X skyrius

PARENGTINIO TYRIMO INSTITUCIJOS.....	189
--------------------------------------	-----

1. Parengtinio tyrimo esmė ir formos.....	189
2. Kvotos organų sistema. Kvotos organo įgaliojimai	190
3. Parengtinio tardymo organai ir jų įgaliojimai.....	195

XI skyrius

VALSTYBĖS SAUGUMO DEPARTAMENTAS.....	199
--------------------------------------	-----

XII skyrius

TEISINGUMO MINISTERIJA.....	207
-----------------------------	-----

XIII skyrius

NOTARIATAS.....	211
-----------------	-----

1. Notariato sąvoka, funkcijos ir uždaviniai. Notaras ir notariatas.....	211
2. Notarų veiklos principai	216
3. Notariato savivalda.....	218

NORMINĖ MEDŽIAGA..	... 221
--------------------	---------

Ivadas

Kiekvienoje aukštojoje mokykloje, rengiančioje teisininkus, pirmo kurso studentai vienokia ar kitokia forma yra supažindinami su pagrindiniais Lietuvos teisėsaugos sistemos elementais, šios sistemos dalimis, jų tarpusavio santykiu, kompetencija ir funkcijomis. Būsimieji teisininkai privalo suvokti, kaip valstybėje funkcionuoja galiojančios teisės apsaugą ir tinkamą įgyvendinimą užtikrinanti valstybės ir visuomeninių institucijų sistema.

1990 m. kovo 11 d. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę teisėsaugos sistemos reforma buvo ir tebėra vykdoma ypač intensyviai, todėl neretai skubotai ir nėra baigta. Juk, pavyzdžiui, Teismų, Policijos ir kai kurie kiti įstatymai yra bemaž dažniausiai keičiami teisės aktai, o Administracinių teisės pažeidimų kodeksas teisininkų neretai vadinamas „skundų ir pageidavimų knyga“. Per nepriklausomybės dešimtmetį įgyvendinti esminiai Lietuvos teisėsaugos sistemos - teismų, notariato, advokatūros pertvarkymai. Visų šių reformų tikslas - sukurti tokią teisėsaugos sistemą, kuria pirmiausiai būtų užtikrinama kiekvieno visuomenės nario teisių ir teisėtų interesų apsauga, garantuojama tinkama jo teisių gynyba ne tik kitų individų, bet ir valstybės atžvilgiu. Taigi būtina sukurti demokratinės ir teisinės valstybės principais pagrįstą teisėsaugos institucijų sistemą, kuri prireikus taip pat galėtų veiksmingai teikti paslaugas ir rinkos ekonomikos sąlygomis.

Iki šiol teisėsaugos institucijų tema Lietuvoje nebuvo išsamiau aptarta. Galima teigti, kad esama teisėsaugos institucijų sistema dar nėra tiek stabili, kad ją jau būtų galima aptarti mokomosiose priemonėse. Tačiau vadovaujantis tokia logika pirmieji teisės mokslo vadovėliai pasirodė, matyt, dar po kokių dešimties metų, kadangi stabilumu nepasižymi visa Lietuvos

teisinė sistema. Manome, kad yra prasminga apžvelgti nueitą teisės saugos institucijų reformų kelią, aptarti tolesnės jų veiklos plėtros kryptis. Šiame leidinyje teisės saugos institucijų sistema ir kompetencija aptariama vadovaujantis įstatymais, galiojusiais iki 2000 m. liepos 1 dienos.

Tikimės, kad ši knyga padės teisės specialybės studentams tinkamai pasirengti teisės saugos institucijų disciplinos egzaminui ir suvokti teisės saugos institucijų sistemos funkcionavimo principus, jų tarpusavio santykio problemas.

I skyrius

Teisėsaugos institucijų disciplinos dalykas. Pagrindinės sąvokos ir sistema

1. TEISĖSAUGOS INSTITUCIJŲ SĄVOKA, UŽDAVINIAI IR BRUOŽAI

Pagrindinis Lietuvos teisinės sistemos aktas yra Lietuvos Respublikos Konstitucija, priimta 1992 m. spalio 25 d. referendumu. Konstitucija reglamentuoja pagrindimus valstybės ir visuomenės gyvenimo klausimus, asmens teises ir laisves, pareigas, santykių su kitais asmenimis ir valstybės institucijomis.

Konstitucijos 1 straipsnyje nustatyta, kad Lietuva yra nepriklausoma demokratinė respublika. Čia pabrėžtini du aspektai: pirmas - Lietuvos valstybės nepriklausomumas ir antras - jos demokratiškumas ir respublikinė valdymo forma. Jau iš šio straipsnio yra aišku, kad visa valstybės institucijų, iš jų ir teisėsaugos sistema turi būti grindžiama demokratinėje valstybėje įtvirtintais funkcionavimo principais, kurių vienas iš pagrindinių yra valdžių padalijimo principas.

Kiekviena demokratinė valstybė pirmiausiai turi rūpintis žmogumi, jo saugumu ir gerove. Tai, kad pirmame Konstitucijos skirsnyje yra iškeliami valstybės, o ne žmogaus interesai, rodo mūsų gyvenamojo laikotarpio specifiškumą tiek perėjimo iš totalitarizmo prie demokratijos, tiek ir nepriklausomybės, kaip

ypatingos vertybės, požiūriu. Vis dėlto Konstitucijoje yra labai svarbių demokratinės sistemos elementų. Konstitucijos 5 straipsnio trečiojoje dalyje įtvirtintas bendras principas, kad valdžios įstaigos tarnauja žmonėms, 18 straipsnyje – žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės ir kt. Pažymėtina, kad 1995 m. Lietuva ratifikavo Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją, kurioje taip pat įtvirtinta gana daug teisėsaugos institucijų veiklos principų.

Pagrindinės žmogaus teisės ir laisvės įtvirtintos Konstitucijos antrame skirsnyje – tai žmogaus teisė į gyvybę, žmogaus laisvės ir jo asmens neliečiamumas, žmogaus privataus gyvenimo neliečiamumas, nuosavybės ir būsto neliečiamumas, teisė turėti išitikinimus ir juos laisvai reikšti, minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė, visi asmenys įstatymui ir teismui lygūs, asmens teisė į teisminę gynybą ir kt.

Konstitucinė asmens teisė į teisminę gynybą ir kai kurie kiti principai rodo, kad valstybė ne tik deklaruoja asmens teises, bet ir apsiima jas pažeistas ginti – neatsižvelgdama į tai, kas yra pažeidėjas – kitas asmuo ar pati valstybė. Pagrindinis vaidmuo šiuo atveju tenka teisėsaugos institucijoms, kadangi užtikrinant galiojančios teisės apsaugą ir tinkamą jos įgyvendinimą kartu garantuojamas ir tinkamas asmens teisių įgyvendinimas.

Kaip žinoma, teisių be pareigų nėra. Tad valstybės, visuomenės ir jos narių atžvilgiu kiekvienas asmuo turi ne tik teises, bet ir pareigas. Konstitucijos 28 straipsnyje nustatyta, kad įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, žmogus privalo laikytis Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių. Čia yra įtvirtinami du principai – asmens veiklos teisėtumo ir visuomenės narių tarpusavio sugyvenimo (elkis su kitu taip, kaip norėtum, kad būtų elgiamasi su tavimi). Šie principai yra pamatiniai kiekvienos demokratinės visuomenės funkcionavimo pradai. Jų laikymąsi ir tinkamą įgyvendinimą taip pat turi užtikrinti valstybė su atitinkamų institucijų pagalba.

Aptarsime kelis kartus pavartotą sąvoką *teisėsaugos institucijos*. Pažymėtina, kad ši sąvoka – tai grynai teorinė konstrukcija, kurios apibrėžimo nerasime jokiam teisės akte. Ji dažniau-

šiai vartojama kaip apibendrinamoji kategorija, siekiant apibūdinti tas valstybės institucijas (jų sistemą), kurios privalo užtikrinti valstybėje galiojančios teisės apsaugą ir tinkamąsias įgyvendinimą. Šiuo požiūriu visiškai nesvarbu, kokios teisės - privatinės ar viešosios - užtikrinama apsauga ir tinkamas įgyvendinimas, kadangi teisėsaugos institucijos veikia abiejose įvardytose srityse, nors reikia pripažinti, kad viešosios teisės veikimo srityje jų kompetencija yra nepalyginti platesnė.

Būtina skirti dažnai painiojamas sąvokas *teisėsaugos institucijos* ir *teisę taikančios institucijos*. Antroji sąvoka yra bendresnė, kadangi taikyti teisę, savo veikloje - tai vadovautis įstatymų ir kitų teisės aktų reikalavimais. Veiklos teisėtumas yra privaloma kiekvieno visuomenės nario ar juridinio asmens veiklos sąlyga, kurios nevykdant paprastai kyla tam tikrų neigiamų padarinių. Taigi savo veiklos teisėtumo požiūriu teisę taiko visi asmenys: tiek fiziniai, tiek ir juridiniai. Sąvoka *teisę taikančios institucijos* nėra suprantama taip plačiai, kadangi terminas *institucijos* mus nukreipia į viešosios teisės veikimo sritį. Tad kalbant apie teisę, taikančias institucijas turimi omenyje tik atvejai, kai teisę savo veikloje taiko valstybės institucijos. Tačiau net ir šitaip minėtą sąvoką aiškinant reiškia, kad ji yra platesnė nei teisėsaugos institucijų sąvoka, kadangi ne kiekviena valstybės institucija gali būti tuo pačiu pripažįstama teisėsaugos institucija, o kiekvieną teisėsaugos instituciją kartu yra ir teisę taikanti institucija.

Teisėsaugos institucijos - tai savarankiška valstybės aparato dalies ar nepriklausomų asmenų, kuriems valstybė patikėjo vykdyti jai priklausančias tam tikras funkcijas, veikla įgyvendinant specifines teisės apsaugos ir tinkamos įgyvendinimo funkcijas.

Teisėsaugos institucijoms yra keliami šie uždaviniai.

- 1) ginti pažeistą teisę ir, jei tai įmanoma, ją atkurti;
- 2) nubausti teisės pažeidėją, kai pažeistos teisės neįmanoma atkurti;
- 3) atkurti pažeistą teisę ir nubausti teisės pažeidėją, kai pažeistą teisę yra įmanoma atkurti, bet kartu yra būtina nubausti teisės pažeidėją;

4) užtikrinti tinkamą ir teisėtą civilinę apyvartą ypač svarbiose civilinės teisės veikimo srityse.

Vykdydamos šiuos uždavinius, teisėsaugos institucijos giną fizinių asmenų gyvybę, sveikatą, turtą, valstybės nuosavybę, gamtą ir pan. Teisėsaugos institucijų veiklą lemia tam tikrų veiklos bruožai:

1) visada turi būti teisėsaugos institucijų veiklos pradžios teisinis pagrindas. Pavyzdžiui, toks pagrindas yra pranešimas apie nusikaltimo padarymą, ieškinio pareiškimas teisme, kreipimasis į notarą atlikti tam tikrą notarinį veiksma ir pan. Visais kitais atvejais (nesant jų veiklos pradžios teisinio pagrindo) teisėsaugos institucijos neturi teisės kištis į asmenų privačią veiklą. Šis ribojimas užtikrina tinkamą valstybės garantuojamą asmens teisių apsaugą, kadangi jos institucijoms iš esmės yra draudžiama visokiais neformaliais pagrindais kištis į privačią asmenų veiklą. Minėtas ribojimas taip pat yra logiškas padarinys to, kad teisėsaugos institucijų veiklą reglamentuoja viešoji teisė, kurioje galioja išimčių nežinantis principas, jog viešosios teisės subjektai turi teisę atlikti tik tuos veiksmus, kuriuos atlikti jiems suteikia teisę įstatymas;

2) teisėsaugos institucijos veikia tik vadovaudamosi įstatymu, o tam tikrais atvejais ir pagal nustatytą procesinę formą, įstatymuose nenumatyti teisėsaugos institucijų veiksmai yra draudžiami;

3) teisėsaugos institucijų funkcijas gali vykdyti tik pareigūnai, turintys specialų, dažniausiai teisinį pasirengimą. Teisinio išsilavinimo reikalavimas yra labai svarbus, kadangi teisėsaugos institucijų veikla yra susijusi su įstatymų analize ir jų taikymu konkrečioms asmenims, taip pat su asmens teisių varžymu ar apsauga;

4) teisėsaugos institucijos sprendimas dažniausiai yra teisinio poveikio priemonė, pagrįsta įstatymu ir faktinėmis konkrečios situacijos aplinkybėmis, kurios buvo pagrindu šioms institucijoms pradėti savo veiklą;

5) teisėti ir pagrįsti teisėsaugos institucijų sprendimai yra privalomi vykdyti. Juos privalo vykdyti visi fiziniai ir juridiniai asmenys. Sprendimų vykdymas yra užtikrinamas valstybės prie-

varta. Tai reiškia, kad tuo atveju, kai asmuo, kurio atžvilgiu priimtas tam tikras sprendimas, jo savo noru nevykdo, vykdymo procedūrą užtikrina atitinkamos teisėsaugos institucijos (teismo antstoliai, policija);

6) teisėsaugos institucijų sprendimai, susiję su asmenų konstitucinių teisių ir laisvių ribojimu, gali būti skundžiami įstatymų nustatyta tvarka teismui (Konstitucijos 30 straipsnyje įtvirtinama asmens teisė į teisminę gynybą, jeigu jis mano, kad yra pažeidžiamos jo konstitucinės teisės ir laisvės), o teismų sprendimai ir nuosprendžiai - aukštesnės instancijos teismams.

Nuo teisėsaugos institucijų reikėtų skirti **baudžiamosios justicijos institucijas**, kurios sudaro nepalyginti mažesnę, teisėsaugos institucijų grupę. Kitaip tariant, būtų galima teigti, kad kiekviena baudžiamosios justicijos institucija yra kartu ir teisėsaugos institucija, tačiau ne atvirkščiai. Baudžiamosios justicijos institucijos - tai institucijos, kurių veikla visiškai arba iš dalies yra susijusi su nusikalstamumo užkardymu. Šiuo atveju kyla klausimas, ar teismai yra baudžiamosios justicijos institucijos, t. y. ar jie kovoja su nusikalstamumu? Atsakant į šį klausimą, atkreiptinas dėmesys į teismui keliamas užduotis, kurių pagrindinė - vykdyti teisingumą. Teismas privalo užtikrinti teisėtumo įgyvendinimą kasdieniame gyvenime, bet ne kovoti su nusikalstamumu. Pagrindine teismų užduotimi pripažinus kovą su nusikalstamumu, kaip tai buvo sovietinės okupacijos metais, jie taptų represinėmis valstybės įstaigomis. Mažinti nusikalstamumą ir šalinti jo priežastis neabejotinai yra viena iš svarbiausių valstybės socialinių užduočių, kurios sprendimas nemažai priklauso nuo visuomenės gyvenimo sąlygų, teisinės kultūros ir moralės. Šios sąlygos keičiasi ne iš karto ir šis pasikeitimas paprastai neturi jokio tiesioginio ryšio su teismų veikla. Teismas neturi įrodinėti kaltinamojo asmens kaltės, o privalo atsakyti į esminį baudžiamojo proceso klausimą - pagrįstas ar ne yra pareikštas kaltinimas. Teismas, remdamasis byloje esama ar papildomai surinkta medžiaga, konstatuoja, buvo ar nebuvo padarytas nusikaltimas, ar jį padarė kaltinamas asmuo, ir jeigu yra priimamas kaltinamasis nuosprendis - paskiria bausmę už padarytą nusikaltimą. Nors bausmės už padarytą nusikaltimą sky-

rimas ir gali būti vertinamas kaip tam tikra prevencinė priemonė kovojant su nusikalstamumu (visuomenėje sukuriamas bausmės neišvengiamumo įvaizdis), tačiau pagrindinė teismo funkcija yra ne ši. Su nusikalstamumu kovoja kitos teisėsaugos institucijos - policija, kvotos ir tardymo institucijos, prokuratūra. Tuo tarpu teismai, vadovaudamiesi konstituciniais savo veiklos principais (teisėjų nepriklausomumas ir klausymas tik įstatymo, teisingumą vykdo tik teismas, nekaltumo prezumpcija ir pan.), baudžiamajame procese atsako į klausimą, kieno argumentai (kaltinimo ar gynybos) yra svaresni. Teismas privalo nagrinėti bylą vadovaudamasis nešališkumo principu ir jokia būdu ne kaip institucija, privalanti kovoti su nusikalstamumu. Kad teismas nėra su nusikalstamumu kovojanti institucija, rodo ir tai, kad jis veikia jau *post factum*, t. y. po to, kai nusikaltimas padarytas ir iširtas (išaiškinus įtariamuosius ir pareiškus jiems kaltinimą).

Be teismų, teisėsaugos institucijos Lietuvos Respublikoje yra prokuratūra, advokatūra, notariatas, tardymo ir kvotos institucijos, policija, Valstybės saugumo departamentas. Kai kurių valstybės institucijų veikla yra susijusi su teisėsaugos funkcijų vykdymu, tačiau jos neturėtų būti traktuojamos kaip teisėsaugos institucijos, kadangi neturi teisėsaugos institucijų veiklai būdingų bruožų (Seimo kontrolierių įstaiga, Valstybės kontrolė ir kt.).

2. TEISĖSAUGOS INSTITUCIJŲ FUNKCIJOS IR VEIKLOS KRYPTYS

Kiekvienos demokratinės valstybės funkcionavimo pagrindas yra valdžių padalijimo principas, kurio pagrindėju yra pripažįstamas prancūzų filosofas Š. Monteskjė. Remiantis šiuo principu užtikrinamas veiksmingas visų valstybės valdžių bendradarbiavimas, tarpusavio kontrolė ir negalimumas vienai valdžiai sutelkti visą galią. Šis principas įtvirtintas ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 straipsnyje - valstybės valdžią Lietuvoje vykdo Seimas, Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė, Teismas.

Teisėsaugos institucijos ir jų veikla pirmiausiai vertintina vadovaujantis valdžių padalijimo principu. Reikėtų vertinti ne

ties pačias teisėsaugos institucijas, kiek jų vykdomas funkcijas, siekiant įgyvendinti joms keliamus uždavinius. Visų teisėsaugos institucijoms keliamų uždavinių įgyvendinimas yra užtikrinamas suteikiant jų kompetencijai vykdyti tam tikras funkcijas, iš kurių pagrindinės yra: konstitucinė priežiūra; teisingumo vykdymas; teisėtos civilinės apyvartos užtikrinimas; baudžiamasis persekiojimas ir valstybinio kaltinimo palaikymas; nusikaltimų tyrimas; operatyvinė veikla; teismo sprendimų ir nuosprendžių vykdymas; teisinės pagalbos asmenims užtikrinimas ir nusikaltamumo prevencija. Atsižvelgiant į šias funkcijas atitinkamai paskirstoma ir teisėsaugos institucijų kompetencija. Teisėsaugos institucijų funkcijos iš dalies lemia ir šių institucijų struktūrą. Konkreti teisėsauginė funkcija valstybėje lemia ir atitinkamą teisėsaugos institucijų egzistavimą.

Labiausiai yra susijusios teisėsauginės baudžiamosios justicijos funkcijos: operatyvinė veikla, baudžiamasis persekiojimas ir valstybinis kaltinimas, kvota, tardymas, teisingumo vykdymas, teisės į teisminę gynybą užtikrinimas ir kt. Šios funkcijos konkrečioje byloje gali būti realizuojamos viena po kitos arba kelios vienu metu (pvz., kaltinimas, gynyba ir teisingumo vykdymas). Kai kurias teisėsauginės funkcijas gali vykdyti ir ne teisėsaugos institucijos, o privatus asmenys (palaikyti kaltinimą privatauskaltinimobylose).

Dažnai kelios teisėsaugos institucijos įgyvendina tą pačią teisėsauginę funkciją (pvz., operatyvinę veiklą vykdo vidaus reikalų, valstybės saugumo, mokesčių administravimo ir kitos institucijos. Panaši padėtis yra ir nusikaltamumo prevencijos srityje). Konkretios teisėsaugos institucijos vykdoma funkcija lemia ir jos vietą valstybinės valdžios ir valdymo institucijų sistemoje. Išskirtinės reikšmės ir svarbos teisėsauginė funkcija yra teisingumo vykdymas. Šios funkcijos esmė ta, kad teismai viešinteliai valstybės institucijų sistemoje, vadovaudamiesi tam tikra procedūra (civilinio, administracinio arba baudžiamojo proceso teisės normomis), byloje priima sprendimą ar nuosprendį. Kadangi tik teismai vykdo teisingumą ir teisminė valdžia yra savarankiška bei nepriklausoma valstybės valdžios dalis, kuri savo veikloje vadovaujasi tik įstatymu, kartais yra teigiama, jog teis-

mai nėra teisėsaugos institucija. Toks požiūris klaidingas dėl kelių priežasčių. Pirma, vienos ar kitos institucijos priskyrimas prie teisėsaugos sistemos jokių būdu nereiškia nei jos priklausomumo, nei pavaldumo kitoms teisėsaugos institucijoms. Antra, teisėsauginė funkcija apibūdina tam tikrą atitinkamos institucijos kompetencijos dalį, pabrėždama prioritetinę jos veiklos sritį – rūpinimąsi tinkamu valstybėje galiojančios teisės įgyvendinimu ir jos apsauga. Teismai savo veikloje ir privalo užtikrinti tinkamą materialiosios teisės normų taikymą konkrečioje gyvenimo situacijoje. Trečia, teismų nepriskyrimas prie teisėsaugos institucijų reikštų, kad jie nesirūpina asmens teisių apsauga ir jų gynimu. Toks požiūris būtų visiškai nelogiškas ir prieštarautų Konstitucijos 30 straipsniui, kuriame įtvirtinta asmens teisė į teisminę gynybą. Kita vertus, reikia pripažinti, jog tai, kad teisminė valdžia yra savarankiška valstybės valdžios dalis, suteikia teismams ypatingą padėtį kitų teisėsaugos institucijų atžvilgiu.

Nuo teisėsaugos institucijų funkcijų reikėtų skirti pagrindines jų veiklos kryptis. Funkcijų sąvoka yra susijusi su užduotimis, kurias turi įgyvendinti atitinkamos teisėsaugos institucijos, tuo tarpu pagrindines veiklos kryptis lemia teisėsaugos institucijų veiklos tikslai, kurių turinį apibrėžia valstybės teisinė politika.

Prieš aptariant teisėsaugos institucijų veiklos kryptis, reikėtų išsiaiškinti, ar dalyvauja šios institucijos politikoje, ir jeigu taip, kuo tas dalyvavimas pasireiškia. Pirmiausiai svarbu išsiaiškinti, ar teisėsaugos institucijų pareigūnai turi teisę dalyvauti politinių partijų veikloje. Šiuo atveju reikėtų skirti *laisvasias* ir *valstybines* teisėsaugos srities profesijas. Kalbant apie laisvasias teisėsaugos srities profesijas (notarai, advokatai) pabrėžtina tai, kad atitinkamuose įstatymuose nėra jokių ribojimų šiems asmenims būti politinių partijų nariais. Tuo tarpu valstybinių teisėsaugos institucijų pareigūnų atžvilgiu yra įtvirtintas labai griežtas depolitizavimo principas (Konstitucijos 113 straipsnio antrojoje dalyje įtvirtintas teisėjų depolitizavimo principas; Prokuratūros įstatymo 6 straipsnyje ir Policijos įstatymo 2 straipsnyje – atitinkamai prokuratūros ir policijos pareigūnų depolitizavimo principai ir pan.). Teisėsaugos institucijų, ypač

valstybinių, depolitizavimo idėja grindžiama tuo, kad atitinkamos institucijos turi tarnauti žmonėms ir padėti įgyvendinti visuomenės bei valstybės, o ne tam tikros politinės partijos interesus. Šios institucijos savo veikloje turi realizuoti valstybės įgyvendinamą teisinę politiką, kuri yra socialinės politikos dalis. Minėta valstybės teisinė politika, kurią įgyvendinti padeda teisėsaugos institucijos, įtvirtinama Seimo priimamuose įstatymuose. Šiuo požiūriu teisėsaugos institucijos dalyvauja įgyvendinant valstybės teisinę politiką teisėsauginių funkcijų realizavimo srityje, kadangi savo veikloje jos įgyvendina atitinkamų įstatymų nuostatas.

Taigi valstybinės teisėsaugos institucijos pagal įstatymų nuostatas turi būti nesusijusios su įvairių politinių partijų veikla, tačiau vykdydamos savo funkcijas jos dalyvauja įgyvendinant valstybės teisinę politiką, kuri atsispindi galiojančiuose įstatymuose ir kituose teisės aktuose konkrečiu laikotarpiu.

Pagrindinės teisėsaugos institucijų veiklos kryptys yra tokios:

- 1) bendradarbiavimas vykdant joms pavestas funkcijas;
- 2) teisėsaugos institucijų sistemos tobulinimas;
- 3) naujų kovos su nusikalstamumu priemonių, būdų ir metodų įgyvendinimas (išskyrus teisminę valdžią, advokatūrą ir notariatą, kurie nevykdo kovos su nusikalstamumu funkcijos);
- 4) finansinės ir materialinės-techninės bazės tobulinimas.

3. TEISĖSAUGOS INSTITUCIJŲ DISCIPLINOS DALYKAS IR SISTEMA

Kitaip nei kitos teisės mokslo disciplinos, nagrinėjančios konkrečią teisės šaką, turinčią konkretų reguliavimo dalyką (pvz., civilinė teisė, baudžiamoji teisė, civilinio proceso teisė ir pan.), teisėsaugos institucijų disciplina neturi vienaalyčio pagrindo. Tai *sudėtinė* teisės mokslo disciplina. Šios disciplinos pagrindas - tai įvairaus lygio, teisinės galios ir reikšmės teisės aktai, kurie ir sudaro tyrinėjimo dalyką. Šiuos teisės aktus galima suskirstyti į dvi grupes: teisės aktai, kurie tik iš dalies yra susiję su teisėsaugos institucijomis (pvz., Konstitucija, Civilinio proceso kodek-

sas, Baudžiamojo proceso kodeksas ir kt.), ir aktai, numatantys teisėsaugos institucijų statusą, veiklos principus, kompetenciją, funkcijas ir kt. (pvz., Teismų įstatymas, Policijos įstatymas, Prokuratūros įstatymas, Notariato įstatymas ir kt.).

Kokius reikėtų aptarti šios disciplinos klausimus, kalbant apie kiekvieną teisėsaugos instituciją? Viena vertus, galima išsamiai aptarti kiekvienos teisėsaugos institucijos statusą, struktūrą, veiklos principus, kompetenciją ir funkcijas, o kita vertus, atvirkščiai, apsiriboti esminių klausimų aptarimu, pabrėžiant konkrečios teisėsaugos institucijos vietą teisėsaugos sistemoje, santykį su kitomis institucijomis; jos vykdomas funkcijas ir esminius struktūros bruožus. Žinoma, reikėtų aptarti teisėsaugos institucijų struktūros klausimus, tačiau jie turėtų būti nagrinėjami tik kiek tai susiję su šioms institucijoms iškeltų uždavinių ir funkcijų įgyvendinimu bei tikslų ir pagrindinių veiklos krypčių plėtojimu, vengiant techninių organizacinių klausimų. Kitaip tariant, šios disciplinos tikslas - pateikti ir aptarti bendrą Lietuvos teisėsaugos institucijų sistemą, jos funkcionavimo principus, vietą valstybės mechanizmo sistemoje, kiekvienos institucijos kompetenciją ir jų tarpusavio santykį. Šios disciplinos dalykas Lietuvai atkūrus nepriklausomybę neabejotinai išsiplėtė, nes atsirado naujų įstaigų (pvz., Konstitucinis Teismas, Seimo kontrolierių įstaiga ir kt.) ir išslaptinta kai kurių institucijų (pvz., Valstybės saugumo departamento) veikla.

Disciplinos dalykas nemažai lemia ir jos sistemos ypatumus. Kaip ir daugelis šakinių teisės mokslo disciplinų, teisėsaugos institucijų disciplina sistemos požiūriu taip pat gali būti skirstoma į bendrąją ir specialiąją dalis. Bendrojoje dalyje yra aptariami bendri disciplinos klausimai, pavyzdžiui, teisėsaugos institucijų disciplinos dalykas; teisėsaugos institucijų bruožai, funkcijos ir pan. Specialiojoje dalyje kalbama apie tam tikras teisėsaugos institucijas, jų funkcionavimo principus ir struktūros bruožus; aptariama teisminė valdžia, ikiteisminio tyrimo institucijos, advokatūra, prokuratūra, notariatas, policija ir kitos teisėsaugines funkcijas vykdančios institucijos.

4. SĄVEIKA SU KITOMIS TEISĖS DISCIPLINOMIS

Vien tai, kad teisės saugos institucijų disciplinos tyrinėjimo dalykas yra sudėtinis, leidžia daryti išvadą, kad ji yra susijusi su daugeliu kitų teisės disciplinų. Sąveika gali būti įvairi ir skirtingo masto - viena vertus, galima kalbėti apie teisės saugos institucijų disciplinos tiesioginį „kišimąsi“ į kitų teisės disciplinų (pvz., konstitucinės teisės, administracinės teisės ir kt.) tyrinėjimo sritį, kita vertus, sąveika su kitomis disciplinomis (pvz., kriminalistika) silpnesnė. Panagrinėsime šią sąveiką detaliau.

Konstitucinės teisės normomis savo veikloje vadovaujasi daugelis teisės saugos institucijų. Konstitucinė teisė nustato pagrindinius teisės saugos institucijų veiklos principus: teisėjų nepriklausomumo ir klausymo tik įstatymo, teisės į teisminę gynybą, draudimo riboti asmens teises kitais nei įstatyme numatytais pagrindais, nuosavybės neliečiamumo ir jos apsaugos, nekaltumo prezumpcijos ir kt. Būtent konstitucinė teisė suformuluoja teisės saugos institucijų tikslus ir uždavinius, nustato jų pagrindines teises ir pareigas. Šiuo požiūriu teisės saugos institucijų disciplinoje nagrinėjama nemažai konstitucinės teisės klausimų, tačiau jie nagrinėjami tik kiek tai būtina teisės saugos institucijų veiklai aptarti.

Administracinės teisės disciplina tiria valstybės valdymo institucijų veiklą, o būtent šių institucijų sistemoje ir yra įgyvendinama daugelis teisės saugos funkcijų. Be to, kai kurios teisės saugos institucijos plačiai taiko administracinės teisės nustatytas administracinės atsakomybės normas.

Civilinio, administracinio ir baudžiamojo proceso teisės šakos yra kai kurių teisės saugos institucijų veiklos pagrindas. Kiekvienas civilinis ginčas teisme yra nagrinėjamas vadovaujantis civilinio proceso teisės normomis, administracinis - administracinio proceso teisės normomis. Tad tiek civilinio, tiek ir administracinio proceso teisė pirmiausiai yra reikšminga teismų veiklai. Padėtis yra kiek kitokia, kalbant apie baudžiamojo proceso teisę, kadangi ji yra taikoma ne tik teisme nagrinėjant baudžiamąją bylą, bet ir ikiteisminio tyrimo stadijoje, kurią rea-

lizuoja ne teismas, bet atitinkamos ikiteisminio tyrimo institucijos. Baudžiamojo proceso teise vadovaujasi ir kvotos bei tardymo institucijos, taip pat prokuratūra. Pažymėtina, kad teisėsaugos institucijos turi griežtai laikytis procesinės teisės normų, o šio reikalavimo pažeidimas neretai yra susijęs su atitinkamų veiksmų negaliojimu (pvz., asmens teisės į proceso vertimą neužtikrinimas sukelia viso proceso negaliojimą).

Baudžiamoji teisė dažniausiai taikoma baudžiamosios justicijos institucijų veikloje, konstatuojant, yra ar ne vienas ar kitas nusikaltimo požymis, nes būtent materialioji baudžiamoji teisė apibūdina atskirų nusikaltimo sudėčių požymius. Panašus teisėsaugos institucijų disciplinos ir civilinės teisės santykis, kadangi, nagrinėdami konkrečias civilines bylas, teismai taiko civilinės teisės normas atsakydami į klausimą, kaip turi būti sprendžiamas vienas ar kitas ginčas. Nemažą įtaką civilinė teisė daro ir notariatui, kuriam yra keliamas tikslas užtikrinti teisėtą civilinę apyvartą. Notaras, tvirtindamas sandorį, turi garantuoti, kad jo turinys neprieštarauja civilinės teisės normoms.

Kriminologija analizuoja nusikalstamumo lygį, raidą ir numato jo prevencijos priemones. Kriminologijos mokslo laimėjimais plačiai savo veikloje vadovaujasi ikiteisminio tyrimo institucijos. Kriminalistika taip pat pirmiausiai turi reikšmės baudžiamosios justicijos institucijų veiklai, kadangi jį tirianusi kaltimų atskleidimo metodikos ypatumus. Ir nors tai yra labiau techninis mokslas, tačiau jo laimėjimais naudojasi tiek kvotos, tiek ir tardymo institucijos, vykdydamos joms priskirtas nusikaltimų tyrimo funkcijas.

5. TEISĖSAUGOS INSTITUCIJŲ DISCIPLINOS TEISĖS ŠALTINIAI

Teisės šaltinių sąvoka priklauso nuo teisės sąvokos. Vadovaujantis teisinio pozityvizmo nuostata, kad teisės turinį sudaro tik rašytinės ir nustatyta tvarka valstybės patvirtintos teisės normos, apibrėžti teisėsaugos institucijų disciplinos šaltinių sąvoką nėra problemiška – šaltiniais reikėtų laikyti visas rašytines ir valsty-

bes nustatyta tvarka patvirtintas teisės normas, kurios reglamentuoja teisėsaugos institucijų veiklą, jų kompetenciją, veiklos pagrindus. Šiuo požiūriu visi šios disciplinos šaltiniai galėtų būti skirstomi į įstatymus ir poįstatyminius aktus.

Apibūdinti teisės šaltinių sąvoką sudėtingiau, vadovaujantis prigimtinės teisės teorijos idėjomis, tai yra teisės sąvoką traktuojant plačiau, nesiejant jos tik su rašytine ir valstybės pripažinta teise. Prigimtinės teisės teorijos šalininkų teigimu, jau gimdamas žmogus turi tam tikrų teisių, kurių negali riboti jokia valstybė ir kurios egzistuoja nepriklausomai nuo to, ar valstybė jas patvirtina. Kiekvienas teisės aktas, prieštaraujantis prigimtinėi teisei, negalioja. Prigimtinės teisės teorijos pradžioje yra ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje: 18 straipsnyje teigiama, kad žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės. Detalesnio šių teisių ir laisvių sąrašo bei minimo straipsnio aiškinimo Konstitucijoje nerasime, todėl būtų galima teigti, kad jo aiškinimo prerogatyva, atsižvelgiant į Konstitucijos 6, 102 ir 110 straipsnius, priklauso teismams ir pirmiausiai Lietuvos Respublikos Konstituciniam Teismui. Savo praktikoje Konstitucinis Teismas jau pradėjo šio straipsnio aiškinimą 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimu „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ nustatydamas, kad žmogaus teisė į gyvybę yra prigimtinė ir todėl mirties bausmės nustatymas įstatymuose prieštarauja Konstitucijos 18 straipsniui. Kaip matome, net ir vadovaujantis prigimtinės teisės teorija neišvengiamai susiduriama su valstybės pritarimo tam tikrai taisyklei problema - tam, kad viena ar kita teisė būtų pripažinta prigimtine arba įstatymo norma prieštaraujančia prigimtinėi teisei, būtinas atitinkamas teismo, dažniausiai Konstitucinio Teismo, sprendimas arba nutarimas. Be to, prigimtinės teisės samprata galima vadovautis pirmiausiai todėl, kad ji įtvirtinta Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. Taigi ir vėl grįžtama prie nuostatos, kad kiekvienas teisės šaltinis turi būti pripažįstamas valstybės.

Teisėsaugos institucijų disciplinos teisės šaltiniais yra pripažįstami visi Lietuvos Respublikos įstatymai ir kiti teisės aktai, neprieštaraujantys Konstitucijai, kurių reguliavimo dalykas

yra teisėsaugos institucijų veikla ir organizavimo pagrindai. Priešios disciplinos šaltinių neabejotinai reikėtų priskirti ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimus, kadangi, remiantis Konstitucijos 107 straipsnio pirmąja dalimi, joks teisės aktas (ar jo dalis) negali būti taikomi nuo tos dienos, kai oficialiai paskelbiamas Konstitucinio Teismo sprendimas, kad atitinkamas aktas (ar jo dalis) prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Taigi Konstitucinio Teismo nutarimo rezoliucinė dalis neabejotinai turi įstatymo galią. Visiškai kitokia yra padėtis sprendžiant klausimą, ar Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartys, priimtos nagrinėjant bylą kasacine tvarka, ir jose esantys teisės normų išaiškinimai gali būti traktuojami kaip teisės šaltiniai. Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 18 straipsnio trečiosios dalies 1 punkte teigiama, kad į šiose nutartyse esamus įstatymų taikymo išaiškinimus atsižvelgia teismai, valstybės ir kitos institucijos, taip pat kiti subjektai, taikydami tuos pačius įstatymus. Iš pasakyto galima daryti dvi išvadas: pirma, šie išaiškinimai yra rekomendaciniai, tai yra teismams nėra privalomi, ir, antra, minėtais išaiškinimais nėra kuriamos naujos, o tik aiškinamos jau esamos teisės normos. Taigi Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartyse esami išaiškinimai neatitinka esminių teisės šaltiniams keliamų reikalavimų-jie nėra privalomi ir nenustato naujos elgesio taisyklės - todėl negali būti traktuojami kaip teisės šaltiniai.

Pagal reguliavimo dalyką visi šaltiniai skirstomi į bendruosius ir specialiuosius, t. y. reglamentuojančius konkrečių teisėsaugos institucijų veiklą, teisės aktus. Prie pirmosios šaltinių grupės reikia priskirti patį bendriausią ir kartu aukščiausią teisinę galią turintį aktą - Lietuvos Respublikos Konstituciją. Joje įtvirtintos bendrosios normos nustato teisminės valdžios veiklą, prokuratūros kompetenciją, teisėsaugos institucijų galimybės riboti žmogaus teises įgyvendinimo ribas bei procedūrą ir pan. Konstitucija yra ne tik aukščiausią teisinę galią turintis, bet ir tiesiogiai taikomas teisės aktas (Konstitucijos 6 straipsnis), todėl neteisinga vertinti ją tik kaip deklaraciją. Remiantis Konstitucijos 7 straipsnio pirmąja dalimi, negalioja joks įstatymas ar kitas aktas, priešingas Konstitucijai. Tačiau atkreiptinas dėme-

sys, kad įstatymo ar kito teisės akto prieštaravimo Konstitucijai faktą gali konstatuoti tik Konstitucinis Teismas (Konstitucijos 102 straipsnis). Prie šios grupės reikėtų priskirti ir daugumą tarptautinių konvencijų, kurios nustatyta tvarka ratifikuotos tampa sudedamąja Lietuvos teisinės sistemos dalimi (Konstitucijos 138 str. 3 d.). Pavyzdžiui, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, remiantis Tarptautinių sutarčių įstatymo 11 straipsnio antrąja dalimi, turi prioritetą Lietuvos Respublikos įstatymų atžvilgiu. Prie šios grupės reikia priskirti Baudžiamojo proceso kodeksą, Civilinį kodeksą ir kitus kodeksus.

Prie antrosios teisėsaugos institucijų disciplinos šaltinių grupės priskiriami atskiri įstatymai ir poįstatyminiai aktai, pavyzdžiui, Teismų, Prokuratūros, Advokatūros, Notariato, Policijos, Valstybės saugumo departamento ir kiti įstatymai, Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos nuostatų patvirtinimo“, teisingumo ministro įsakymas „Dėl notarų veiklos teisėtumo kontrolės taisyklių patvirtinimo“ ir kiti teisės aktai.

II skyrius

Teisminė valdžia

1. TEISMINĖS VALDŽIOS SĄVOKA IR VIETA KITŲ VALSTYBĖS VALDŽIŲ ATŽVILGIU

Minėjome, kad XVIII a. Europos politiniam gyvenimui ypač didelę reikšmę turėjo valdžių padalijimo teorija, kurios pradininkais laikytini Š. Monteskjė ir Dž. Lokas. Būtent jie pagrindė trijų savarankiškų valdžių (įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės) egzistavimo būtinumą, siekiant, kad valdžia nebūtų koncentruojama vienos rankose ir maksimaliai būtų tenkinami žmonių poreikiai. Valdžių padalijimo teorija - tai iki tol buvusios visagalės valstybės su monarchu priešakyje priešprieša. Tai iššūkis monarcho posakiui „valstybė - tai aš“. Nemažą reikšmę turėjo teisminės valdžios, kuri iki tol buvo karaliaus valdžios dalis, atskyrimo idėja. Ypač teisminės valdžios atskyrimas, jos savarankiškumas, nepriklausomumas ir susaistymas tik galiojančiais įstatymais turėjo atimti galimybę valstybei kištis į teismo veiklą vykdant teisingumą ir garantuoti žmogui apsaugą nuo šio visagalio absoliuto - valstybės. Todėl valdžių padalijimo teorijos pradininkai gana griežtai laikėsi nuostatos, kad teismas savo veikloje privalo vadovautis tik galiojančia teise, teisėjo kūrybinis požiūris į galiojančią teisės sistemą nėra toleruotinas. Š. Monteskjė teisėją įvardijo kaip „įstatymo burną“. Pagal K. Savinji, teisėjo veikla - tai savotiška matematinė veikla, kai tam tikromis aplinkybėmis tereikia pritaikyti atitinkamą normą*. Toks griežtas teisėjo galių ribojimo principas negyveno labai ilgai, kadangi įsitikinta, kad gyvenimas keičiasi daug

* Wassermann R. Der soziale Zivilprozess. Darmstadt: Herman LuchterhandVerlag, 1978, S. 21.

greičiau nei įstatymai ir apskritai nėra įmanoma įstatymais sureguliuoti visų galimų probleminių gyvenimo situacijų. Atsižvelgiant į tai prisiminti jau romėnų teisei žinomi teisingumo, protinumo ir sąžiningumo kriterijai, kurie absoliučioje daugumoje demokratių valstybių teismų sėkmingai taikomi ir šiandien.

Nepriklausomumą ir autoritetą teisminė valdžia pasiekė ne iš karto. Vien valdžių padalijimo teorijos pripažinimas ir įtvirtinimas įstatymuose toli gražu nereiškė, kad valstybė iš karto atsisakė kištis į teismų veiklą (tai pasakytina ir apie Lietuvą bei kitas pokomunistines valstybes). Teisminei valdžiai niekas nedovanojo nepriklausomumo ir autoriteto, jį teko išsikovoti ilgus dešimtmečius trukusioje nebylioje kovoje su kitomis valstybės valdžiomis. Dar XVIII a. tarp monarcho ir tautos nebuvo jokios tarpinės institucijos, kuri būtų susijusi su valstybe ir galėtų užimti nepriklausomos teisminės valdžios vietą. Teisingumą vykdė monarcho administracinis aparatas, kuriame monarchas buvo aukščiausia teisminė instancija. Apie nepriklausomos teisminės valdžios atsiradimą Europoje galima kalbėti maždaug nuo XIX a., kai teismai įgavo realius vykdomosios valdžios kontrolės svertus. Dabar Vakarų Europoje teisminės valdžios įtaka yra tokia didelė, kad kai kurie mokslininkai baiminasi, jog teisėjai turi per daug galimybių daryti įtaką politiniam gyvenimui, t. y. iš dalies perima kai kurias įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios funkcijas. Esminis teisminės valdžios Šiuolaikinės demokratinės valstybės stiprumo bruožas — jos nepriklausomumas. Būtent šiuo požiūriu ji yra pranašesnė ir stipresnė už kitas valdžias. Šis pranašumas pasireiškia tuo, kad nei įstatymų leidžiamoji, nei vykdomoji valdžios negali kištis į teisminės valdžios veiklą, tuo tarpu teisminė valdžia gali daryti joms įtaką.

Terminas *teisminė valdžia* gali būti vartojamas įvairiomis prasmėmis. Galima teigti, kad teisminė valdžia - tai Lietuvos teismų sistema, vienas ar keli konkretūs teismai. Enciklopediniuose žodynuose teisminė valdžia paprastai apibrėžiama kaip valstybės teisminių institucijų, vykdančių teisingumą, sistema. Šia prasme teisminės valdžios sąvoka apima visus Lietuvos valstybinius teismus. Atsižvelgiant į žodyne pateiktą teisminės vai-

džios sąvoką, galima daryti išvadą, kad pati sąvoka *valdžia* apima ne tik tam tikrų institucijų sistemą, bet ir jų vykdomas funkcijas - šiuo atveju teisingumo vykdymą. Teisingumo vykdymo funkciją teismai įgyvendina nagrinėdami konkrečias civilines, administracines ir baudžiamąsias bylas bei priimdami jose sprendimus ir nuosprendžius.

Skiriami šie pagrindiniai teisminės valdžios **požymiai**:

1) teisminė valdžia - tai **valstybinės valdžios dalis**. Ją įgyvendina tik valstybiniai teismai, kuriems įstatymas suteikia atitinkamus įgaliojimus. Teisminė valdžia yra viena iš trijų valdžių, jos sistema ir pagrindiniai veiklos principai įtvirtinti Lietuvos Respublikos Konstitucijoje;

2) teisminės valdžios **išimtinumas**. Šis požymis įtvirtintas Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 straipsnio pirmojoje dalyje: „Teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdotik teismai.“ Tai, gi jokios kitos valstybinės ar visuomeninės institucijos negali pasisavinti šių funkcijų vykdymo. Tam tikrais atvejais įstatymai gali numatyti ikiteisminę vieno ar kito ginčo sprendimo tvarką, kurią įgyvendina administracinės ar visuomeninės institucijos. Tačiau šių institucijų veikla jokia būdu negali būti traktuojama kaip teisingumo vykdymas, kadangi jos negali priimti tokio sprendimo byloje, kurį turi teisę priimti teismai. Be to, pasinaudojus įstatymuose numatyta ikiteismine ginčo nagrinėjimo procedūra paprastai yra garantuojama galimybė kreiptis į teismą teisminės gynybos. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad tais atvejais, kai įstatymai numato tik administracinę pažeistų teisių gynimo formą, negalima teigti, jog atitinkamos administracinės institucijos vykdo teisingumą. Pavyzdžiui, Policijos rėmėjų įstatyme teigiama, kad policijos rėmėją išbraukus iš atitinkamų sąrašų, jis neturi teisės kreiptis į teismą, tačiau pagal įstatymo 9 straipsnio antrąją dalį, policijos įstaigos vadovo sprendimas gali būti apskųstas Lietuvos Respublikos policijos generaliniam komisarui, kurio sprendimas yra galutinis ir neskundžiamas. Šiuo atveju asmeniui atimta galimybė reikalauti vykdyti teisingumą, kadangi generalinis policijos komisaras, nagrinėjantis pateiktą skundą, neturi ir negali turėti teisingumo vykdymo įgaliojimų.

Nevykdo teisingumo ir arbitražai, kurie nėra teisminės valdžios dalis. Arbitražas - tai ginčo sprendimo būdas išvengiant bylinėjimosi teismuose ir su jų veikla susijusių formalumų. Tai yra neteisminis, o alternatyvūs teisminiam ginčo sprendimui būdas. Arbitražu siekiama išvengti viešosios valdžios kišimosi į privatų ginčą. Arbitražas nevykdo teisingumo ir todėl, kad jis nėra tiesioginė asmens pažeistų teisių ar įstatymų saugomų interesų gynimo priemonė. Arbitraže nesprendžiama, kuri šalis yra teisi, o kuri ne, nes tai nėra svarbiausia. Komercinio arbitražo tikslas - įvertinus ginčo šalių interesus, rasti optimalų ginčo sprendimo variantą ir jo pagrindu priimti sprendimą.

Baudžiamajame procese teisminės valdžios išimtinumas pasireiškia tuo, kad tik valstybinis teismas gali pripažinti asmenį kaltu padarius nusikaltimą arba jį išteisinti;

3) teisminės valdžios **nepriklausomumas**. Tai yra bene svarbiausias teisminės valdžios požymis. Svarbu suvokti, kad teismų nepriklausomumas demokratinėje valstybėje yra ne tiek privilegija, kiek pareiga. Pareiga vadovaujantis įstatymų reikalavimais ir teisingumo supratimu, nepriklausomai nuo visokios galimos įtakos iš šalies išspręsti konkrečią bylą. Pareiga būti asmenų socialinių santykių reguliatoriumi bei visuomeninių ir ekonominių santykių stabilumo garantu. Teisingumas, o ne vienos ar kitos grupės politinė valia turi būti vienintelis teismų sprendimo motyvas, kurį suformulavo jau senovės romėnai - *fiat iustitia pereat mundus* (tebūnie teisingumas, nors pražūtų pasaulis);

4) teisminės valdžios veiklos **procesinė** tvarka. Remiantis šiuo požymiu, teisminės valdžios veiklą vykdant teisingumą nustato atitinkami procesiniai įstatymai, kurie yra viešosios teisės dalis. Atkreiptinas dėmesys, kad teismų veiklą vykdant teisingumą gali reglamentuoti **tik įstatymai**, bet ne žemesnės teisinės galios aktai. Tai Civilinio proceso kodeksas, Baudžiamojo proceso kodeksas ir Administracinių bylų teisenos įstatymas. Minėta, šios procesinės teisės šakos priskiriamos prie viešosios teisės, todėl teismai vykdydami teisingumą gali elgtis tik tokiu būdu, koku jiems leidžia procesiniai įstatymai, kurie gana detalčiai ir nuosekliai reglamentuoja visą teisingu-

mo vykdymo procedūrą. Tik retais atvejais kai kuriuos klausimus spręsti yra paliekama teismo nuožiūrai. Atsižvelgiant į materialių teisinių santykių pobūdį ir viešąjį interesą bylos baigtimi, skiriami du galimi bylos nagrinėjimo modeliai — adversinis (rungimosi) ir inkvizicinis. Pirmuoju yra grindžiamas civilinis procesas, o antruoju — baudžiamasis ir administracinis procesai. Adversinis proceso modelis, viena vertus, reiškia šalių pareigą įrodyti savo reikalavimų ar atsikirtimų pagrįstumą (teismui įrodinėjimo procese dalyvaujant gana ribotai), kita vertus, teismo priklausomumą nuo šalių pareikštos valios. Kitaip tariant, civiliniame procese patys bylininkai nustato ginčo ribas bei reikalavimus ir pateikia įrodymus, kuriais bus remiamasi nagrinėjant bylą. Atsižvelgiant į viešąjį interesą civilinės bylos baigtimi konkrečioje visuomenėje, teismo vaidmuo gali būti didesnis ar mažesnis. Kitaip yra baudžiamajame ar administraciniame procese, kuriame konkreti byla visada reiškia ir viešojo intereso pažeidimą. Tokia byla negali būti traktuojama tik kaip privatus konkretaus asmens reikalas. Štai Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau — BPK) 18 straipsnyje teigiama, jog teismas privalo imtis visų įstatymo numatytų priemonių, kad būtų visapusiškai, objektyviai ir per kiek įmanoma trumpesnę laiką ištiriamos visos bylos aplinkybės. BPK 75 straipsnyje taip pat numatyta byla nagrinėjančio teismo pareiga savo iniciatyva rinkti įrodymus, jeigu to reikia bylai teisingai išnagrinėti. Administracinių bylų teisenos įstatymo 48 straipsnio pirmojoje dalyje taip pat pabrėžiama, kad, nagrinėdami administracines bylas, teisėjai privalo aktyviai dalyvauti renkant ir tiriant įrodymus, nustatant visas bylai svarbias aplinkybes ir visapusiškai, objektyviai jas ištirti.

Atsižvelgiant į aptartus teisminės valdžios požymius, galima suformuluoti jos sąvoką. **Teisminė valdžia — tai valstybinės valdžios dalis, kurią sudarančios specialios valstybės institucijos — teismai — turi valstybės suteiktą išimtinę kompetenciją nepriklausomai nuo kitų valdžių ar proceso dalyvių įtakos, įstatymų nustatyta procesine tvarka vykdyti teisingumą ar kitas jai įstatymų pavestas funkcijas.**

2. TEISMAS KAIP TEISMINĖS VALDŽIOS DALIS. TEISMŲ SISTEMA

Sąvoka *teismas*, kaip ir sąvoka *teisminė valdžia*, gali būti vartojama keliomis prasmėmis. Teismu gali būti vadinamas teisėjas arba teisėjų kolegija, nagrinėjantys konkrečią bylą teismo posėdyje, taip pat pastatas, kuriame teisėjai dirba, ir pan. Visada remiantis Konstitucija teismu suprantama tik valstybės institucija, tai yra tik teismas, kaip nustatyta Konstitucijoje ir Teismų įstatyme. Minėta, kad šia prasme arbitražas nėra teismas ir nevykdo teisingumo, vadinasi, arbitražas negali būti laikomas teisės saugos institucijų sistemos ir teisminės valdžios dalimi.

Analizuojant Lietuvos Respublikos Konstitucijos VIII ir IX skirsnių nuostatas, galima daryti išvadą, kad teismine, valdžią Lietuvoje sudaro Konstitucinis Teismas (nors būtent dėl jo priklausymo teisminei valdžiai būtų galima pareikšti kai kurių abejonių), bendrosios kompetencijos teismai (Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, Lietuvos apeliacinis teismas, apygardos teismai ir apylinkės teismai) ir specializuoti administraciniai teismai (apygardų administraciniai teismai, Aukštesnysis administracinis teismas ir Lietuvos apeliacinio teismo Administracinių bylų skyrius). Visiškai nauja Lietuvos teismų sistemoje yra specializuoti administraciniai teismai ir savarankiškas Konstitucinis Teismas, kurie nebuvo žinomi Lietuvos dvidešimtojo amžiaus teismų sistemos istorijai. Bendrosios kompetencijos teismų sistema grindžiama galiojusios tarpukario Lietuvoje teismų sistemos tradicijomis. Siekiant geriau suprasti vieno ar kito teismo atsiradimo priežastis, jo vietą teismų sistemoje, vertėtų apžvelgti jų genezę Lietuvoje.

Iki 1933 m. teismų sistemos reformos Lietuvoje galiojo trijų grandžių teismų sistema - taikos teismai, apygardų teismai ir Vyriausiasis tribunolas. Ši teismų sistema turėjo trūkumų, kurie ir sukėlė 1933 m. reformos būtinumą. Reikėtų paminėti dvi pagrindines tuometinės trijų grandžių teismų sistemos problemas. Pirmą, tai instancijos praradimo problema. Jeigu byla pirmąją instanciją buvo nagrinėjama apygardos teisme, visais be išimties atvejais buvo prarandama galimybė pateikti kasacinį skun-

dą dėl priimto sprendimo ar nuosprendžio. Tokia padėtis buvo nepateisinama, kadangi apygardos teismai, kaip pirmoji teisminė instancija, nagrinėjo sudėtingesnes bylas, ir kasacijos galimybė čia buvo daug svarbesnė nei bylose, kuriose pirmąją instanciją buvo taikos teisėjai. Antra, taikos teisėjų instituto trūkumai. Kadangi taikos teisėjams nebuvo keliami dideli kvalifikaciniai reikalavimai, dažnai šių teisėjų kvalifikacija buvo nepakankama. Siekiant išspręsti minėtas problemas, 1933 m. Lietuvoje priimtas naujas Teismų santvarkos įstatymas, kuriuo vietoje taikos teisėjų įsteigti apylinkių teismai (teisėjais galėjo būti tik profesionalūs teisininkai) ir atsirado nauja teisminė grandis – Apeliaciniai rūmai (šis teismas buvo apeliacinė instancija byloms, kurias sprendė apygardų teismai pirmąją instanciją, bei pirmoji instancija baudžiamosioms byloms prieš valstybės saugumą). Galima diskutuoti, ar 1933 m. Lietuvos teismų reforma įgyvendinta optimaliu ir geriausiu būdu, ypač kalbant apie Apeliacinių rūmų įsteigimą. Manome, spręsti instancijos trūkumo problemą toks kelias pasirinktas dėl šių priežasčių:

- 1) taikos teisėjų korpuso kvalifikacijos problemos neleido reformos rengėjams iš naujo steigiamų apylinkių teismų paversti išimtinę pirmąją instanciją visoms byloms;

- 2) siekta kuo mažiau keisti nusistovėjusią teismų sistemą, kartu nesukelti valstybės gyventojams didesnių problemų suvokti naujos sistemos funkcionavimo principus ir netrikdytį jau susiklosčiusių visuomeninių santykių.

1940 m. Lietuvą okupavus, buvo įvesti sovietiniai įstatymai. Pakeista ir teismų sistema, kuri reorganizuota pagal dviejų grandžių sistemos modelį. Po 1958-1961 metų reformos sukurta teismų sistema veikė iki nepriklausomybės atkūrimo ir faktiškai nesikeitė iki 1995 m. sausio 1 d., kai ją pakeitė 1994 m. gegužės 31 d. įstatymu įtvirtinta nauja teismų sistema. Sovietinę teismų sistemą Lietuvoje sudarė rajonų (miestų) liaudies teismai ir LSSR Aukščiausiasis Teismas. Aukščiausiąjį Teismą sudarė civilinių ir baudžiamųjų bylų kolegijos, Aukščiausiojo Teismo prezidiumas ir Aukščiausiojo Teismo plenumas. Ši Aukščiausiojo Teismo struktūra praktiškai lėmė trejų apbylos peržiūrėjimo priežiūros tvarka galimybę. Atkreiptinas dėmesys, kad tam tikroms

byloms kaip priežiūros instancija galėjo būti SSRS Aukščiausiasis Teismas.

Sovietinėje sistemoje galiojęs teisėjų renkamumo principas, ypač didelis prokuratūros vaidmuo prižiūrint teismų veiklą (prokurorinė priežiūra), neribotos teismo galios procese ir kitos panašios priežastys lėmė, kad visateismų sistema praktiškai nebuvo nepriklausoma ir buvo ne tiek teisingumo vykdymo, kiek valstybės represinės sistema.

1990 m. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę netrukus imta planuoti ir rengti visa apimančią teisminės valdžios reformą, kuri iš esmės buvo įgyvendinta nuo 1995 m. sausio 1 d., nors pirmasis mėginimas ją reformuoti padarytas jau 1992 m. vasario 6 d. priėmus Lietuvos Respublikos teismų įstatymą. Šio įstatymo 1 straipsnyje numatyta keturių grandžių Lietuvos teismų sistema, kurią sudarė apylinkės teismai, apygardos teismai, Apeliacinis teismas ir Aukščiausiasis Teismas. Atsisakyta teisėjų renkamumo principo ir kaip daugelyje demokratinių valstybių pereita prie teisėjų skyrimo iki 65 metų principo. Pagal šį įstatymą buvo įsteigti tik apylinkės teismai ir Aukščiausiasis Teismas. Toliau teismų sistemos reformai nebuvo tinkamai pasirengta, kadangi tam reikėjo pakeisti ir atitinkamus procesinius įstatymus (įvesti apeliacinį ir kasacinį procesus), ne mažiau svarbu, matyt, buvo ir valstybės turimos lėšos įgyvendinti šią reformą. Valstybės pasirinktai keturių grandžių teismų sistemai pritarė ir 1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos piliečių referendumas, kuriame buvo priimta Lietuvos Respublikos Konstitucija. Galutinai teismų sistemos reformos gairės nustatytos 1994 m. gegužės 31 d. priimtame antrajame Teismų įstatyme, kuris įsigaliojo ir pradėtas taikyti nuo 1995 m. sausio 1 dienos.

Taigi, vykdydama teismų sistemos reformą, valstybė pasirinko tarpukario Lietuvoje galiojusios teismų sistemos atkūrimo kelią. Manome, tai nebuvo pats geriausias problemos sprendimo būdas. Tarpukario Lietuvoje keturių grandžių teismų sistema atsirado ne iš karto, o reformuojant iki tol buvusią trijų grandžių teismų sistemą. Priežastys, lėmusios tokią reformą, paminėtos prieš tai. Galima drąsiai tvirtinti, kad prieš dešimtmetį Lietuvoje nebuvo analogiškos padėties, todėl galėta apsiriboti trijų gran-

džių teismų sistemos sukūrimu, nesteigiant arba apygardos teismų, arba Apeliacinio teismo. Trijų grandžių teismų sistema būtų ne tik pigesnė, bet ir daug lankstesnė, lengviau pritaikoma prie besikeičiančių gyvenimo poreikių. Iš sovietinio laikotarpio Lietuvoje buvo išlikusi gana stipri apylinkės teisėjų sudėtis, todėl jiems drąsiai buvo galima patikėti visas bylas nagrinėti pirmąją instanciją.

Nustačius keturių grandžių teismų sistemą, reikėjo suformuoti apygardos teismų ir Apeliacinio teismo teisėjų korpusą. Kadangi tai daryta apylinkės teismų sąskaita, padidinus šių teismų teisėjų skaičių, teko ne tik ieškoti naujų teisėjų papildomoms vietoms, bet ir kompensuoti teisėjų, išėjusių dirbti į aukštesnes teismines grandis, trūkumą. Nauja teismų sistema turėjo pradėti veikti nuo 1995 m. sausio 1 d., todėl reformai įgyvendinti skirta tik pusė metų. Šiandien galima drąsiai teigti, kad reformos įgyvendinimas per tokį trumpą terminą padarė „meškos paslaugą“, kadangi į teisėjų korpusą be didesnės atrankos pateko abejotinos kvalifikacijos ir reputacijos asmenų. Ši aplinkybė turbūt nemažai prisidėjo prie to, kad per penkerius metus Lietuvoje teisėjų drausmės bylų išnagrinėta daugiau nei bet kurioje Vakarų Europos valstybių per paskutiniuosius šimtą metų. Neabejotinai būtų buvę tiksliau visą teismų sistemos reformą įgyvendinti per ilgesnį laiką, daugiau dėmesio skiriant teismų sudėties formavimo kokybei.

Lietuvos Respublikos Seimas 1994 m. balandžio 12d. priėmė Laikinąjį ūkinio teismo įstatymą, kurio tikslas – siekiant užtikrinti ūkinį ginčų, kylančių iš ūkinės komercinės veiklos, teisminį nagrinėjimą, vietoj Lietuvos Respublikos valstybinio arbitražo įsteigti specializuotą Lietuvos Respublikos teismą – ūkinį teismą. Šiandien galima teigti, kad vargu ar buvo tikslinga įsteigti šį teismą, kadangi rinkos santykiais pagrįstoje ekonomikoje sistemoje pagrindiniu šiuos santykius reguliuojančiu aktu tampa Civilinis kodeksas, kartu atsisakant daugelio galiojančių žinybinių instrukcijų, reguliavusių planinės ūkio sistemos funkcionavimą. Be to, keistokai atrodo situacija, kai paprasčiausią komercinį ginčą šalys yra priverstos spręsti tik valstybės sostinėje esančiame teisme. Perėjus prie rinkos ekonomikos sąlygų,

tai remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucija visuma veikiančių teismų, kuriuos sieja bendri teisminei valdžiai keliami tikslai ir uždaviniai bei teismų veiklos ir organizavimo principai.

3. TEISINGUMO SĄVOKA IR JO POŽYMIAI

Minėta, kad pagrindinis teisminės valdžios turinio elementas yra teisingumo vykdymas. Dažnai teigiama, kad teismas niekada neturi užmiršti, jog jis vykdo teisingumą, tačiau neturi to užmiršti ir įstatymų leidėjas, reformuodamas teismų sistemą ar įstatymus, kurie yra teismų veiklos pagrindas. Sąvokos *teisingumas* paprastai nesistengiama apibūdinti detaliau, tarytum yra daroma prielaida, kad jos turinys savaime suprantamas. Vis dėlto, manytume, kad detaliau šią sąvoką panagrinėti yra svarbu jau vien siekiant išvengti piktnaudžiavimųją vartojant.

Teisingumas suvokiamas kaip teismo, kuris *teisia*, veikla, atliekama griežtai laikantis įstatymų reikalavimų. Teisingumas visų pirma yra teisinė sąvoka, todėl jos turinys turi remtis tam tikromis teisės normomis. Nereikia pamiršti, kad, vadovaujantis Konstitucijos 109 straipsniu, teisingumo vykdymas yra išimtinė teismo kompetencija. Taigi teisingumo vykdymas - tai veikla, kurios metu yra taikomas įstatymas ir kuri yra pagrįsta klausymu tik įstatymo. Kiekvienam teismo sprendimui ar nuosprendžiui yra keliami teisėtumo ir pagrįstumo reikalavimai. Teisėtu ir pagrįstu sprendimas ar nuosprendis pripažįstamas, kai atsižvelgiant į nustatytus bylos faktus tinkamai pritaikoma atitinkama materialiosios teisės norma ir byla išnagrinėjama laikantis nustatytų procesinių jos nagrinėjimo taisyklių.

Taigi teisingumą teismai vykdo griežtai laikydamiesi įstatymų (tiek materialiuju, tiek ir procesiniu) reikalavimų nagrinėdami konkrečias civilines, administracines ir baudžiamąsias bylas.

Jeigu teismas išsprendžia bylą iš esmės, t. y. atsako į klausimą, kas yra teisybė konkrečioje situacijoje, ji baigiama nagrinėti **teisingumo vykdymo aktu**. Teisingumo vykdymo aktai yra ~~teismo~~ sprendimai ir nuosprendžiai, kadangi tik jais byla išsprendžiama.

praktiškai neliko ūkinių ginčų sprendimo specifikos ir jų sprendimas iš esmės nesiskyrė nuo kiekvieno kito civilinio ginčo. Kad yra tik vienas teismas, kompetentingas spręsti atitinkamas bylas, sukėlė papildomų nepatogumų komercinių santykių dalyviams. Be to, daug patogesnes sąlygas atsižvelgti į konkretaus komercinio ginčo specifiką sukūrė 1996 m. balandžio 2 d. priimtas Lietuvos Respublikos komercinio arbitražo įstatymas. Atsižvelgiant į šias priežastis 1998 m. kovo 3 d. priimtas Lietuvos Respublikos ūkinio teismo likvidavimo įstatymas, kuriuo šis teismas buvo likviduotas nuo 1998 m. rugsėjo 1 dienos.

Ūkinio teismo likvidavimas jokių būdu nereiškė, kad bus atsisakyta steigti specializuotus teismus Lietuvoje. Jau 1999 m. sausio 14 d. priimamas Lietuvos Respublikos administracinių teismų įsteigimo įstatymas, pagal kurį administracinių teismų sistema pradėjo funkcionuoti 1999 m. gegužės 1 dieną. Administracinių teismų paskirtis yra nagrinėti skundus (prašymus) dėl viešojo ir vidinio administravimo subjektų priimtų administracinių aktų bei veiksmų ar neveikimo. Iki minėtų teismų įsteigimo aptariamus klausimus sprendė bendrosios kompetencijos teismai civilinio proceso tvarka (bylų, kylančių iš administracinių teisinių santykių, teiseną). Šių ginčų specifika ta, kad vienas dalyvis, kurio veiksmai paprastai skundžiami, yra valstybė. Tad administracinių teismų sistema turi užtikrinti asmens teisių apsaugą nuo daug stipresnės valstybės.

Pažymėtina, kad kiekvienas teismas teisingumą vykdo tik pagal savo kompetenciją. Šią kompetenciją lemia konkretaus teismo veiklos teritorija, bylų teismo priklausymo taisyklės, kuriomis remiantis yra paskirstoma bylų nagrinėjimo kompetencija teismų sistemos viduje ir jų vykdomos funkcijos (atsižvelgiama į tai, konkretus teismas yra pirmosios, apeliacinės ar kasacinės instancijos).

Teisminę valdžią teismas įgyvendina griežtai įstatymų nustatytos teismo sudėties (apylinkės teismuose bylas teisėjas nagrinėja vienasmeniškai, apeliacinės instancijos teisme - trijų teisėjų kolegija) ir vadovaudamasis procesiniais įstatymais.

Apibendrinę aptartus teismų sistemos organizavimo klausimus, pateiksime šios sistemos apibrėžimą. **Teismų sistema -**

džiama iš esmės. Civilinėse ir administracinėse bylose teismas priima sprendimus, o baudžiamosiose - nuosprendžius. Tačiau byla nebūtinai gali pasibaigti išnagrinėjant ją iš esmės, t. y. išsprendžiant konfliktinę situaciją. Galimi ir gana dažni bylos užbaigimo nepriėmus sprendimo būdai. Paprastai tai yra bylos nutraukimas arba ieškinio palikimas nenagrinėto. Šiais atvejais, nors byla ir baigiama nagrinėti, tačiau teismas dėl vienokių ar kitokių priežasčių neišsprendžia bylos iš esmės.

Visų teisingumo vykdymo aktų požymis - privalomasis pobūdis. Juos savanoriškai vykdyti privalo tie asmenys, kurių atžvilgiu jie yra priimti (jeigu tai yra įmanoma). Jų nevykdant, vykdymas užtikrinamas valstybės prievarta (pvz., civilinėse bylose priimtų sprendimų vykdymą užtikrina teismo antstoliai). Praktiškai įsiteisėjusių sprendimų ar nuosprendžių teisinė galia yra prilyginama įstatymo teisei galiai. Skirtumas tik tas, kad įstatymas yra bendras, o sprendimas ar nuosprendis - individualus teisės aktas. Pažymėtina, kad sprendimas ar nuosprendis įsiteisėja ne iš karto, kai jį priima pirmosios instancijos teismas, o pasibaigus apeliacinio apskundimo terminui.

4. PAGRINDINIAI TEISMINĖS VALDŽIOS FUNKCIONAVIMO PRINCIPAI

Tam tikros teisės šakos principai - tai pagrindinės ir bendriausios nuostatos, įtvirtintos teisės normose ir išreiškiančios tos teisės šakos esmę ir apibūdinančios galimas jos plėtros kryptis.

Principas, kaip tam tikra pagrindinė idėja, gali būti tiek teisinis, tiek ir faktinis. Tačiau teisėje reikšmingi ir privalomi tik teisiniai principai, kadangi jie pripažinti valstybės. Faktinio principo susiformavimą lemia papročiai, tradicijos, pasikartojantis tos pačios taisyklės taikymas praktiškai. Nuo teisinio principo ji skiria tai, kad valstybė nėra nustatyta tvarka jo patvirtinusi, todėl faktiniai principai egzistuoja ne dėl valstybės prievartos, bet dėl savo autoriteto galios. Faktinis principas tampa teisiniu, kai nustatyta tvarka patvirtinamas ir paverčiamas teisės norma. Galima teigti, kad kiekvienas teisinis principas kažkada buvo fak-

tinu, t. y. visų pagrindinių teisės principų turinį mums padiktavo kasdienis gyvenimas ir jo keliama reikalavimai.

Teisės principai skirstomi į įvairias grupes. Pagal turinio bendrumą jie yra **bendrieji** (būdingi kiekvienai teisės šakai, pavyzdžiui, teisėtumo, humaniškumo); **tarpšakiniai** (būdingi kelioms teisės šakoms, pavyzdžiui, viešumo principas yra bendras tiek civilinio, tiek baudžiamojo, tiek ir administracinio proceso teisei) ir **šakiniai** (būdingi konkrečiai teisės šakai, pavyzdžiui, rungimosi principas yra būdingas civilinio proceso teisei). Pagal tai, kur jie yra įtvirtinti, principai skirstomi į **konstitucinius** (įtvirtintus Konstitucijoje, pavyzdžiui, nekaltumo prezumpcija, teisė į teisminę gynybą, visi asmenys įstatymui ir teismui lygūs, viešumas) ir **įtvirtintus kituose įstatymuose** (pavyzdžiui, rungimosi, dispozityvumo). Aptarsime pagrindinius konstitucinius teisminės valdžios funkcionavimo principus.

Įstatymui ir teismui visi asmenys lygūs. Šis principas įtvirtintas Konstitucijos 29 straipsnio pirmojoje dalyje: „Įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams visi asmenys lygūs.“ Ši lygybė nėra abstrakti ir sukonkretinama to paties straipsnio antrojoje dalyje, kurioje teigiama, kad žmogaus teisių negalima varžyti ir teigti jam privilegijų dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, išitikinimų ar pažiūrų. Visų asmenų lygybė įstatymui reiškia, kad teisės normos vienodai taikomos visiems asmenims nepriklausomai nuo visų įvardytų sąlygų. Drauge tai reiškia, kad visi asmenys turi ne tik vienodas teises, bet ir pareigas, vienodą atsakomybę už jų nevykdymą.

Reikia pripažinti, kad šis principas kartais gali būti pozityviai ribojamas. Štai Konstitucijos 62 straipsnyje yra teigiama, kad Seimo narys be Seimo sutikimo negali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, suimamas, negali būti kitaip suvaržomajai laisvė; 114 straipsnio antrojoje dalyje nurodoma, kad teisėjas negali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn, suimtas, negali būti kitaip suvaržyta jo laisvė be Seimo, o tarp Seimo sesijų - be Respublikos Prezidento sutikimo ir pan. Manome, šios normos neprieštarauja visų asmenų lygybės įstatymui ir teismo principui, kadangi šios išimtys įtvirtintos pačioje Konstitu-

cijoje kaip *lex specialis* be to, šių normų tikslas yra ne nustatyti privilegijas (Konstitucijos 29 str. 2 d.), o suteikti garantijas, kurios sudarytų tinkamas darbo sąlygas, atsižvelgiant į didesnius nešališkumo ir objektyvumo reikalavimus.

Asmens teisė į teisminę gynybą. Šis principas įtvirtintas Konstitucijos 30 straipsnio pirmojoje dalyje - asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio pirmojoje dalyje taip pat nurodytas šis principas: „Kiekvienas asmuo turi teisę, kad jo byla būtų nagrinėjama lygybės ir viešumo sąlygomis nepriklausomo ir nešališko teismo.“ Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 4 straipsnio pirmojoje dalyje teigiama, kad Lietuvos Respublikoje visi jos piliečiai turi teisę į teisminę gynybą (atitinkamai kitose šio straipsnio dalyse numatoma, kad užsieniečiai ir asmenys be pilietybės turi lygią su piliečiais teisę į teisminę gynybą; ji taip pat pripažįstama ir įmonėms, įstaigoms ar organizacijoms). Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 1999 m. civilinėje byloje Nr. 3K-7-470, konstatavo, kad „šios įstatyminės nuostatos garantuoja kiekvienam asmeniui, manančiam, kad jo teisės yra pažeistos, teisminės gynybos prieinamumą“. Toks išaiškinimas neabejotinai atitinka Konvencijos nuostatas ir teigiamai plečiamai aiškina atitinkamą Lietuvos Respublikos Konstitucijos straipsnį, kadangi nesieja teisės į teisminę gynybą tik su konstitucinių teisių pažeidimu. Nemažą reikšmę teisės į teisminę gynybą principui įgyvendinti civiliniame procese turi Civilinio proceso kodekso 29 straipsnyje įtvirtinta teismo žinybingumo prioriteto taisyklė, pagal kurią, sujungus kelis tarpusavyje susijusius reikalavimus, iš kurių vienas žinybingas teismui, o kiti - ne, laikoma, kad visijie žinybingi teismui; abejojant, ar konkretus ginčas žinybingas teismui, laikomasi teismo žinybingumo prezumpcijos. Teismo žinybingumo prioriteto problema visiškai nėra aktuali baudžiamajame procese, kadangi Konstitucijos 31 straipsnio pirmojoje dalyje vienareikšmiškai yra teigiama, jog kaltu asmuo gali būti pripažįstamas tik įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu, t. y. tik išnagrinėjus baudžiamąją bylą teisme.

Nepalyginti aktualesnė teisės į teisminę gynybą principo įgyvendinimo problema yra administracinės teisės veikimo srityje, kai patys įstatymai neretai numato ribojimus asmeniui kreiptis į teismą (pvz., Policijos rėmėjų įstatymo 9 str. 2 d.). Ši problema dar turės būti išspręsta iš esmės ir greičiausiai šią užduotį atliks Konstitucinis Teismas. Apskritai tiek bendra teisė į teisminę gynybą, tiek ir teisminės valdžios nepriklausomumas pirmiausia skirtas užtikrinti asmens teisių ir įstatymų saugomų interesų veiksmingą gynybą nuo iki tol buvusios visagalės valstybės. Dėl šios priežasties įvairūs konstitucinės teisės į teisminę gynybą ribojimai kelia nemažai pagrįstų abejonių.

Teisės į teisminę gynybą principo įgyvendinimas (ypač civiliniame procese) neatsiejamai susijęs su teisminės gynybos universalumo idėja, kuri yra visuotinai pripažįstama kontinentinės teisės valstybėse. Remiantis universalumo idėja, teisė pareikšti ieškinį yra bendro pobūdžio. Visiems asmens reikalavimams įgyvendinti įstatymas numato vienodus ir bendrus vieno ieškinio reikalavimus. Ieškinio dalykas (pats reikalavimas) ar pagrindas (aplinkybės, kuriomis reikalavimas yra grindžiamas), savaime suprantama, kiekvienoje byloje yra kitoks, tačiau tai yra privalomai kiekvieno ieškinio pareiškimo elementai. Teisminės gynybos universalumo principo nebuvo romėnų teisėje, nežinomas jis ir anglosaksų teisinėje sistemoje. Senovės Romoje (ir šiais laikais Anglijoje ar JAV) kiekvieną savarankiškų reikalavimų grupę atitikdavo specialiai suformuluotos ieškinių rūšys. Jeigu konkrečiam reikalavimui pareikšti nebuvo suformuluoto atitinkamo ieškinio, tai reikšdavo, kad asmuo konkrečiu atveju neturi teisės į teisminę gynybą. Kontinentinės teisės sistemoje galiojantis teisminės gynybos universalumo principas patogus tuo, kad kiekvienam teisėtam reikalavimui įgyvendinti yra pareiškiamas vienas bendras procesinis dokumentas - ieškinio pareiškimas. Kadangi nėra atskirųjų grupių, tai ir teisės į teisminę gynybą nepriklauso, yra atitinkamas ieškinys ar jo nėra. Labai abejotina, ar yra įmanomas šio principo ribojimas žemesniu nei Konstitucijos keitimo lygiu.

Kada teisės į teisminę gynybą principas pasinaudojus pirmąja teismine instancija gali būti laikomas visiškai įgyvendin-

tu? Šiuo klausimu ne tik Lietuvos, bet ir užsienio valstybių teisės moksle nėra bendros nuomonės ir paprastai vadovaujamasi dviem teorijomis: viena teigia, kad teisė į teisminę gynybą yra visiškai įgyvendinta pasinaudojus pirmąja teismine instancija, kadangi Konstitucija garantuoja teisę kreiptis į teismą, bet ne gynybą prieš teismą. Papildomas šios teorijos šalininkų argumentas tas, jog pripažinus priešingai, reikėtų įtvirtinti begalinę teismo teisingumo aktų apskundimo galimybę–kiekvienas aukštesnės teisminės instancijos priimtas sprendimas ar nuosprendis automatiškai suponuotųjo skundžiamumo būtinumą, o tai jau būtų visiškai absurdiška situacija. Kitų autorių nuomone, teisės į teisminę gynybą principas apima ir teisę apskusti teismo sprendimą. Dėl minėtų priežasčių mums atrodo priimtinesnė pirmoji teorija.

Teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teisiniai. Šį principą iš dalies jau aptarėme, todėl paminėsime tik pagrindinius jo bruožus. Pažymėtina, kad Konstitucijos 109 straipsnio pirmosios dalies nuostata („Teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismai“) apibūdina išimtinę, tačiau ne vienintelę teismo vykdomą funkciją. Konstitucijoje nepasakyta, kad teismai vykdo tik teisingumą. Atsižvelgiant į tai, teismų ar teisminės administracijos kompetencijai gali būti įstatymu priskiriamos vykdyti ir tam tikros papildomos funkcijos. Pavyzdžiui, apygardos teismų pirmininkams Notariato įstatymo 7 straipsnio pirmojoje dalyje nustatyti įgaliojimai vykdyti notarų veiklos priežiūros funkcijas.

Teisingumą remiantis Konstitucija vykdo tik valstybiniai, įstatymu įsteigti bendrosios kompetencijos ar specializuoti teismai.

Teisėjų ir teismų nepriklausomumas ir klausymas tik įstatymo. Šis principas įtvirtintas Konstitucijos 109 straipsnio antrojoje ir trečiojoje dalyse ir, minėjome, yra kertinis teisminės valdžios veiklos pamatas. Konstitucijoje skiriamos dvi šio principo dalys: nepriklausomumas ir jį garantuojantis klausymas tik įstatymo. Nemažai dėmesio šio principo turiniui atskleisti skyrė ir Konstitucinis Teismas 1994 m. vasario 14 d., 1994 m. gruodžio 22 d., 1995 m. gruodžio 6 d. ir 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimuose. Daug dėmesio teisėjų ir teismų nepriklausomu-

mui skirta ir įvairaus lygio tarptautiniuose dokumentuose: 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje; 1985 m. Jungtinių Tautų Generalinės asamblėjos patvirtintuose pagrindiniuose teisėjų nepriklausomumo principuose; 1994 m. Europos Tarybos Ministrų komiteto patvirtintoje rekomendacijoje „Dėl teisėjų nepriklausomumo, veiksmingumo ir vaidmens“, 1999 m. Visuotinėje teisėjų chartijoje ir kt. Detaliau aptarsime šio principo teorinius ir praktinius aspektus.

Paprastai yra skiriamas dvejopas teisėjų nepriklausomumas - **išorinis ir vidinis**. Išorinis teisėjų ir teismų nepriklausomumas - tai draudimas bet koku būdu pašaliniams asmenims kištis į teisėjo veiklą vykdant teisingumą ir teisėjo pareigą nagrinėjant bylą vadovautis tik įstatymu. Šių teisėjų nepriklausomumo garantijų lygis ir mastas priklauso nuo įstatymų leidėjo suteikiamų teisinių teisėjų nepriklausomumo garantijų. Būtent šiam nepriklausomumui Konstitucinis Teismas ir skyrė daugiausiai dėmesio. Tuo tarpu vidinis nepriklausomumas negali būti užtikrinamas jokiais įstatymais, kadangi tai yra konkretaus teisėjo pažiūrų, įsitikinimų ir moralinių vertybių visuma, garantuojanti nešališką bylos nagrinėjimą ir negalimumą lemti jo vykdomo teisingumo turinio. Be jokios abejonės, išorinis nepriklausomumas iš dalies lemia ir vidinį nepriklausomumą, kadangi tik tas teisėjas, kuriam įstatymai suteikia pakankamai jo nepriklausomumo ir apsaugos nuo išorinio poveikio garantijų, gali būti iš tikrųjų nepriklausomas ir vadovautis tik įstatymu, nebijoti, kad dėl to patirs kokių nors neigiamų padarinių. Kiekvienoje valstybėje teismai realiai tampa nepriklausomi tik kai teisminė valdžia operuoja abiem įvardytais nepriklausomumo elementais. Atsižvelgiant į tai, kad vidinis nepriklausomumas — tai pirmiausiai konkretaus asmens mąstymo būdas bei tam tikrų moralinių ir etinių vertybių visuma, jam susiformuoti reikia nepalyginti daugiau laiko, nei atitinkamas išorines garantijas įtvirtinti įstatymuose. Tačiau tik įsivyravus tokiam teisminės valdžios nepriklausomumui realiai bus galima kalbėti apie nepriklausomos teisminės valdžios egzistavimą ir teismų nepriklausomumo filosofiją. Būtent šio nepriklausomumo suformavimas ir teisėjų nepriklausomumo, pir-

miausiai kaip labai svarbios pareigos, o ne privilegijos, traktavimas ir yra pagrindinė daugelio pokomunistinių valstybių teisminės valdžios problema. Ne išimtis šiuo požiūriu ir Lietuva.

Kadangi nuo valstybės įstatymų daugiausiai priklauso išorinio teisėjų nepriklausomumo turinys, panagrinėsime jį detaliau. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1995 m. gruodžio 6 d. nutarime skiria trejopas teisėjų nepriklausomumo garantijas: a) teisėjo įgaliojimų trukmės neliečiamumo, b) teisėjo asmens neliečiamumo, c) teisėjo socialinio (materialinio) pobūdžio garantijos.

(a) Teisėjui, kuris sąžiningai atlieka savo pareigas, remiantis Konstitucijos 115 straipsniu yra garantuojama, kad jis nebus atleistas iš pareigų kitais negu jame nustatytais pagrindais. Į šią garantiją ypač buvo atkreiptas dėmesys Konstitucinio Teismo 1994 m. gruodžio 22 d. nutarime, atsakant į nagrinėtą iki 1995 m. veikusio Aukščiausiojo Teismo likvidavimo konstitucingumo klausimą. Nutarime konstatuota, kad „nutraukti teisėjų įgaliojimus buvo galima tik remiantis Konstitucijos 115 straipsnyje nustatytais pagrindais. Todėl ginčijamo įstatymo 2 straipsnio nuostata, kad Aukščiausiojo Teismo teisėjų įgaliojimai nutraukiami 1994 m. gruodžio 31 d., prieštarauja Konstitucijos 115 str. 2 punktui“. Įgaliojimų trukmės neliečiamumo garantija yra svarbi tuo, kad teisėjas, kad ir kokios politinės jėgos būtų valdžioje, išlieka nepriklausomas, jis neverčiamas taikytis prie galimos politinių jėgų kaitos.

Kita vertus, Konstitucijos 115 straipsnyje teisėjams atleisti iš pareigų yra nustatyti du specifiniai pagrindai: kai savo poelgiu pažemino teisėjo vardą ir kai įsiteisėja juos apkaltinęs teismo nuosprendis. Taigi teisėjams yra keliami labai dideli profesiniai ir etiniai reikalavimai. Teisėjo elgesys tiek darbe, tiek po darbo neturi kelti jokių abejonių dėl jo nepriklausomumo. Tai, kad teisėjo nepriklausomumas ir jį lemiantis elgesys bei teisėjo etikos normos yra ne privilegija, o pareiga, pabrėžiama ir Teismų įstatymo 51¹ straipsnyje, kuriame sakoma, kad teisėjas darbo ir laisvu nuo darbo metu privalo savo elgesiu saugoti bei puoselėti teisėjo vardą ir vengti visko, kas šiam vardui gali pakenkti ar leisti suabejoti teisėjo nešališkumu.

(b) Konstitucijos 114 straipsnio antrojoje dalyje nustatyta, kad teisėjas negali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn, suimtas, negali būti kitaip suvaržyta jo laisvė be Seimo, o tarp Seimo sesijų – be Respublikos Prezidento sutikimo. Konstitucijos 116 straipsnyje numatyta, kad Aukščiausiojo Teismo pirmininką ir teisėjus, taip pat Apeliacinio teismo pirmininką ir teisėjus už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą arba priesaikos sulaužymą, taip pat paaiškėjus, jog padarytas nusikaltimas, Seimas gali pašalinti iš pareigų apkaltos proceso tvarka. Teismų įstatymo 47 straipsnio ketvirtojoje dalyje įtvirtinta, kad teisėjas negali būti patrauktas administracinėn atsakomybėn. Teisėjui padarius administracinę teisės pažeidimą, medžiaga perduodama Aukščiausiojo Teismo pirmininkui (paneigus teisingumo ministro teisę iškelti drausmės bylą teisėjui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininkas liko vienintelis tai galintis padaryti pareigūnas) drausmės bylai iškelti. Tai reiškia, kad šie veiksmai atliekami įvykdžius kiekvieną administracinę teisės pažeidimą, tačiau Aukščiausiojo Teismo pirmininkas, atsižvelgdamas į padaryto nusižengimo pobūdį, yra laisvas spręsti, kelti ar ne konkrečiam teisėjui drausmės bylą.

Kita vertus, teisėjo neliečiamumo garantija reiškia ir jo asmens apsaugą nuo mėginimų daryti jam išorinį poveikį. Konstitucijos 114 straipsnyje įtvirtinta, o Baudžiamojo kodekso 298 straipsnyje sukonkretinta baudžiamoji atsakomybė už mėginimą koku nors būdu paveikti teisėją siekiant sukliudyti teisingai išnagrinėti bylą teisme. Kaip apsauga nuo išorinio poveikio turėtų būti aiškinamos ir Teismų įstatymo 7 straipsnio bei 46 straipsnio penktosios dalies nuostatos, kuriose įtvirtintas draudimas rengti mitingus, piketus arčiau nei 75 metrai iki teismo pastato ir teisme, jeigu jais siekiama paveikti teisėją arba teismą (konkretus mitingas ar piketas turi būti susijęs su teisme nagrinėjama byla) bei absoliutus draudimas pašaliniam asmeniui (pirmiausiai žiniasklaidos atstovams) filmuoti ar fotografuoti teismo posėdį, taip pat daryti jo vaizdo ir garso įrašus ar naudoti kitokias technines priemones teismo posėdžio metu. Šis draudimas yra ypač aktualus, kai kalbama apie didelį visuomenės susidomėjimą turinčias bylas. Nesunku įsivaizduoti, kaip yra sūdė-

tinga byla nagrinėjančiam teismui išlikti nepriklausomam, žinant, kokia visuomenės nuomonė yra formuojama apie konkrečią byla bei matant į save nukreiptas žurnalistų kameras ar fotoaparatus. Sudėtinga spręsti klausimą objektyviai, kai jau yra suformuota visuomenės daugumos vienokia ar kitokia nuomonė apie konkretų asmenį (prisimintina, pavyzdžiui, išžymioji *Vilniaus brigados* byla, po kurios išnagrinėjimo ir buvo priimti atitinkami Teismų įstatymo papildymai). Siekiant apsaugoti teisėją ar teismaus išorės poveikio, Konstitucijos 113 straipsnyje ir Teismų įstatymo 50 ir 51 straipsniuose įtvirtintas teisėjų depolitizavimo principas bei draudimas teisėjui dirbti kitą darbą, išskyrus mokslinį ar pedagoginį.

(c) Kaip teisinių ginčų arbitras, teisėjas ne tik privalo būti pasirengęs profesiniu atžvilgiu, turėti didelį autoritetą, bet ir būti materialiai nepriklausomas. Todėl daugelio šalių įstatymų pagal bendrus kriterijus teisėjams atskirai nustatomas atlyginimas arba įvairūs atlyginimo priedai, kurie, palyginti su valdininkų, yra gerokai didesni. Tokia tradicija buvo ir tarpukario Lietuvoje. Didesni teisėjų atlyginimai buvo nustatyti atskiru įstatymu.

Dar XVIII a. pabaigoje JAV Konstitucijoje įtvirtintas principas, kad teisėjui, kol jis eina pareigas, negali būti sumažintas atlyginimas. Vėliau šis principas visuotinai paplito ir tapo viena iš universalių teisėjo nepriklausomumo garantijų. Todėl visokie mėginimai mažinti teisėjo atlyginimą ar kitas socialines garantijas arba teismų finansavimo ribojimas yra traktuojami kaip kėsinimasis į teisėjų ar teismų nepriklausomumą. Ši Konstitucinio Teismo išvada pakartota ir 1999 m. gruodžio 21 d. nutarime, kuriame Konstitucinis Teismas pabrėžia du teisėjų ir teismų nepriklausomumo aspektus: pirma, tai jau aptartasis nepriklausomumas tiesiogiai vykdant teisingumą ir, antra, teismų, kaip teisminės valdžios institucijų sistemos, nepriklausomumas. Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad teisminė valdžia, būdama savarankiška, negali būti priklausoma nuo kitų valdžių dar ir todėl, kad ji vienintelė formuojama ne politiniu, bet profesiniu pagrindu. Tik būdama savarankiška, nepriklausoma nuo kitų valdžių, teisminė valdžia gali įgyvendinti savo funkciją – vykdyti teisingumą. Teisminės valdžios visavertiškumas ir nepriklausomumas suponuojamos sa-

vivaldą. Teisminės valdžios savivalda apima ir teismų darbo organizavimą, taip pat teisėjų profesinio korpuso veiklą. Teismų organizacinis savarankiškumas ir savivalda - svarbios tikrojo teisminės valdžios nepriklausomumo garantijos. Tik nepriklausoma teismų institucinė sistema gali laiduoti teismo organizacinį, o kartu ir teisėjo procesinį savarankiškumą. Minėtomis Konstitucinio Teismo idėjomis, kad teismų nepriklausomumo principas turėtų apimti ir organizacinį teismų darbą, mėginama išplėsti nepriklausomumo veikimo ribas. Todėl pripažinta, kad finansavimas turėtų būti skiriamas tiesiogiai kiekvienam teismui, bet ne per Teisingumo ministeriją, kad teisingumo ministras, kaip vykdomosios valdžios atstovas, neturi turėti teisės iškelti drausmės bylos teisėjui ir pan. Minėtos Konstitucinio Teismo išvados, be jokios abejonės, yra teigiamos. Tačiau analizuojant šio teismo padarytą žingsnį siekiant platesnio teismų ir teisėjų nepriklausomumo principo aiškinimo, reikia atsižvelgti į dvi aplinkybes: pirma, Konstitucijos 109 straipsnio antrojoje dalyje sakoma, kad teisėjai ir teismai yra nepriklausomi vykdydami teisingumą, o atsižvelgiant į teisingumo vykdymo sąvoką, tai reikštų nepriklausomumą sprendžiant konkrečias bylas. Kitoks nepriklausomumas Konstitucijoje nėra aptartas, todėl gali būti traktuojamas kaip išvestinis ir turėtų būti aiškinamas atsargiai; antra, už tinkamą organizacinį teismų darbą iš dalies atsakinga ir vykdomoji valdžia, kadangi ji skiria atitinkamų teismų pirmininkus ir užtikrina teismų darbo sąlygas. Ši vykdomosios valdžios kompetenciją jokia būdu negali peržengti Konstitucijoje įtvirtinto draudimo kištis į teisėjo veikiamą vykdydant teisingumą. Kadangi teismų pirmininkai yra teisminės administracijos dalis, jiems tiesiogiai ir pavedamos vykdyti atitinkamos funkcijos. Tačiau aptariant teismo pirmininko vaidmenį santykiuose su kitais teisėjais, būtina pabrėžti, kad jis nėra teisėjų viršininkas, nes teisėjas ar teismas, vykdydami teisingumą, privalo būti nepriklausomi.

Kalbant apie teisėjų ir teismų nepriklausomumą, kaip teismų veiklos principą, būtina pabrėžti, kad kaip ir kiekvienas kitas principas jis nėra ir negali būti absoliutus, kadangi kiekvienos idėjos šimtaprocentis įgyvendinimas greičiausiai sukeltų absurdišką situaciją. Visiškas teismų nepriklausomumo įgyvendini-

mas, pirmiausiai kalbant apie organizacinę teismų darbą, galėtų reikšti šios valdžios uždumą ir absoliutų izoliavimąsi nuo kitų valstybės valdžių. Kaip žinoma, uždumas - tai pirmasis žingsnis link išsigimimo.

Nekaltumo prezumpcija. Šis principas įtvirtintas Konstitucijos 31 straipsnyje ir galioja baudžiamosios teisės srityje. Nekaltumo prezumpcija netaikoma civilinėje teisėje, kurioje, atvirkščiai, galioja kaltumo prezumpcija. Pati *savoka prezumpcija* reiškia tam tikrą prielaidą, kuri galioja tol, kol nėra paneigiama įstatymų nustatyta tvarka. Remiantis Konstitucija, nekaltumo prezumpcija reiškia, kad asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas neįrodytas įstatymo nustatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu.

Nekaltumo prezumpcijos turinį detaliau atskleidžia šios taisyklės:

- a) draudimas teismui, prokurorui, tardytojui ar kvotėjui perkelti įrodinėjimo pareigą kaltinamajam asmeniui. Atvirkščiai, įvardyti asmenys turi įrodinėti kaltinamojo kaltą;
- b) teismo, prokuroro, tardytojo ir kvotėjo pareiga užtikrinti visapusišką ir objektyvų visų bylos aplinkybių ištyrimą, išaiškinti ne tik asmens kaltę įrodančias, bet ir ją neigiančias aplinkybes. Teismas baudžiamajame procese vadovaujasi inkviziciniu, o ne adversiniu principu, todėl jis ne tik gali, bet ir privalo rinkti įrodymus savo iniciatyva, jeigu mano, kad tai yra būtina bylai teisingai išspręsti. Tokia padėtis gali būti aiškinama nevienodu ginamų interesų pobūdžiu - vienu atveju kalbama apie konkretaus asmens materialią subjektinę teisę, kurios atsiradimas, pasikeitimas, pasibaigimas ir gynimas priklauso tik nuo ją turinčio asmens valios, kitu atveju - apie visos visuomenės interesus ginančios teisės pažeidimą;
- c) kaltinamojo ar įtariamojo teisės į gynybą garantavimas. Konstitucijos 31 straipsnio šeštojoje dalyje sakoma, kad asmeniui, kuris įtariamas padaręs nusikaltimą, ir kaltinamajam nuo jų sulaikymo arba pirmosios apklausos garantuojama teisė į gynybą, taip pat teisė turėti advokatą;
- d) prisipažinimas dar neįrodo asmens kaltumo;
- e) draudimas nuosprendį grįsti prielaidomis ir sąlygomis.

Svarbu tai, kad fizinis asmuo gali būti pripažįstamas kaltu tik įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu. Teismo nuosprendis, kuriuo asmuo yra pripažįstamas kaltu, vadinamas kaltinamuoju, o kuriuo išteisinamas – išteisinamuoju. Priimtas kaltinamasis nuosprendis pirmojoje teisminėje instancijoje dar nereiškia, kad asmuo jau yra laikomas kaltu padaręs nusikaltimą. Kadangi toks nuosprendis įsiteisėja tik pasibaigus apeliacinio skundo padavimo terminui (dvidešimt dienų nuo teismo nuosprendžio priėmimo ir paskelbimo), jeigu nėra pateikiamas apeliacinis skundas, o pateikus apeliacinį skundą – atitinkamai apeliacinės instancijos teismui išnagrinėjus apeliacinį skundą. Asmens kaltumo padarius konkretų nusikaltimą nekonstatuoja nei kvotėjas, nei tardytojas, nei prokuroras, nors jie gali būti tuo ir įsitikinę, – tai išimtinė byla nagrinėjančio teismo kompetencija.

Proceso viešumas. Šis principas, kaip teisminės valdžios veiklos pagrindas, įsitvirtinop Didžiosios Prancūzų revoliucijos, t. y. pasklidus liberaliojo proceso idėjoms. Jo tikslas – užtikrinti tautos kontrolę teismams ir vertinamas kaip iki tol galiojusios „kabinetinės justicijos“ priešingybė. Lietuvoje proceso viešumo principas įtvirtintas Konstitucijos 117 straipsnio pirmojoje dalyje – visuose teismuose bylos nagrinėjamos viešai. Teismo posėdis gali būti uždaras – žmogaus asmeninio ar šeimos gyvenimo slaptumui apsaugoti, taip pat jeigu viešai nagrinėjama byla gali atskleisti valstybinę, profesinę ar komercinę paslaptį. Šis principas taip pat įtvirtintas ir detalizuotas atitinkamuose procesiniuose įstatymuose (pvz., Civilinio proceso kodekso 10 straipsnyje).

Skirtinas dvejopas viešumas – tai proceso viešumas, apie kurį ir kalbama Konstitucijoje, bei bylos medžiagos viešumas – galimybė susipažinti su išnagrinėtos bylos medžiaga. Proceso viešumas savo ruožtu yra skirstomas į viešumą proceso dalyviams ir viešumą tautai. Viešas teismo procesas yra tada, kai garantuojamas abiejų įvardytų rūšių viešumas. Viešumas proceso dalyviams reiškia, kad asmenys, kurie turi teisinį suinteresuotumą bylos baigtimi, be jokių ribojimų turi teisę (tam tikrais atvejais ir pareigą) dalyvauti byla nagrinėjant ir ši jų teisė negali būti ribojama. Tuo tarpu viešumas tautai reiškia, kad kiekvienas

asmuo, sulaukus 16 metų, turi teisę tiesiogiai stebėti kiekvieną teismo posėdį. Tik šis viešumas gali būti ribojamas Konstitucijoje įvardytomis išimtimis. Tokiais atvejais vyksta uždaras teismo posėdis, kuriame garantuojamas tik viešumas proceso dalyviams (pvz., CPK 10 straipsnio antrojoje dalyje sakoma, kad uždarame teismo posėdyje gali būti dalyvaujantys byloje asmenys, o reikiamais atvejais – ir liudytojai, vertėjai ar ekspertai). Bylos nagrinėjimas uždarame teismo posėdyje visiškai nesiskiria nuo įprasto, t. y. ji nagrinėjama laikantis visų proceso taisyklių. Uždarame teismo posėdyje paskelbiamas ir teismo sprendimas ar nuosprendis ir tai logiška, kadangi perskaičius visą sprendimą ar nuosprendį iš karto tampa aiškios bylos aplinkybės. Todėl viešumas tautai yra užtikrinamas tik sprendimo ar nuosprendžio rezoliucinės dalies atžvilgiu, kuri visada yra skelbiama viešai. Teismo posėdžio formą kiekvienu konkrečiu atveju pasirenka byla nagrinėjantis teismas priimdamas nutartį. Visi teismo posėdžiai yra vieši, išskyrus atvejus, kai remdamasis proceso dalyvio prašymu ar savo iniciatyva teismas jį paskelbia uždaru.

Bylos medžiagos viešumas reiškia galimybę susipažinti su išnagrinėtos bylos medžiaga ir su kai kurių teismų sprendimų ir nuosprendžių turiniu internete. Pavyzdžiui, CPK 10² straipsnyje numatyta, kad visa išnagrinėtos civilinės bylos medžiaga, išskyrus medžiagą tų bylų, kurios buvo išnagrinėtos uždarame teismo posėdyje, yra vieša ir su ja gali susipažinti ir nedalyvavę byloje asmenys. Teisingumo ministro 1999 m. balandžio 15 d. įsakymu patvirtinta „Susipažinimo su apygardų ir apylinkių teismuose išnagrinėtų bylų medžiaga tvarka“, kurioje numatoma, kad bylų, išnagrinėtų pirmąją instanciją, medžiaga išduodama atitinkamo teismo pirmininko, teismo pirmininko pavaduotojo ar skyriaus pirmininko nutartimi, pateikus prašymą. Visada susipažįstant su bylos medžiaga dalyvauja teismo darbuotojas.

Teismų įstatymo 8¹ straipsnyje numatyta, kad internete tinklapyje Teisingumo ministerija skelbia visus apygardos teismų ir Apeliacinio teismo sprendimus, nuosprendžius bei nutartis, kurių turinys yra vienaip ar kitaip susijęs su viešojo intereso tenkinimu. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas visas nutartis skelbia internete tinklapyje (<http://www.lat.litlex.lt>).

Proceso valstybinės kalbos principas. Konstitucijos 117 straipsnio antrojoje dalyje nustatyta - teismo procesas Lietuvos Respublikoje vyksta valstybine kalba. 14 straipsnyje sakoma, kad valstybinė kalba - lietuvių kalba. Valstybinės kalbos principą būtina skirti nuo nacionalinės kalbos principo, kuriuo remiantis procesas vyksta tos teritorijos daugumos gyventojų kalba. Visoje Lietuvos teritorijoje valstybinė kalba yra tik lietuvių kalba ir tai nepriklauso nuo to, kokia kalba vyrauja kurioje nors Lietuvos teritorijoje. Kita vertus, būtų neabejotinai pažeista žmogaus teisė į tinkamą procesą, jeigu jis būtų priverstas dalyvauti procese visiškai nesuprasdamas kalbos, kuria vyksta procesas. Todėl Konstitucijos 117 straipsnio trečiojoje dalyje sakoma, kad asmenims, nemokantiems lietuvių kalbos, garantuojama teisė dalyvauti tardymo ir teisiniuose veiksmuose per vertėją. Vertėjo paslaugas apmoka valstybė. Be to, valstybinės kalbos mokėjimas ar nemokėjimas nesietinas su pilietybės turėjimu ar neturėjimu - valstybinės kalbos nemokėjimo faktas suteikia asmeniui teisę dalyvauti teismo procese per valstybės garantuotą vertėją.

Proceso koncentruotumas. Šis principas įtvirtintas Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio pirmojoje dalyje: „Kiekvienas žmogus turi teisę, kad jo byla būtų išnagrinėta per protingą laiką.“ Todėl procesiniais įstatymais turi būti užtikrinta teismo galimybė užkirsti kelią tyčiniam proceso vilkinimui. Jau per pirmąjį teismo posėdį turi būti galimybė bylą išnagrinėti iš esmės. Proceso koncentruotumo svarbiausia dalis yra bylos medžiagos koncentracija, su kurios pagalba turi būti išvengiama „lašinio“ pobūdžio informacijos byloje.

5. LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCINIS TEISMAS

Pagrindiniai Konstitucinio Teismo veiklos, sudarymo ir kompetencijos, taip pat teisėjų statuso klausimai reglamentuojami Konstitucijos VIII skirsnyje ir 1993 m. vasario 3 d. Seimo priimtame Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatyme.

Svarbiausias konstitucinės justicijos demokratinėje valstybėje uždavinys - užtikrinti Konstitucijos viršenybės principo įgyvendinimą, t. y. konstitucinę priežiūrą. Nors ši funkcija savaime suprantama kiekvienai demokratinėi valstybei, tačiau ne kiekvienoje valstybėje yra savarankiški Konstituciniai teismai. Šiuo požiūriu skiriamos dvi valstybių grupės: pirma, valstybės, kuriose veikia savarankiški Konstituciniai teismai (pvz., Lietuva, Latvija, Lenkija, Vokietija ir kt.), ir, antra, valstybės, kuriose konstitucinės priežiūros funkcijos perduotos Aukščiausiam Teismui (JAV, Estija ir kt.).

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 102 straipsnyje nustatyta, kad Konstitucinis Teismas sprendžia, ar įstatymai ir kiti Seimo aktai neprieštarauja Konstitucijai, o Respublikos Prezidento ir Vyriausybės aktai - Konstitucijai arba įstatymams.

Šiais atvejais Konstitucinis Teismas priima **nutarimus** ir jeigu jis pripažįsta, kad atitinkamas teisės aktas prieštarauja Konstitucijai ar įstatymams, šis aktas negali būti taikomas. Remiantis Konstitucijos 105 straipsnio trečiąja dalimi, Konstitucinis Teismas teikia **išvadas**:

- 1) ar nebuvo pažeisti rinkimų įstatymai per Seimo ar Respublikos Prezidento rinkimus;
- 2) ar Respublikos Prezidento sveikatos būklė leidžia jam ir toliau eiti pareigas;
- 3) ar Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys neprieštarauja Konstitucijai;
- 4) ar Seimo narių ir valstybės pareigūnų, kurių pradėta apkaltos procedūra, konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai.

Pagal Konstitucijos 107 straipsnio trečiąją dalį, minėtus keturis klausimus galutinai išsprendžia Seimas, remdamasis Konstitucinio Teismo išvadamis. Todėl Konstitucinio Teismo išvada yra ne privalomo, bet rekomendacinio pobūdžio.

Remiantis Konstitucijos 103 straipsniu, Konstitucinį Teismą sudaro devyni teisėjai, skiriami devyneriems metams ir tik vienai kadencijai. Pagal rotacijos principą, Konstitucinis Teismas kas treji metai atnaujinamas vienu trečdaliu. Po tris kandidatus į Konstitucinio Teismo teisėjus skiria Seimas iš kandida-

tų, kuriuos teikia Respublikos Prezidentas, Seimo Pirmininkas ir Aukščiausiojo Teismo pirmininkas, o teisėjais juos skiria Seimas. Taigi Konstituciniame Teisme negalioja teisėjų skyrimo iki gyvos galvos ir jų nepakeičiamumo principas. Šio teismo nagrinėjamos bylos taip pat yra specifinės ir negali būti apibūdinamos tik kaip asmens ir valstybės ginčas. Greičiau tai valstybės valdžių tarpusavio ginčas. Be to, paprastas pilietis neturi teisės kreiptis į Konstitucinį Teismą. Šią teisę turi gana ribotas ratas asmenų. Dėl šių ir kitų priežasčių vargu ar Konstitucinis Teismas gali būti vadinamas „tikruoju“ teismu. Todėl jo kompetencijos ir sudarymo klausimai reglamentuojami kitame nei „Teismai“ Konstitucijos skirsnyje, Konstitucinio Teismo įstatymo 1 straipsnyje apie Konstitucinį Teismą kalbama kaip apie **teisminę instituciją**, o ne teismą.

Konstitucijos 103 straipsnio trečiojoje dalyje nustatyta, kad Konstitucinio Teismo teisėjais gali būti skiriami neprikaištingos reputacijos Lietuvos Respublikos piliečiai, turintys aukštąjį universitetinį teisinį išsilavinimą ir ne mažesnę kaip 10 metų teisinio ar mokslinio pedagoginio darbo pagal teisininko specialybę stažą. Remiantis Konstitucinio Teismo įstatymo 5 straipsniu, kandidatų į Konstitucinio Teismo teisėjus pavardės iki svarstant Seime paskelbiamos spaudoje, o visas Seimui teikiamas teisėjų kandidatūras svarsto Seimo Teisės ir teisėtvarkos komitetas uždarame posėdyje ir savo išvadą pateikia Seimui.

Pagal Konstitucijos 103 straipsnio antrąją dalį, Konstitucinio Teismo pirmininką iš šio teismo teisėjų skiria Seimas Respublikos Prezidento teikimu. Remiantis Konstitucinio Teismo įstatymo 7 straipsniu, asmuo, paskirtas Konstitucinio Teismo teisėju, prieš pradėdamas eiti savo pareigas prisiekia Seimo posėdyje. Priesaiką priima Seimo Pirmininkas. Konstitucinio Teismo pirmininkas yra dvilypė figūra - tai teisėjas kaip ir kiti jo kolegos bei teismo administratorius. Konstitucinio Teismo įstatymo 13 straipsnyje numatyta, kad šalia teisėjo pareigų Konstitucinio Teismo pirmininkas:

- 1) vadovauja Konstitucinio Teismo darbui;
- 2) vadovauja klausimų, teikiamų svarstyti Konstituciniam Teismui, rengimui;

- 3) šaukia Konstitucinio Teismo posėdžius ir jiems pirminkauja;
- 4) siūlo Konstituciniam Teismui svarstyti klausimus;
- 5) paskirsto darbus Konstitucinio Teismo teisėjams;
- 6) teikia Konstituciniam Teismui tvirtinti jo aparato struktūrą ir etatus;
- 7) leidžia įsakymus ir potvarkius;
- 8) vykdo kitus įstatymo numatytus įgaliojimus.

Aptariant Konstitucinio Teismo pirmininko statusą būtina atkreipti dėmesį į tai, kad jis nėra ir negali būti laikomas teisėju viršininku, galinčiu nurodyti, kaip spręsti bylą, ar daryti įtaką teisėjų nuomonei sprendžiant konkrečią bylą. Visi Konstitucinio Teismo teisėjai yra lygūs ir savo veikloje privalo vadovautis Konstitucijos viršenybės principu (Konstitucinio Teismo įstatymo 17 straipsnis), o pirmininko kompetencija pirmiausiai siejama su pareiga užtikrinti tinkamą organizacinę Konstitucinio Teismo veiklą. Visais teisėjų statuso klausimais įtvirtintas teisėjų statuso lygybės principas (Konstitucinio Teismo įstatymo 9 straipsnio pirmoji dalis). Šio įstatymo 14 straipsnyje numatyta Konstitucinio Teismo pirmininko pavadavimo galimybė. Konstitucinio Teismo pirmininkas pavaduojamas, kai jo nėra arba kai jis negali eiti savo pareigų. Pastaruoju atveju pats pirmininkas skiria jį pavaduosiantį teisėją. Jeigu toks teisėjas nepaskiriamas, Konstitucinio Teismo pirmininko pareigas laikinai eina didžiausią teisininko darbo stažą turintis Konstitucinio Teismo teisėjas. Atkreiptinas dėmesys, kad kalbama apie didžiausią teisininko, o ne teisėjo darbo stažą.

Konstitucinio Teismo teisėjų statusas labai artimas teisėjo Konstitucijos IX skirsnio požiūriu statusui, nors tam tikrų skirtumų esama. Konstitucinio Teismo teisėjų įgaliojimų laikas trumpesnis, jiems netaikoma jokia drausminė atsakomybė (Konstitucinio Teismo įstatymo 12 straipsnis), skiriasi jų įgaliojimų pasibaigimo pagrindai ir kt. Tačiau kalbant apie teisėjų nepriklausomumą ir jų pareigą pirmiausiai vadovautis Konstitucijos viršenybės principu, teisėjo teisės, pareigos ir garantijos visiškai nesiskiria nei Konstitucijos VIII, nei IX skirsnių požiūriu. Pagal Konstitucijos 104 straipsnio trečiąją dalį, Konstitucinio

Teismo teisėjams taikomi darbo ir politinės veiklos ribojimai, nustatyti teismų teisėjams (Konstitucinio Teismo įstatymo 6 straipsnis). Asmens neliečiamumo požiūriu jų statusas prilyginamas Seimo nario statusui (Konstitucijos 104 straipsnio ketvirtoji dalis). Konstitucinio Teismo teisėjas be Konstitucinio Teismo sutikimo negali būti traukiamas baudžiamojon ar administracinėn atsakomybėn, suimamas, negali būti kitaip suvaržomajai laisvė. Baudžiamąją bylą, kurioje kaltinamas Konstitucinio Teismo teisėjas, nagrinėja Lietuvos Aukščiausiasis Teismas ir tai yra vienintelis atvejis, kai šis teismas gali bylą nagrinėti pirmąją instanciją. Labai svarbi Konstitucinio Teismo teisėjų nepriklausomumo garantija yra Konstitucijos 108 straipsnyje įtvirtintas išsamus (baigtinis) Konstitucinio Teismo teisėjo įgaliojimų pasibaigimo pagrindų sąrašas. Palyginti su teismų teisėjų įgaliojimų pasibaigimo pagrindais, Konstitucinio Teismo teisėjo įgaliojimai negali pasibaigti dėl poelgio, žeminančio teisėjo vardą. Taip daroma prielaida, kad šio teismo statusas ir teisėjų atrankos sistema garantuoja ir atitinkamą teisėjų profesinę etiką.

Iš Konstitucinio Teismo veiklos principų reikėtų išskirti viešumo principą, kuris šiek tiek skiriasi nuo viešumo principo turinio, įtvirtinto Teismų įstatyme. Konstitucinio Teismo įstatymo 18 straipsnyje teigiama, kad apie teismo posėdžius paskelbiama Konstitucinio Teismo patalpose ir pranešama visuomenės informavimo priemonėms per Lietuvos telegramų agentūrą (ELTA). Konstitucinio Teismo posėdžiai yra vieši ir juos gali stebėti pilnamečiai asmenys bei spaudos ir kitų visuomenės informavimo priemonių atstovai. Esantys posėdžių salėje asmenys gali įrašinėti, stenografuoti ar užrašinėti posėdį. Fotografuoti ir filmuoti, daryti vaizdo įrašus, transliuoti posėdžius per radiją ar televiziją galima tik Konstitucinio Teismo leidimu. Uždarą posėdį Konstitucinis Teismas gali paskirti, jeigu tai būtina valstybės, profesinei komercinei ar kitai įstatymų saugomai paslapčiai arba piliečių saugumui ar visuomenės dorovei garantuoti. Tad žiniaskaldos atstovų teisių posėdyje požiūriu viešumo principas yra aiškinamas nepalyginti liberaliau nei Teismų įstatyme. Ši aplinkybė taip pat rodo specifinę Konstitucinio Teismo padėtį ieškant kompromiso tarp politinių interesų ir nepri-

klausomumo, būdingo teisminei valdžiai. Aptartas liberalumas yra aiškiai ne Konstitucinio Teismo nepriklausomumo naudai ir sudaro galimybes per visuomenės informavimo priemones daryti tam tikrą spaudimą teismui.

Ne mažiau aktuali kreipimosi į Konstitucinį Teismą problema. Šiuo atveju netaikomas konstitucinis teisės kreiptis į teismą teisminės gynybos principas. Apskritai konstitucinėje justicijoje būtų galima išskirti dvi kreipimosi su *konstituciniu skundu* sistemas - ribotą (į Konstitucinį Teismą gali kreiptis tik ribotas ratas subjektų) ir neribotą (tam tikromis sąlygomis konstitucinį skundą gali pateikti visi asmenys). Iš Konstitucijos 106 straipsnio išplaukia, kad Lietuvoje veikia ribotos galimybės kreiptis į Konstitucinį Teismą sistema. Į Konstitucinį Teismą dėl to, ar neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai įstatymai ir kiti Seimo priimti aktai, turi teisę kreiptis Vyriausybė, ne mažiau kaip penktadalis visų Seimo narių, taip pat teismai. Dėl Respublikos Prezidento aktų sutikimo su Konstitucija turi teisę kreiptis ne mažiau kaip penktadalis Seimo narių ir teismai; dėl Vyriausybės aktų sutikimo su Konstitucija ir įstatymais gali kreiptis ne mažiau kaip penktadalis visų Seimo narių, teismai, taip pat Respublikos Prezidentas. Prašyti Konstitucinio Teismo išvados gali Seimas, o dėl Seimo rinkimų ir tarptautinių sutarčių - ir Respublikos Prezidentas. Vertėtų plačiau aptarti teismo teisę kreiptis į Konstitucinį Teismą.

Teismas gali kreiptis į Konstitucinį Teismą visais jo kompetencijos klausiniais, išskyrus kreipimąsi duoti išvadą. Kyla klausimas, ar teismo kreipimasis yra laisvas, t. y. nesusietas su konkrečia byla? Konstitucijos 110 straipsnio antrojoje dalyje teigiama, kad tais atvejais, kai yra pagrindas manyti, jog įstatymas ar kitas teisės aktas, kuris turėtų būti taikomas konkrečioje byloje, prieštarauja Konstitucijai, teisėjas sustabdo šios bylos nagrinėjimą ir kreipiasi į Konstitucinį Teismą prašydamas spęsti, ar šis įstatymas ar kitas teisės aktas atitinka Konstituciją. Taigi teismas gali kreiptis į Konstitucinį Teismą tik dėl nagrinėjamos konkrečios bylos. Be to, negalima sutikti su kartais reiškiamu nuomone, jog, vadovaujantis Konstitucijos 6 straipsnio pirmąja dalimi, teismas, tiesiogiai taikydamas Konstituciją, galėtų pats

išspręsti kolizijos problemą. Šiuo atveju yra dviejų konstitucinių normų konkurencija, iš kurių Konstitucijos 110 straipsnyje įtvirtinta yra specialioji. Kalbant apie teismo teisę kreiptis į Konstitucinį Teismą, reikia pripažinti, kad tai yra reali galimybė asmeniui konkrečioje byloje netiesiogiai įgyvendinti kreipimosi į Konstitucinį Teismą galimybę, kadangi teismas, įtikintas įstatymo konstitucingumo problema, kreipsis su paklausimu į Konstitucinį Teismą.

Konstitucinio Teismo įstatymo 21 straipsnyje numatyti trejopai Konstitucinio Teismo posėdžiai – organizaciniai, tvarkomieji ir teisminiai. **Organizaciniuose** posėdžiuose yra svarstomi ir sprendžiami teismo vidaus, medžiagos tyrimo ir kiti klausimai. **Tvarkomieji** posėdžiai vyksta atlikus parengiamuosius veiksmus byloje ir jų metu byla yra skiriama nagrinėti teismo posėdyje. Tvarkomajame posėdyje taip pat sprendžiami prašymo priėmimo nagrinėti Konstituciniame Teisme klausimai, visi atsisakymo nagrinėti prašymą ar paklausimą atvejai, bylų parengimo nagrinėti ir kiti pasirengimo teismo posėdžiui klausimai. **Teisminiuose** posėdžiuose byla nagrinėjama iš esmės.

Aptariant Konstitucinio Teismo kompetenciją būtina atkreipti dėmesį į Konstitucijos 106 straipsnio šeštąją dalį – Konstitucinis Teismas turi teisę atsisakyti priimti nagrinėti bylą, jeigu kreipimasis grindžiamas ne teisiniais motyvais. Dar griežtesnis yra Konstitucinio Teismo įstatymo 30 straipsnis, kuriame pabrėžiama, kad Konstitucinis Teismas tiria ir sprendžia tik teisės klausimus.

Konstitucinis Teismas bylas nagrinėja ir sprendimus priima kolegialiai, dalyvaujant ne mažiau kaip dviem trečdaliams visų teisėjų. Sprendimai priimami ne mažesne kaip pusės posėdyje dalyvavusių teisėjų balsų dauguma. Balsams pasiskirsčius po lygiai, lemia posėdžio pirmininko balsas. Kitaip nei teismai Konstitucijos IX skirsnio požiūriu, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas nagrinėja bylas visa sudėtimi, kuri nėra dalijama į mažesnes kolegijas. Svarstyтина, ar toks įstatymų leidėjo pasirinkimas yra pakankamai pragmatiškas, kadangi taip ilgėja bylos nagrinėjimo laikas, atsiranda aktualė Konstitucinio Teismo didelio darbo krūvio problema. Kita vertus, teismo da-

Dalyvavimas visasudėtiminagrindžiant kiekvieną bylą suteikia Konstitucinio Teismo sprendimui solidumo ir didina pasitikėjimą juo. Bylos nagrinėjimo visa teismo sudėtimi būtinumas grindžiamas ir tuo, kad jo sprendimas byloje yra galutinis ir neskundžiamas.

Konstitucinis Teismas, atsižvelgiant į nagrinėjamos bylos pobūdį, gali priimti sprendimą, nutarimą arba išvadą. Nutarimu ir išvada byla yra išsprendžiama iš esmės, t. y. visiškai atsakoma į iškeltą klausimą. Tuo tarpu priimdamas sprendimus Konstitucinis Teismas sprendžia tik procedūrinius klausimus, kurie bendrosios kompetencijos ar specializuotuose teismuose sprendžiami nutartimis. Konstitucinio Teismo nutarimai, išvados, o prireikus ir kiti sprendimai yra skelbiami „Valstybės žiniuose“. Jie taip pat gali būti skelbiami specialiaame Seimo leidinyje, laikraščiuose per Lietuvos telegramų agentūrą (ELTA). Prireikus Konstitucinis Teismas leidžia savo nutarimų ir sprendimų rinkinius, kitus leidinius. Kadangi Konstitucinio Teismo nutarimai ir sprendimai yra galutiniai ir neskundžiami, jie išgalioja tą dieną, kurią pirmiausiai buvo paskelbti viename iš minėtų leidinių. Priėmus nutarimą, dalyvavę byloje asmenys, kitos institucijos ir asmenys nebegali iš naujo kelti teisme klausimo dėl išnagrinėto teisės akto sutikimo su Konstitucija ar įstatymais arba ginčyti teismo išvados ar jo nustatytų faktų ir teisinių santykių. Be to, Konstitucinio Teismo nutarimo pripažinti teisės aktą ar jo dalį nekonstitucinia galia negali būti įveikta pakartotinai priėmus tokį pat teisės aktą ar jo dalį. Nors Konstitucinio Teismo nutarimas yra galutinis ir neskundžiamas, tačiau įstatymo numatytais atvejais jis gali būti peržiūrėtas paties Konstitucinio Teismo. Konstitucinio Teismo įstatymo 62 straipsnyje numatyti du tokie atvejai: paaiškėjus naujų esminių aplinkybių, kurios buvo nežinomos Konstituciniam Teismui nutarimo priėmimo metu, ir pasikeitus Konstitucijos normai, kuria remiantis nutarimas buvo priimtas.

Konstitucijos 107 straipsnio pirmojoje dalyje nurodoma, kad Lietuvos Respublikos įstatymas (ar jo dalis) arba kitas Seimo aktas (ar jo dalis), Respublikos Prezidento aktas, Vyriausybės aktas (ar jo dalis) negali būti taikomi nuo tos dienos, kai oficialiai paskelbiamas Konstitucinio Teismo sprendimas, kad

atitinkamas aktas (ar jo dalis) prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Konstitucinio Teismo nutarimai turi įstatymo galią. Konstitucinio Teismo įstatymo 72 straipsnio ketvirtąjoje dalyje teigiama, kad neturi būti vykdomi sprendimai, pagrįsti teisės aktais, kurie pripažinti prieštaraujančiais Konstitucijai ar įstatymams, jeigu tokie sprendimai nebuvo įvykdyti iki atitinkamo Konstitucinio Teismo nutarimo įsigaliojimo. Gali kilti klausimas, ar pagrįstas yra toks ribojimas? Manome, į šį klausimą reiktų atsakyti teigiamai, kadangi visiškai neribota galimybė naikinti jau įvykdytus sprendimus iš esmės kenktų teisinių santykių stabilumui užtikrinti, o ši funkcija yra pakankamai svarbi valstybės ir visuomenės gyvenime.

6. BENDROSIOS KOMPETENCIJOS TEISMAI

6.1. APYLINKĖS TEISMAI

Apylinkės teismai - tai pirmoji ir kartu žemiausia bendrosios kompetencijos teismų grandis. Kita vertus, būtent apylinkės teismams tenka daugiausia nagrinėtinų Lietuvos teismuose bylų ir tai nevisiškai atitinka keturių teisminių grandžių sistemos pobūdį. Minėta, kad keturių teisminių grandžių sistema paprastai būdinga didelėms, dažnai federacinėms, valstybėms. Šios sistemos pirmosios grandies teismai nagrinėja nesudėtingas, neviršijančias tam tikros ieškinio sumos ir panašias bylas.

Pagal Teismų įstatymo 15 straipsnį, apylinkės teismas yra pirmoji instancija civilinėms ir baudžiamosioms byloms, išskyrus, kai įstatymas numato, kad tam tikrų kategorijų bylose pirmosios instancijos teismas yra apygardos teismas; administracinių teisės pažeidimų byloms, kiek tai nėra administracinių teismų kompetencijos dalis; byloms, susijusioms su sprendimų ir nuosprendžių vykdymu; priimti sprendimams (nutarimams) dėl įstatymų numatytų prievartos priemonių taikymo; įstatymo nustatytais atvejais nagrinėti skundams dėl kvotėjo, tardytojo ar prokuroro veiksmų. Be to, apylinkės teisme gali būti įsteigtas ir hipotekos skyrius. Tokiais atvejais apylinkės teismo kompetencija dar labiau išplečiama, kadangi hipotekos teisėjas tvarko hi-

potekos registrą, t. y. registruoja turto įkeitimą, turto arešto aktus, priima nutartis dėl įkeisto turto arešto, išieškojimo iš įkeisto turto, paskirsto išieškotas sumas išieškotojams, vykdo kitas jam įstatymo pavestas funkcijas (Teismų įstatymo 68² straipsnis). Pagal teisinį statusą hipotekos teisėjas turi tokias pačias teises ir pareigas kaip ir kiti apylinkės teismo teisėjai. Pateiktoji apylinkės teismų kompetencija vienareikšmiškai rodo, kad šios grandies teismai yra pagrindiniai pirmosios teisminės instancijos teismai. Visi apylinkės teismai, kaip ir kiti Lietuvos Respublikos teismai, steigiami tik įstatymu. Tik įstatymas gali nustatyti ir šių teismų veiklos teritoriją, išskyrus vienintelį atvejį - kai teisingumo ministras nustato hipotekos skyrių veiklos teritoriją. Dabar Lietuvoje yra 55 apylinkės teismai.

Teismų įstatymo 10 straipsnyje nustatyta, kad apylinkės teismus sudaro apylinkės teismo pirmininkas, jo pavaduotojai, kiti teisėjai ir teismo raštinė. Prie apylinkės teismų taip pat veikia teismo antstolių kontoros, tačiau jos nėra apylinkės teismo dalis, kadangi, pagal Teismų įstatymo 75 straipsnį, tai savarankiškas juridinis asmuo. Apylinkės teisme turi būti bent du teisėjai. Teismo pirmininko pavaduotojas apylinkės teisme gali būti skiriamas, jeigu jame yra ne mažiau kaip šeši teisėjai.

Svarbiausia kiekvieno teismo sudedamoji dalis, be jokios abejonės, yra šio teismo teisėjai, kurie, vykdydami teisingumą, tiesiogiai įgyvendina pagrindinius teismui keliamus uždavinius. Teismo pirmininkas - dvilypė figūra. Viena vertus, šis teisėjas, kaip ir kiti šio teismo teisėjai, vykdo teisingumą nagrinėdamas bylas, kita vertus, tai teisminės administracijos pareigūnas. Kalbant apie teismo pirmininko vaidmenį kitų teisėjų atžvilgiu, tinka apibūdinimas *primus interparis* (pirmasis tarp lygių). Pirmininkas nėra ir negali būti kito teisėjo viršininkas teisingumo vykdymo srityje. Vienintelis teisėjo „viršininkas“ yra teisė ir pareiga būti nepriklausomam. Tiesiogine šio žodžio prasme pirmininkas yra tik pagalbinio teismo personalo (teismo posėdžio sekretorių, raštinės vedėjų, ūkvedžių ir pan.) viršininkas. Pirmininkas užtikrina savo kolegų teisėjų tinkamas darbo sąlygas (rūpinasi, kad atitinkami teismo darbuotojai laiku nupirktų popieriaus, kitų kanceliarinių prekių ir pan.) ir įgyvendina teisminės

administracijos funkcijas (pvz., paskirsto bylas teisėjams, skirs-to teisėjus pagal specializacijas). Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimu „Dėl Lietuvos Respublikos teismų įsta-tymo 14, 25¹, 26, 30, 33, 34, 36, 40, 51, 56, 58, 59, 66, 69, 69¹ ir 73 straipsnių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai" Teismų įstatymo 69 straipsnio antrosios dalies nuostata, kad teisingumo ministras yra atsakingas už finansinių ir materialinių techninių teismų aprūpinimą, pripažinta prieštaraujančia Konsti-tucijos 109 straipsnio antrajai daliai. Dėl to gerokai išplečiama teismo pirmininko kompetencija. Teismo pirmininkas turės rū-pintis, kad jo teismui būtų skirta pakankamai lėšų (ypač svarbu savo poziciją pagrįsti Teisingumo ministerijoje, kuri turės tie-siogiai užtikrinti, kad būtinos konkrečiam teismui lėšos būtų skir-tos iš valstybės biudžeto). Pripažindamas, kad ši straipsnio da-lis prieštarauja Konstitucijai, Konstitucinis Teismas motyvavo tuo, jog įstatyme pavartota sąvoka „organizuoti teismų finansi-nį aprūpinimą" yra teisiškai neapibrėžta ir gali būti įvairiai aiš-kinama. Ji gali būti suprantama ne tik kaip apibūdinanti teisin-gumo ministro įgaliojimus išsiaiškinti, kiek lėšų reikia teismų veiklai, bei jo pareigą pasirūpinti, kad šios lėšos būtų skirtos iš valstybės biudžeto, ne tik teisingumo ministro pareigą dalyvauti Seime svarstant valstybės biudžeto projekte teismams numaty-tų asignavimų skyrimo klausimus, bet ir kaip teisingumo mi-nistrui nustatyta teisė valstybės biudžete numatytus asignavi-mus pačiam paskirstyti konkrečioms teismams. Būtent taip šią įstatyme pavartotą sąvoką suprantant rodo ir iki nutarimo buvęs teismų finansavimo reguliavimas. Teisinis reguliavimas, pagal kurį finansinius asignavimus konkrečioms teismams skiria ne Seimas, įstatymu tvirtindamas valstybės biudžetą, o vykdomo-sios valdžios institucijos ar pareigūnai, nesiderina su Konstitu-cijoje nustatytu vykdomosios ir teisminės valdžios padalijimo, šių valdžių savarankiškumo ir tarpusavio nepriklausomumo prin-cipais, sudaro vykdomajai valdžiai galimybę daryti įtaką teismų veiklai.

Teismo pirmininko pavaduotojas atsako už tą teismų orga-nizacinio darbo sritį, kuriajam paveda teismo pirmininkas. Teis-mo pirmininko pavaduotojų institutas, kuris yra būdingas tik

apylinkės teismų organizacinei struktūrai, padeda, kai teisme daug teisėjų ir pagalbinio personalo, veiksmingiau organizuoti administracinės veiklos kontrolę ir organizacinį teismo darbą.

Pagal Teismų įstatymo 71 straipsnį, kiekviename teisme yra raštinė, už kurios darbą atsakingas raštinės vedėjas. Raštinės sudedamoji dalis yra teismo archyvas, už kurio darbą atsakingas archyvo vedėjas (archyvaras), o kur jo nėra – raštinės vedėjas. Teismo raštinė yra labai svarbus teismo padalinys, kadangi čia vedama visų gaunamų dokumentų ir bylų apskaita, per ją gaunami ir siunčiami įvairūs procesiniai dokumentai ir pan. Raštinės darbuotojais taip pat laikomi ir teismo posėdžio sekretoriai, kurie protokoluoja teismo posėdžius. Teismo posėdžio sekretoriai, pagal Teismų įstatymo 63 straipsnį, yra teismo pareigūnai ir prieš pradėdami eiti pareigas privalo pasirašyti nustatytos formos pasižadėjimą. Teismo posėdžius gali protokuluoti tik nustatyta tvarka įdarbintas teismo posėdžio sekretorius.

Minėta, kad apylinkės teisme gali būti steigiamas **hipotekos skyrius**, kuris yra apylinkės teismo sudedamoji dalis. Teisingumo ministras 1997 m. rugsėjo 4 d. įsakymu Nr. 77 „Dėl hipotekos skyrių įsteigimo bei jų veiklos teritorijos nustatymo“ nustatė, kad Lietuvoje veikia dešimt hipotekos skyrių. Pagal teisingumo ministro 1999 m. vasario 19 d. įsakymą, nuo 1999 m. kovo 15 d. Lietuvoje pradėjo veikti papildomai dar penki hipotekos skyriai. Gali kilti klausimas, kodėl hipotekos skyriaus nėra kiekviename apylinkės teisme ir jų skaičius bei veiklos teritorija nustatoma ne įstatymu? Hipotekos skyriaus darbo krūvis tiesiogiai priklauso nuo hipotekos skaičiaus konkrečioje teritorijoje, t. y. praktiškai nuo civilinės apyvartos aktyvumo. Į šių veiksmų pasikeitimą operatyviausiai gali reaguoti būtent teisingumo ministras, kuris yra tiesiogiai atsakingas, kad, viena vertus, šių skyrių klientai būtų tinkamai aptarnaujami, kita vertus, nebūtų bereikalingai švaistomi valstybės pinigai išlaikyti perteklinių hipotekos skyrių.

Kartu su apylinkės teismo struktūra ir kompetencija tikslinga aptarti ir teismo antstolių kontoros prie apylinkės teismo veiklą. Teismo antstolių kontorą sudaro vyresnysis teismo antstolis, jo pavaduotojas, kiti teismo antstoliai, raštvedybą tvar-

kantys ir kiti darbuotojai. Pagrindinė teismo antstolių funkcija yra teismo sprendimų ir kitų įstatymų numatytų vykdomųjų dokumentų priverstinis vykdymas. Teismo antstolių kontora prie apylinkės teismo yra ne kas kita kaip teismo antstolio darbo vieta. *Sąvokaprie apylinkės teismo* turi dvejopą reikšmę: pirma, ji reiškia, kad teismo antstolių kontoros (ir teismo antstolio) veiklos teritorija sutampa su konkrečios apylinkės teismo veiklos teritorija, ir, antra, jog antstolių kontoroje dirbančių teismo antstolių veiklą kontroliuoja tas apylinkės teismas, prie kurio yra kontora. Teismo antstolių institucinė sistema Lietuvoje kelia daug problemų. Teismo antstolis yra valstybės pareigūnas, gaunantis tvirtą valstybės nustatytą algą, jis negali be valstybės sutikimo į darbą priimti, jo nuomone, būtinų pagalbinių darbuotojų ir pan. Galima teigti, kad, nepaisant tam tikrų išlaidų ir galimų papildomų pajamų, valstybė ginčo šaliai mėgina garantuoti nemokamas antstolio paslaugas, o jo alga beveik nepriklauso nuo darbo operatyvumo ir kokybės. Antstolis ne tik nėra labiau suinteresuotas savo darbo kokybe, bet ir pati teismo antstolio profesija nėra patraukli. Kadangi paprastai turi būti įvykdomas priimtas teismo sprendimas privačių asmenų atžvilgiu, visiškai nėra aišku, kodėl už priimto sprendimo realizavimą turėtų mokėti visa visuomenė, kaip yra dabar. Realiai įvykdomų vykdomųjų dokumentų skaičius šiandien Lietuvoje yra ne daugiau nei 30 proc. Tai galima paaiškinti ir tuo, kad dauguma žmonių yra neturtingi, tačiau labai svarbi esamos problemos priežastis - pačios sistemos neveiksmingumas. Dabartinė teismo antstolių sistema turi nemažai paralelių su notariato sistema, kuri kaip neveiksminga reformuota jau 1992 metais. Lietuvos Respublikos Vyriausybė 1999 m. gruodžio 27 d. patvirtino Teismo antstolių institucinės reformos metmenis. Reforma turėtų būti vykdoma vadovaujantis lotyniškojo notariato sistemos principais. Antstolis turėtų būti profesines paslaugas teikiantis privatus asmuo, kuriam valstybė deleguoja dalį savo teismo sprendimų vykdymo srities funkcijų. Visos sprendimo vykdymo išlaidos teks tai ginčo šaliai, kurios iniciatyva atliekamas priverstinis vykdymas. Turi būti aiškiai ir nedviprasmiškai pasisakyta dėl antstolio atsakomy-

bes. Planuojama įtvirtinti taisyklę, kad antstolis visiškai atsako už savo (ar savo darbuotojų) kaltais veiksmais padarytą žalą klientui (visiška civilinė atsakomybė), tačiau administracinė ir baudžiamoji jo atsakomybė yra kaip valstybės pareigūno. Ši griežčiausia atsakomybė padidins kliento pasitikėjimą antstoliu ir pakeis paties antstolio požiūrį į savo darbą.

6.2. APYLINKĖS TEISMO TEISĖJAI

Klausimas, kas gali būti apylinkės teismo teisėju, yra labai aktualus dėl kelių priežasčių: pirma, būtent apylinkės teisme yra nagrinėjama dauguma bylų pirmąją instanciją ir, antra, dėl esamos teisėjų karjeros sistemos aukštesnių instancijų teismų sudėties kokybė tiesiogiai priklauso nuo to, kokie specialistai ateina dirbti į apylinkės teismus. Todėl į apylinkės teismus turi ateiti dirbti aukštos kvalifikacijos teisininkai. Apskritai, kalbant apie teisėjo profesiją, pamažu turėtų išivyrauti požiūris, kad teisėjo pareigos yra aukščiausia galima teisininko profesinės karjeros viršūnė. Teisėjo profesijos specifika, lemianti neišvengiamą susidūrimą su konfliktais, kylančiais tarp visuomenės narių, ir būtinumą juos spręsti pasitelkus galiojančią teisę, reikalauja ne tik aukštos teisinės kvalifikacijos, bet ir nemažos gyvenimo patirties. Taigi kas gali tapti apylinkės teismo teisėjais Lietuvoje? Teismų įstatymo 22 straipsnio pirmojoje dalyje yra keliamos kelios grupės reikalavimų:

1) amžiaus cenzas (apylinkės teismo teisėju skiriamas ne jaunesnis kaip 25 metų asmuo). Tai pakankamai žema amžiaus riba kalbant apie teisėjo profesiją. Teisininko kvalifikacija Lietuvoje gali būti įgyta jau 23 metų. Taigi po dvejų metų asmuo gali būti skiriamas apylinkės teismo teisėju. Minėjome, kad atsižvelgiant į teisėjo darbo pobūdį reikia ne tik teisinių žinių, bet ir nemažos gyvenimo patirties. Todėl pagrįsta abejonė, ar šis amžiaus cenzas galėtų garantuoti tokią patirtį. Vos kelerių metų teisininko praktika taip pat vargu ar gali suformuoti tvirtą teisės taikymo ir jos analizės praktiką;

2) nepriekaištinga reputacija. Nepriekaištingos reputacijos sąvoka pateikiama Teismų įstatymo 22³ straipsnyje. Asmuo nėra laikomas nepriekaištingos reputacijos, jeigu:

a) buvo teistas už tyčinį nusikaltimą, nesvarbu, ar išnyko teistumas;

b) buvo teistas už neatsargų nusikaltimą ir nėra išnykęs teistumas;

c) atleistas iš teisėjų remiantis garbės teismo sprendimu;

d) piktnaudžiauja psichotropinėmis, narkotinėmis, toksinėmis medžiagomis ar alkoholiu;

e) jo elgesys ar veikla nėra suderinama su teisėjų profesinės etikos taisyklių reikalavimais.

Aptariant šiuos pagrindus, galima suabejoti „a“ punkto pagrįstumu –juk išnykus teistumui asmuo yra laikomas neteistu. Siekiant pagrįsti esamą ribojimą, pirmiausiai būtina suvokti sąvokos „nepriekaištinga reputacija“ turinį. Ši sąvoka neabejotinai turi daugiau moralės ir etikos nei teisės elementų. Todėl nors išnykus teistumui teisiniu požiūriu asmuo laikomas neteistu, tačiau pagal moralės ir etikos kriterijus jis negali būti vertinamas kaip esantis nepriekaištingos reputacijos.

Nepriekaištinga asmens reputacija vertinama per visą skyrimo apylinkės teismo teisėjų procedūrą. Tai atlieka ir Teisingumo ministerija bei Teismų departamentas siūlydami atitinkamą kandidatūrą Respublikos Prezidentui ir Teisėjų taryba duodama patarimą Respublikos Prezidentui dėl konkretaus asmens skyrimo teisėju ir pagaliau pats Respublikos Prezidentas skirdamas konkretų asmenį teisėju;

3) atitinkamos teisininko kvalifikacijos įgijimas. Pagal Teismų įstatymą, apylinkės teismo teisėju gali būti skiriamas asmuo, turintis teisės magistro arba teisininko profesinį kvalifikacinį laipsnį (vienpakopį teisinį universitetinį išsilavinimą). Reikia pripažinti, kad yra nemažai teisininkų kvalifikacinių reikalavimų srities problemų. Įstatyme nėra vienareikšmiško reikalavimo pretendentui turėti universitetinį teisinį išsilavinimą ir neatsižvelgiama į tai, ar teisės magistro išsilavinimas galimas neturint teisės bakalauro laipsnio. Tokia teisininko kvalifikacijos koncepcija nėra suderinama su „pilno“ teisininko (*Volljurist*) idėja, pagal kurią, universitetinės teisės studijos turi suteikti visapusišką ir visavertį teisinį išsilavinimą:

4) praktinio darbo patirtis. Teismų įstatyme numatyta, kad asmuo, norintis tapti apylinkės teismo teisėju, turi atlikti kandidato į apylinkės teismo teisėjus praktiką. Tam tikrais išimtiniais atvejais numatoma, kad šios praktikos nereikia. Iš principo reikėtų teigiamai vertinti patį kandidato į apylinkės teismo teisėjus institutą, kadangi sudaroma galimybė asmeniui mokytis teisėjo amato iš būsimų kolegų, bet ne tiesiogiai vykdant teisingumą. Mūsų nuomone, negali būti kenksmingesnio mokslo kaip mokymasis bylininkų sąskaita. Tai ne tik didina netinkamo teisingumo vykdymo pavojų, bet ir mažina paties teismo autoritetą bylininkų akyse. Visus norinčius būti apylinkės teismo teisėjais galima sąlygiškai skirstyti į tris grupes: pirmą - tai asmenys, kurie privalo atlikti vienų metų kandidato į apylinkės teismo teisėjus praktiką; antrą - asmenys, privalantys atlikti trumpesnę penkių mėnesių kandidato į apylinkės teismo teisėjus praktiką (ne mažiau kaip trejus metus dirbę teismų (teisėjų) konsultantais, padėjėjais, teismo antstoliais, prokuroro padėjėjais ar turintys ne mažesnę kaip trejų metų teisinio darbo stažą pagal Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintą pareigybių sąrašą); trečią - asmenys, kuriems nėra taikomi reikalavimai, keliami kandidatams į apylinkės teismo teisėjus (pagal Teismų įstatymo 22 straipsnio antrąją dalį - tai teisės krypties socialinių mokslų daktarai ar habilituoti daktarai; asmenys, turintys vienų metų teisėjo darbo stažą ar trejų metų darbo Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjo padėjėjais, teismo pirmininkų ar skyriaus pirmininko patarėjais, prokurorais, prokuroro pavaduotojais, advokatais, notariais ar Seimo kontrolieriais stažą ar ne mažesnę kaip penkerių metų teisinio darbo stažą pagal Vyriausybės patvirtintą pareigybių sąrašą). Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad asmenys, turintys teisėjo darbo stažą, jeigu nuo darbo teisėju praėjo ne daugiau kaip penkeri metai, apylinkės teismų teisėjais gali būti skiriami iš karto, t. y. jie turi būti nepriekaištingos reputacijos ir jokie papildomi reikalavimai (pvz., laikyti teisėjų egzaminus) šiems asmenims nėra taikomi.

Kandidatas į apylinkės teismo teisėjus yra teisėjo mokinys, kuris rengiasi būti teisėju. Kandidatai turi teisę, o teisėjo pavedimu - privalo stebėti teismo posėdžius, taip pat teismo posė-

džio salėje užimti vietą šalia posėdžio pirmininko. Praktikos vadovo pavedimu jie atlieka kitus neprocesinius veiksmus, kurie padeda tinkamai pasirengti teisėjo darbui (rengia teismo nutarčių ir sprendimų projektus ir pan.). Kandidatai praktikos metu gauna 60 proc. apylinkės teismo teisėjo algos dydžio stipendiją. Kadangi kandidatui taikomi tokie patys kaip teisėjui kitos veiklos ribojimai, be stipendijos, jis papildomai gali gauti tik užmokestį už pedagoginę ar kūrybinę veiklą. Atsižvelgiant į tai, kad Teismų departamento direktorius su kandidatu į apylinkės teismo teisėjus sudaro kandidato į apylinkės teismo teisėjus sutartį, o visą kandidatavimo laiką mokama stipendija, jis nėra darbo teisinių santykių dalyvis ir jam netaikomos teisinės darbuotojo garantijos. Kandidato praktikos vadovas turi teisę Teismų departamento direktoriui siūlyti nutraukti sutartį su kandidatu, jei šis nesilaiko darbo drausmės, sutarties sąlygų arba paaiškėja, kad jis dėl savo profesinių ar asmeninių savybių nesugebės įgyti teisėjo pareigoms atlikti reikiamos kvalifikacijos, arba jei jo elgesys nesuderinamas su teisėjo vardui keliamais reikalavimais.

Kandidatų į apylinkės teismo teisėjus skaičius kasmet nustatomas atsižvelgiant į teisėjų poreikį valstybėje. Teismų įstatymo 22' straipsnio antroje dalyje numatyta, kad kasmet priimamų kandidatų į apylinkės teismo teisėjus skaičių nustato teisingumo ministras Teismų departamento direktoriaus teikimu. Teisingumo ministras 1998 m. spalio 28 d. įsakymu „Dėl kandidatų į apylinkės teismo teisėjus“ patvirtino, kad yra skelbiamas kandidato į apylinkės teismo teisėjus konkursas, o pagrindinis atrankos kriterijus yra pretendentų procesinių teisės šakų žinios. Tad jeigu į apylinkės teismo teisėjus einama per kandidatavimo institutą, neabejotinai garantuojamas geresnis asmens ne tik praktinis, bet ir teorinis pasirengimas, kadangi kandidato teorinės žinios tikrinamos net du kartus (konkurse ir laikant teisėjo egzaminą). Kandidato į apylinkės teismo teisėjus institutas padeda garantuoti, kad praktinių teisėjo darbo įgūdžių bus įgyta dar iki pradedant vykdyti teisingumą, kartu išvengiant mokymosi iš asmens problemų. Reikėtų siekti, kad vienokia ar kitokia forma praktiškai atliktų visi asmenys, siekiantys dirbti teisėjo darbą. Sunku sutikti su argumentais, kad, pavyzdžiui, advoka-

to, notaro, prokuroro ar kitas teisinio darbo stažas suteikia pakankamai žinių ir praktinių įgūdžių, kad asmuo galėtų iš karto atlikti teisėjo funkcijas. Tiek advokatas, tiek ir prokuroras yra teisingumo vykdymo pagalbininkai, atliekantys šiame procese tam tikrą vieną funkciją, tuo tarpu teisėjas yra centrinė teisingumo vykdymo figūra. Todėl verta kalbėti apie trumpesnę kandidatą į apylinkės teismo teisėjus praktiką, tačiau nereikėtų jos atsisakyti visiškai (kaip yra dabar).

Atlikęs kandidato praktiką arba jeigu jos atlikti nereikia, pretendentas į teisėjus laiko teisėjo egzaminus. Pagal Teismų įstatymo 26 straipsnį, Lietuvos teisėjų egzaminų komisija sudaroma trejiems metams iš šešių asmenų. Po tris teisėjų egzaminų komisijos narius iš teisėjų ar mokslininkų skiria Teisėjų taryba ir teisingumo ministras, kuris taip pat skiria ir teisėjų egzaminų komisijos pirmininką. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, išnagrinėjęs šios normos konstitucingumo klausimą (ar tokia teisingumo ministro teisė neprieštarauja teisėjų ir teismų nepriklausomumui), 1999 m. gruodžio 21 d. nutarime konstatavo, kad teisėjų egzaminų komisija tikrina asmenų žinias prieš juos skiriant teisėjais. Jai nepavesta tikrinti asmenų, jau dirbančių teisėjais, žinių. Taigi Teismų įstatymo 26 straipsnio pirmosios dalies normos, kuriose įtvirtinti teisingumo ministro įgaliojimai skirti teisėjų egzaminų komisijos narius, taip pat šios komisijos pirmininką nepažeidžia konstitucinio teisėjų ir teismų nepriklausomumo principo. Mūsų nuomone, vykdomosios valdžios dalyvavimas formuojant teisminę valdžią, atvirkščiai, yra teigiamas ir sveikintinas, nes užtikrina vaisingą kelių valstybės valdžių bendradarbiavimą garantuojant teisminės valdžios narių kvalifikacijos kokybę. Šios komisijos sudarymas paritetiniais pagrindais atima iš kiekvienos dalyvaujančios šalies galimybę primesti savo sąlygas. Vykdomosios valdžios dalyvavimas tikrinant pretendentų į teisėjus žinias taip pat padeda pamatyti ir kitas teisminės valdžios formavimo problemas, kurias turėtų spręsti būtent vykdomoji valdžia (pavyzdžiui, per maži teisėjų atlyginimai iš karto lemia, kad į teisėjų egzaminų komisiją nepatenka kvalifikuočiausi teisininkai ir mažėja egzaminuojamųjų profesinių žinių lygis). Teismų įstatymo 28 straipsnyje nurodoma, kad

teisėjų egzaminus asmenys laiko raštu ir žodžiu, bei išvardyta iš kokių teisės disciplinų. Teisėjų egzaminų programą rengia Teisingumo ministerija, o tvirtina Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininkas ir teisingumo ministras. Pretendento į apylinkės teismo teisėjus žinios vertinamos dešimties balų sistema ir laikoma, kad pretendento žinios pakankamos teisėjo darbui, jeigu įvertinamos ne mažiau kaip septyniais balais. Perlaikomas teisėjo egzaminas gali būti ne anksčiau kaip po metų. Svarbu tai, kad teisėjų egzaminus asmenys laiko tik prieš juos skiriant teisėjais. Asmeniui tapus teisėju, jokie egzaminai ar atestacijos negali būti organizuojami, o pagrindinis teisėjo karjeros rodiklis yra jo darbas.

Specialiai reikėtų aptarti pačią asmens skyrimo teisėju procedūrą, dėl kurios pasisakė Konstitucinis Teismas jau minėtame nutarime. Konstitucijos 112 straipsnio ketvirtąjoje dalyje nustatyta, kad apylinkės, apygardos ir specializuotų teismų teisėjus ir pirmininkus skiria, jų darbo vietas keičia Respublikos Prezidentas, o penktojoje to paties straipsnio dalyje – jog dėl teisėjų paskyrimo, paaugstinimo, perkėlimo ar atleidimo iš pareigų Respublikos Prezidentui pataria speciali įstatymo numatyta teisėjų institucija. Teismų įstatymo 33 straipsnio antrojoje dalyje iki minėto Konstitucinio Teismo nutarimo buvo nuostata, kad apylinkės, apygardos teismų teisėjus skiria Respublikos Prezidentas teisingumo ministro teikimu ir Teisėjų tarybos patarimu. Konstitucinio Teismo buvo paprašyta atsakyti, ar šie teisingumo ministro įgaliojimai neriboja konstitucinių Respublikos Prezidento teisėjų skyrimo galių. Šiuo atveju buvo galimas dvejopas situacijos aiškinimas. Pirma, galima teigti, kad visa asmens tapimo teisėju procedūra yra dalijama į kandidatūrų parinkimo ir skyrimo etapus, nurodant, jog Konstitucijos 112 straipsnio ketvirtąjoje dalyje kalbama tik apie antrąjį, tačiau ne apie pirmąjį etapą. Antra, galima teigti, kad Konstitucijoje vartojamas žodis „skiria“ apima abu etapus. Konstituciniam Teismui priimtinesnis pasirodė antrasis požiūris. Teismas konstatavo, jog „ginčijamose įstatymo normose nustatyta, kad savo konstitucines teises Respublikos Prezidentas gali įgyvendinti tik esant teisingumo ministro teikimui. Vadinasi, teisingumo ministro teikimas sąly-

goja Respublikos Prezidento galių, nustatytų Konstitucijos 84 straipsnio 11 punkte, įgyvendinimą sprendžiant teisėjų profesinės karjeros klausimus. Kartu pažeidžiamas ir Konstitucijos 5 straipsnio antrojoje dalyje nustatytas principas, kad valdžios galias riboja Konstitucija. Atsižvelgus į išdėstytus argumentus darytina išvada, kad ginčijamos įstatymo 33 straipsnio antrosios ir trečiosios dalių normos, kuriose įtvirtintas teisingumo ministro teikimas skirti ir atleisti atitinkamų teismų teisėjus ir teismų pirmininkus, prieštarauja Konstitucijos 5 straipsnio antrajai daliai, 84 straipsnio 11 punktui, 109 straipsnio antrajai daliai ir 112 straipsnio penktajai daliai." Be to, Konstitucinio Teismo nuomone, įstatymų leidėjas turi teisę nustatyti, kokie subjektai parenka teisėjų kandidatūras Respublikos Prezidentui. Ši funkcija gali būti priskirta ir teisingumo ministrui, tačiau teisingumo ministro teisė parinkti teisėjų kandidatūras Respublikos Prezidento nesaisto.

Pagal Teismų įstatymo 36 straipsnio pirmąją dalį, apylinkės teismų teisėjai pirmą kartą skiriami penkeriems metams. Pasibaigus šiam laikui, teisingumo ministro teikimu ir Teisėjų tarybos patarimu apylinkės teismų teisėjai be egzaminų skiriami iki 65 metų. Konstitucinis Teismas pripažino, kad vadovaujantis tais pačiais motyvais, teisingumo ministro teikimas prieštarauja Konstitucijai, tačiau apylinkės teismo teisėjo skyrimas pirmą kartą penkeriems metams jai neprieštarauja, kadangi Konstitucijoje numatyta, kad teisėjas atleidžiamas iš pareigų pasibaigus jo įgaliojimu laikui (Konstitucijos 115 straipsnio 2 punktas). Ši aplinkybė turi ir teigiamų, ir neigiamų bruožų. Teigiama yra tai, kad dažnai neigiamas asmens savybės, neleidžiančias jam dirbti teisėjo darbo, galima pamatyti tik pradėjus tokiam asmeniui teisėjauti. Todėl pasibaigus penkerių metų laikotarpiui šio asmens galima tiesiog neskirti teisėju iki gyvos galvos. Kita vertus, teisėjo skyrimas penkeriems metams, ypač besibaigiant šiam laikotarpiui, gali sudaryti palankias sąlygas daryti teisėjui įtaką. Todėl minėtas terminas turėtų būti kiek įmanoma trumpesnis.

Pagal Teismų įstatymo 45 straipsnį, teisėju paskirtas asmuo prieš pradėdamas eiti pareigas prisiekia jį paskyrusiems Lietuvos Respublikos Seimui arba Respublikos Prezidentui. Teisėjas

prisiekdamas vilki mantiją, taip pat pasirašo priesaikos tekstą. Teisėjas prisiekia tik vieną kartą. Tai reiškia, kad vėliau, skiriant teisėją į aukštesniosios grandies teismus, galioja jau duota teisėjo priesaika. Asmuo, paskirtas teisėju, bet neprisiekęs, eiti teisėjo pareigų negali.

Net ir paskirtam bei prisiekusiam apylinkės teismo teisėjui pirmuosiusjo darbo teisėju metus yra taikomi tam tikri ribojimai, kurių tikslas – sudaryti palankias sąlygas teisėjui apsiprasti su naujomis pareigomis, geriau, be žalos teisingumui susipažinti su darbo specifika. Teismų įstatymo 22 straipsnio ketvirtąjoje dalyje nustatyta, kad pirmuosius darbo metus apylinkės teismo teisėjas negali nagrinėti: skundų dėl notarų ir atliekančių notarius veiksmus institucijų ar pareigūnų veiksmų; civilinių bylų, kurių ieškinio suma didesnė kaip 40 tūkst. litų, ir baudžiamųjų bylų dėl sunkių nusikaltimų.

Kalbant apie apylinkės teismo teisėjo darbo specifiką, paminėtinas bendras principas – jis nagrinėja visas apylinkės teismui priskirtas bylas. Vadinasi, apylinkės teismo teisėjas turi nagrinėti ir civilines, ir baudžiamąsias bylas, t. y. orientuojamasi į plataus akiračio specialistą. Tačiau mūsų kasdienio gyvenimo įvairovė tokia sparti, kad jau neįmanoma išigilinti į visas teismo gyvenimo naujoves, būti vienodai geru visų teisės sričių specialistu. Todėl Teismų įstatymo 10 straipsnio pirmojoje dalyje numatyta, kad apylinkės teismuose galima teisėjų specializacija, kurią nustato teismo pirmininkas. Specializacija sudaro palankesnes galimybes teisėjui ypač sparčiai tobulintis vienoje ar kelse teisės srityse, kartu pagerinti pačią teisingumo vykdymo kokybę.

Pagal Teismų įstatymo 33 straipsnio penktąją dalį, apylinkės teismų pirmininkai ir jų pavaduotojai yra skiriami penkeriems metams. Šiuo atveju negalima sakyti, kad šis terminas riboja teisėjo nepriklausomumą ar nėra suderinamas su teisėjo skyrimo iki gyvos galvos principu. Minėta, kad teismo pirmininkas atlieka dvigubą funkciją – teisėjo ir administratoriaus. Kaip teisėjas, teismo pirmininkas skiriamas iki gyvos galvos, tačiau, kaip administratoriaus, įgaliojimai gali būti ribojami. Siekiant išvengti per didelio noro įtikti skiriančiam pareigūnui,

kad vėl ir vėl būti paskirtam teismo pirmininku, tikslinga riboti galimų kadencijų skaičių ir numatyti aiškius asmens skyrimo teismo pirmininku kriterijus. Dabar teisminės administracijos sistemoje nei teismų pirmininkų, nei jų pavaduotojų, nei skyrių pirmininkų kadencijų skaičius neribotas, o įstatymas nenumato jokių atrankos kriterijų.

6.3. APYGARDOS TEISMAI

Remiantis 1994 m. birželio 15 d. įstatymu „Dėl Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Lietuvos Apeliacinio Teismo, apygardų teismų įsteigimo, apygardų ir apylinkių teismų veiklos teritorijų nustatymo bei Lietuvos Respublikos prokuratūros reformavimo“, Lietuvoje veikia penki apygardos teismai - Vilniaus apygardos teismas, Kauno apygardos teismas, Klaipėdos apygardos teismas, Šiaulių apygardos teismas ir Panevėžio apygardos teismas. Apygardos teismai yra Lietuvos teismų sistemos antrosios grandies teismai ir atlieka dvejopą paskirtį- tai pirmosios (kai nagrinėjamos sudėtingesnės ir reikšmingesnės bylos) ir apeliacinės instancijų teismai. Teismų įstatymo 16 straipsnyje nustatyta, kad apygardos teismas: yra pirmoji instancija civilinėms ir baudžiamosioms byloms, įstatymo priskirtoms jo kompetencijai; apeliacinė instancija apylinkės teismų sprendimams, nuosprendžiams, nutartims ir nutarimams bei atlieka kitas suteisingumo vykdymu susijusias ir įstatymo priskirtas jo kompetencijai funkcijas (pavyzdžiui, šių teismų pirmininkų atliekama notarinių veiksmų teisėtumo kontrolė). Apygardos teismas analizuoja teismų praktiką susipažindamas su savo veiklos teritorijoje esamų apylinkės teismų darbu vietose ir kitais būdais. Pabrėžtina, kad minėta analizė turėtų būti atliekama atsižvelgiant į Lietuvos Aukščiausiojo Teismo vykdomą vienodos teisminės praktikos užtikrinimo veiklą, nes kitaip kiltų pavojus atsirasti penkių apygardos teismų teisumui.

Pagal Teismų įstatymo 11 straipsnį, apygardos teismą sudaro šio teismo pirmininkas, skyrių pirmininkai (kiekviename apygardos teisme yra civilinių ir baudžiamųjų bylų skyriai) ir kiti teisėjai. Skirtingai nuo apylinkės teismų struktūros, apygardos teismuose yra du skyriai: taip siekiama užtikrinti teisėjų spe-

cializavimąsi konkrečios srities bylose. Nuo teismo pirmininko priklauso dar detalesnės teisėjų specializacijos galimybė (pavyzdžiui, pagal atskirus civilinės ar baudžiamosios teisės institutus). Taip sudaromos nuolatinės kolegijos, kurios nagrinėja tam tikrų kategorijų bylas (pvz., bylas, kylančias iš darbo, šeimos teisinių santykių, ir pan.).

Konstitucinis Teismas 1999 m. gruodžio 21 d. nutarime pripažino, kad Teismų įstatymo 14 straipsnio antroji dalis, kurioje numatoma, kad teisėjų skaičių apygardos teismų ir Apeliacinio teismo skyriuose nustato teisingumo ministras, prieštarauja Konstitucijos 109 straipsnyje įtvirtintam teisėjų nepriklausomumo principui. Konstitucinio Teismo nuomone, teismo veiklos vidaus organizavimo klausimų sprendimo priskyrimas teisingumo ministrui vertintinas kaip pažeidžiantis teisminės valdžios savarankiškumą ir sudarantis prielaidų vykdomosios valdžios pareigūnui įsiterpti į teismų vidaus veiklos organizavimą, o kartu – į teismų veiklą. Tuo tarpu pagal Teismų įstatymą atitinkamo teismo darbą turi organizuoti šio teismo pirmininkas. Atsižvelgiant į tokią Konstitucinio Teismo išvadą, tiek teisėjų skaičių atitinkamuose skyriuose numato, tiek ir teisėjus skirsto į skyrius apygardos teismo pirmininkas.

Kaip ir apylinkės teismuose, apygardos teisme yra raštinė ir jos sudedamoji dalis – archyvas.

Kiekvieno apygardos teismo veiklos teritorija apibrėžiama minėto 1994 m. birželio 15 d. įstatymo 6 straipsnyje. Į kiekvieno apygardos teismo veiklos teritoriją patenka tam tikras skaičius apylinkės teismų. Ši aplinkybė svarbi dviem aspektais: pirma, apygardos teismo pirmininkas kontroliuoja savo apygardos teismo veiklos teritorijoje esamų apylinkės teismų ir teisėjų administracinę veiklą ir, antra, apygardos teismui apeliacine tvarka gali būti skundžiami tik jo teritorijoje esamų apylinkės teismų teisingumo vykdymo aktai.

Konstitucijos 112 straipsnio trečiojoje dalyje nustatyta, kad apygardos teismų teisėjus ir pirmininkus skiria, jų darbo vietas keičia Respublikos Prezidentas. Konstitucinis Teismas minėtame nutarime nurodė, kad teisingumo ministro teikimas Prezidentui skirti vieną ar kitą asmenį apygardos teismo teisėju varžo

konstitucines Respublikos Prezidento galias ir todėl prieštarauja Konstitucijai. Teisingumo ministras gali tik siūlyti Respublikos Prezidentui vieną ar kitą kandidatūrą, tačiau toks pasiūlymas negali būti privalomas.

Atsižvelgiant į tai, kad apygardos teismai yra aukštesniosios grandies teismai, aptartini galimi trys šių teismų formavimo principai: galima vadovautis teisėjų karjeros principu, chaotišku teisminės valdžios formavimo principu ir mišriu teisminės valdžios formavimo principu. Chaotiškas teisminės valdžios formavimo principas reiškia, kad aukštesnių grandžių teismų sudėtis nebūtinai turi būti formuojama iš žemesnės grandies teismų teisėjų. Įstatymų leidėjas pretendentams į aukštesnės grandies teismų teisėjus paprastai numato specialius kvalifikacinius reikalavimus (pvz., būtina turėti tam tikrą teisimo darbo stažą pagal nustatytą teisinių pareigybių sąrašą, išlaikyti atitinkamą egzaminą ir pan.). Šio principo trūkumas - aukštesnės grandies teisėjais gali tapti asmenys, neturintys jokios praktinės teisėjo darbo patirties, be to, ribojamos žemesnių grandžių teisėjų karjeros galimybės. Remiantis teisėjų karjeros principu aukštesnės grandies teismai formuojami iš žemesnės grandies teisėjų. Viena vertus, ši sistema pašalina visus prieš tai minėtos sistemos trūkumus, tačiau, kita vertus, trukdo ypač kvalifikuotiems teisininkams patekti tiesiai į aukštesnės grandies teismą. Pagaliau mišrioji sistema mėgina suderinti pirmųjų dviejų sistemų pranašumus ir trūkumus nustatydamą, kad bendras teisminės valdžios formavimo principas - teisėjų karjera, tačiau kartu numatomos ir tam tikros išimtys (paprastai šios išimtys susijusios su aukščiausiuoju valstybės teismų formavimu ir su specifine šių teismų vykdoma vienodos teisminės praktikos formavimo ir teisės aiškinimo funkcija). Pastarasis principas ir įgyvendintas Lietuvoje, tik minėta teisėjų karjeros principo išimtis dar apima ir apygardos teismų formavimą.

Teismų įstatymo 23 straipsnyje nustatyta, kad apygardos teismo teisėju gali būti skiriamas asmuo, turintis ne mažesnę kaip penkerių metų apylinkės teismo teisėjo darbo stažą (bendras teisėjų karjeros principas). Prokurorai, turintys ne mažesnę kaip 10 metų prokuroro ar tardytojo darbo stažą, advokatai, turintys

ne mažesnę kaip 10 metų advokato darbo stažą, gali būti skiriami apygardos teismo teisėjais, jeigu jie *yra* nepriekaištingos reputacijos, teisingumo ministro nustatyta tvarka atliko penkių mėnesių praktiką teismuose ir išlaikė teisėjų egzaminą. Teisės krypties socialinių mokslų daktarai ir habilituoti daktarai, turintys ne mažesnę kaip 10 metų bendrąją teisinio pedagoginio ir (ar) mokslinio darbo stažą, buvę Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjai, atleisti iš pareigų savo noru, išrinkti į kitas pareigas arba jų sutikimu perkelti į kitą darbą, iš karto gali būti skiriami kiekvienos teisminės grandies teismo teisėjais. „Iš karto“ reiškia, kad pretendentai nėra taikomi nei praktikos teisme, nei egzaminų laikymo, nei dalyvavimo konkurse reikalavimai, o jiems paskirti apygardos teismo teisėjais pakanka atitikti įstatyme įvardytas sąlygas. Tačiau pažymėtina, kad tokių asmenų skirti apygardos teismo teisėjais yra atitinkamų pareigūnų teisė, tačiau jokiu būdu ne pareiga. Todėl net ir esant atitinkamam pareiškimui, gali būti skelbiamas konkursas eiti teisėjo pareigas.

Teismų įstatymo 23 straipsnio trečiojoje dalyje numatyta, kad apygardos ar Apeliacinio teismo teisėjo kandidatūrai išrinkti Teisingumo ministerija skelbia viešą konkursą, kuris vyksta teisingumo ministro nustatyta tvarka pagal ministro 1998 m. lapkričio 19 d. įsakymu Nr. 190 patvirtintus nuostatus. Pagal šiuos nuostatus konkursas turi būti viešas ir skelbiamas, kai yra laisva teisėjo vieta. Nors Teismų įstatyme ir numatyta galimybė konkurse dalyvauti asmenims, nesantiems teisėjais, tačiau Nuostatai užtikrina pirmenybę teisėjams kilti karjeros laiptais. Nuostatų 16 punkte sakoma, kad tais atvejais, kai į tą pačią vietą apygardos teisme pretenduoja keli pretendentai (prokurorai, tardytojai, advokatai) ir apylinkės teismo teisėjas, atrenkant pretendentus pirmenybę teikiama teisėjams. Kai konkurse dalyvauja keli vienodo pajėgumo pretendentai, lemiamą žodį taria Teisėjų taryba kaip Respublikos Prezidento patariamoji teisėjų savivaldos institucija. Remiantis Nuostatų 15 punktu, kai du ar daugiau asmenų, pretenduojančių į tą pačią vietą apygardos teisme, egzaminą išlaiko vienodais pažymiais ir turi vienodos trukmės prokuroro, tardytojo ir advokato darbo stažą bei teigiamą praktikos vadovo išvadą apie atliktą praktiką ir nėra dirbę teisėjais,

laikoma, kad konkursą laimėjo visi pretendentai. Šiuo atveju jų visų kandidatūros pasiūlomos Teisėjų tarybai, kuri atrenka vieną ir pataria Respublikos Prezidentui jį skirti apygardos teismo teisėju.

Kaip ir skiriant apylinkės teismo teisėją, apygardos teismo teisėjas į pareigas skiriamas Respublikos Prezidento dekretu Teisėjų tarybos patarimu. Tačiau apygardos teismo teisėju skiriamas buvęs apylinkės teismo teisėjas iš naujo neprisiekia, kadangi jis ir toliau vykdys teisėjo pareigas, kurioms taikoma ta pati priesaika. Kitaip nei apylinkės teismo teisėjas, apygardos teismo teisėjas iš karto skiriamas iki 65 metų, neatsižvelgiant į tai, ar skiriamas asmuo prieš tai dirbo teisėjo ar kitą darbą, t. y. jam netaikomas penkerių metų įgaliojimų terminas. Apygardos teismo pirmininkas ir skyriaus pirmininkai skiriami septyneriems metams.

6.4. LIETUVOS APELIACINIS TEISMAS

Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 111 straipsnį ir Teismų įstatymą, Lietuvoje gali būti tik vienas Apeliacinis teismas. Teismų įstatymo 12 straipsnio trečiojoje dalyje numatyta, kad Apeliacinio teismo buveinė yra Lietuvos Respublikos sostinėje Vilniuje. Šio teismo kompetenciją iš esmės apibūdina pats jo pavadinimas - tai apeliacinės instancijos teismas. Pagal Teismų įstatymo 17 straipsnį, Apeliacinis teismas yra apeliacinė instancija byloms, kurias išnagrinėjo apygardos teismai kaip pirmosios instancijos teismai. Apeliacinis teismas taip pat nagrinėja kitas bylas (pavyzdžiui, dėl užsienio teismų ir arbitražų sprendimų pripažinimo ir vykdymo), kurias Lietuvos Respublikos įstatymai priskiria jo kompetencijai, ir atlieka kitas šio teismo kompetencijai įstatymo priskirtas teisingumo vykdymo funkcijas. Apeliacinis teismas yra vienintelis teismas visoje Lietuvos teismų sistemoje, kuris yra tiek bendrosios, tiek specializuotos teismų sistemos dalis. Konstitucijos 111 straipsnio pirmojoje dalyje šis teismas įvardijamas kaip bendrosios kompetencijos teismų sistemos sudedamoji dalis, o 1999 m. sausio 14d. priimto Lietuvos Respublikos administracinių teismų įsteigimo įstatymo 2 straipsnyje sakoma, kad administracinių teismų sistemai taip pat yra priskiriamas ir Lietuvos apeliacinio teismo Administra-

cinių bylų skyrius. Todėl Apeliacinio teismo struktūra skiriasi nuo apygardos teismų struktūros, kadangi, be civilinių ir baudžiamųjų bylų skyriaus, dar yra ir trečiasis - administracinių bylų skyrius. Ši specifinė Apeliacinio teismo struktūra specializuotų administracinių teismų kūrimo įkarštyje buvo savotiškas mėginimas išvengti savarankiškų specializuotų administracinių teismų kūrimo ir kartu išlaikyti vieningą bendrosios kompetencijos teismų sistemą, išskiriant joje administracinių bylų specializaciją.

Kaip ir apygardos teismų atžvilgiu, Konstituciniam Teismui pripažinus, kad nustatyti teisėjų skaičių skyriuose ir juos paskirstyti į skyrius turi būti teismo pirmininko, bet ne teisingumo ministro kompetencijos dalis, atitinkama nuostata taikoma ir Lietuvos apeliaciniam teismui.

Kitaip nei formuojant apygardos teismų sudėtį, Apeliacinis teismas formuojamas laikantis išimtinai teisėjų karjeros principo. Pagal Teismų įstatymo 23 straipsnį, konkurse eiti Apeliacinio teismo teisėjo pareigas gali dalyvauti tik asmenys, turintys ne mažesnę kaip penkerių metų apygardos teismo teisėjo darbo stažą. Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad kaip ir formuojant apygardos teismą, išskiriama ta pati grupė asmenų, kurie Apeliacinio teismo teisėjais gali būti skiriami iš karto. Skiriasi Apeliacinio teismo teisėjo skyrimo procedūra, kurioje nemažą vaidmenį atlieka ir Lietuvos Respublikos Seimas. Pagal Konstitucijos 112 straipsnio trečiąją dalį, Apeliacinio teismo teisėjus, o iš jų - pirmininką skiria Respublikos Prezidentas Seimo pritarimu. Konstituciniam Teismui minėtu nutarimu pripažinus, kad teisingumo ministro teikimas teisėjų skyrimo procedūroje prieštarauja Konstitucijai, galima teigti, jog teisingumo ministras gali tik siūlyti Respublikos Prezidentui vieną ar kitą asmenį skirti teisėju. Teisingumo ministerija skelbia konkursą eiti Apeliacinio teismo teisėjo pareigas, kuris vyksta pagal jau minėtus nuostatus, norint eiti apygardos teismo teisėjo pareigas. Iš karto paskirtas Apeliacinio teismo teisėju, asmuo yra skiriamas iki 65 metų, nesvarbu, jis anksčiau dirbo teisėju ar ne. Visiškai jokių klausimų nekyla, kai Apeliacinio teismo teisėju skiriamas „karjeros“ teisėjas. Šiuo atveju jo, kaip teisėjo, stažas visiškai

nenutrūksta, jį saisto anksčiau duota priesaika, nesikeičia ir jo vykdoma funkcija (teisingumo vykdymas) - taigi nenutrūksta ir jo įgaliojimu terminas (iki 65 metų).

Pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją, Apeliacinio teismo pirmininkas skiriamas tokia pačia tvarka kaip ir šio teismo teisėjai - jį skiria Respublikos Prezidentas Seimo pritarimu. Teisingumo ministro vaidmuo skiriant Apeliacinio teismo pirmininką yra toks pats kaip ir skiriant šio teismo teisėjus - patiriamasis. Konstitucinis Teismas taip pat nutarė, kad ir Teismų įstatymo 34 straipsnio trečioji dalis, numatanti, jog Apeliacinio teismo skyrių pirmininkus skiria teisingumo ministras (ši įstatymo nuostata motyvuota tuo, kad Konstitucija nedetalizuoja šių teisminės administracijos pareigūnų skyrimo tvarkos), prieštarauja Konstitucijai, kadangi Konstitucijos 109 straipsnio antroje dalyje įtvirtintas teisėjo ir teismų nepriklausomumo principas apima ir teismų organizacinį savarankiškumą. Jokia vykdomosios valdžios institucija ar pareigūnas negali kištis į teismo funkcijų vykdymą ar organizuoti teismų vidaus darbo. Teismų veikla nėra ir negali būti kuriai nors ministerijai priskirta valdymo sritis. Atitinkami teisingumo ministro įgaliojimai sudaro prielaidas vykdomosios valdžios pareigūnui įsiterpti į teismų pareigūnų skyrimą ir kartu - į teismų veiklą. Konstitucinio Teismo nutarimu, skyrių pirmininkai turėtų būti skiriami tokia pačia tvarka kaip ir teismo pirmininkas. Apeliacinio teismo pirmininkas ir skyrių pirmininkai yra skiriami aštuoneriems metams.

6.5. LIETUVOS AUKŠČIAUSIASIS TEISMAS

Tai aukščiausioji Lietuvos bendrosios kompetencijos teismų sistemos teisminė grandis, o teismo buveinė yra Lietuvos Respublikos sostinėje - Vilniuje. Tai vienintelis teismas iš bendrosios kompetencijos teismų sistemos, kurio veiklą, be Teismų įstatymo, dar detalizuoja 1995 m. balandžio 18d. įstatymu patvirtintas Lietuvos Aukščiausiojo Teismo statutas. Šis teismas, kitaip nei žemesnieji teismai, atlieka dvigubą paskirtį- nagrinėja kasacinius skundus ir vykdo galiojančios teisės aiškinimą, tuo pačiu užtikrindamas vienodą teismų praktiką aiškinant teisę visoje valstybės teritorijoje. Teismų įstatymo 18 straipsnyje teigiama,

kad Lietuvos Aukščiausiasis Teismas *yra* vienintelė kasacinė instancija įsiteisėjusiems teismų sprendimams, nuosprendžiams, nutartims ir nutarimams.

Formuodamas vienodą teismų praktiką taikant įstatymus, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas:

a) skelbia kolegijų ar Lietuvos Aukščiausiojo Teismo plėnarinės sesijos pasiūlytas ir kasacine tvarka priimtas nutartis. Į šiose nutartyse esamus įstatymų taikymo išaiškinimus atsižvelgia teismai, valstybės ir kitos institucijos, taip pat kiti subjektai, taikydami tuos pačius įstatymus;

b) analizuoja teismų praktiką įstatymų taikymo klausimais;

c) susipažindamas su apygardos teismų ir Apeliacinio teismo darbu vietose bei kitais būdais konsultuoja teisėjus bendraisiais įstatymų taikymo klausimais. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas gali konsultuoti ir apylinkės teismų teisėjus.

Įstatymų aiškinimo ir teismų praktikos vienodinimo veikla yra bene svarbiausia iš Aukščiausiajam Teismui priskirtų funkcijų. Atsižvelgiant į pateiktus jos realizavimo būdus, kyla keli klausimai, kuriuos būtina panagrinėti detaliau: pirma, ką reiškia „atsižvelgti į šiose nutartyse esančius įstatymų taikymo išaiškinimus“; antra, ar privalo į juos atsižvelgti ne tik teismai, bet ir kiti subjektai; trečia, ar apskritai leistina tokia įstatymo aiškinimo forma kaip teisėjų konsultacija?

„Atsižvelgti“ jokių būdu nereiškia teismo pareigos aiškinti įstatymą taip, kaip tai padarė Aukščiausiasis Teismas savo nutartimi. Kitoks šios sąvokos traktavimas neabejotinai reikštų konstitucinio principo, kad teismas vykdydamas teisingumą vadovaujasi tik įstatymu, pažeidimą. Ši sąvoka reiškia, kad teisėjas, sprenddamas konkrečią bylą, turi žinoti, kaip tam tikrą taikytiną normą aiškina Aukščiausiasis Teismas. Jeigu konkrečioje situacijoje, teisėjo nuomone, teisės norma turėtų būti aiškinama kitaip, jis turėtų tai daryti taip, kaip jam atrodo. Kita vertus, nukrypimo nuo Aukščiausiojo Teismo praktikos motyvai turėtų būti pakankamai svarūs, kadangi pats nukrypimo faktas reiškia, kad pateiktas kasacinis skundas bus priimtas ir greičiausiai jį nagrinės išplėstinė septynių teisėjų kolegija. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad įstatymas pabrėžia ne visas Aukščiausiojo Teismo

priimtas nutartis, o tik tas, kurios paskelbtos šio teismo leidžiamame biuletenyje. Šis prioriteto suteikimas nustatyta tvarka skelbiamoms nutartims yra logiškas, kadangi tuo būdu išvengiama ir pačios Aukščiausiojo Teismo praktikos prieštaravimų.

Kitas klausimas susijęs su Aukščiausiojo Teismo nutarčių veikimo ribų problema. Įstatyme sakoma, kad į nutartyse esančius išaiškinimus turi atsižvelgti ne tik teismai, bet ir kiti asmenys, taikydami tuos pačius įstatymus. Tokia įstatymo nuostata kelia tam tikrų abejonių konstitucingumo požiūriu. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 straipsnyje įtvirtintas valdžių padalijimo principas. Vadovaujantis kontinentinės teisės sistemos, kuriai priklauso ir Lietuva, tradicijomis, visiems privalomas bendrojo pobūdžio taisyklės (teisės normos) turi teisę nustatyti tik įstatymų leidžiamoji ir vykdomoji valdžios. Teisminė valdžia nekuria ir neturi teisės kurti tokių taisyklių, kadangi jos paskirtis yra visai kita - aiškinant galiojančią teisę vykdyti teisingumą. Tad teisminė valdžia nekuria naujų elgesio taisyklių, o tik aiškina esamas. Jeigu teisminė valdžia nekuria teisės normų, vadinasi, jos aktai neturi ir negali turėti tik teisės šaltiniams būdingo bendro privalomojo pobūdžio. Minėtą Teismų įstatymo nuostatą galima aiškinti kaip įsiterpiančią į kitų dviejų valstybės valdžių kompetenciją. Teisminės valdžios priimti teisės aiškinimo aktai tam tikrą reikšmę užtikrinant vienodą teisės aiškinimą turi tik pačiai teisminei valdžiai ir negali išeiti už jos ribų. Kitas dalykas - faktinis Aukščiausiojo Teismo nutarčių poveikis ir jų reikšmė kasdieniame gyvenime. Savaimė suprantama, kad visi asmenys, kurių veikla susijusi su įstatymų taikymu, atsižvelgs į Aukščiausiojo Teismo išaiškinimus, tačiau tai yra labiau pragmatiško elgesio, o ne galiojančios teisės padarinys.

Beliko aptarti paskutiniąją teisės aiškinimo formą-teisėjų konsultaciją. Jeigu nagrinėjančiam konkrečią bylą teisėjui kyla teisės aiškinimo klausimas, jis turi teisę su atitinkamu paklausimu kreiptis į Lietuvos Aukščiausiąjį Teismą. Viena vertus, skirtingai nuo skelbiamų šio teismo nutarčių, įstatyme neužsimenama apie teisėjo pareigą atsižvelgti į konsultacijos turinį, tačiau, kita vertus, praktiškai teisėjai vertinąją kaip privalomą. Turint omenyje šios teisės aiškinimo formos esmę galima suabejotijos

konstitucingumu. Konstitucijos 109 straipsnio trečiojoje dalyje nustatyta, kad teismai nagrinėdami bylas klauso tik įstatymo. Teismas turi pats, be jokios pašalinės įtakos nuspręsti, kokia konkreti teisės norma konkrečioje byloje turi būti taikoma ir kaip ji turi būti aiškinama. Teismo konsultavimas ir „mėginimas jam pagelbėti" iš šalies vertintinas kaip kišimasis į jo nepriklausomumą. Todėl vadovaujantis teismų nepriklausomumo ir klausymo tik įstatymo principais reikėtų atsisakyti Aukščiausiojo Teismo konsultacijų kaip teisės aiškinimo formos.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisės aiškinimo aktai skelbiamijoleidžiamabiuletenyje „Teismųpraktika". Remiantis Teismų įstatymo 18 straipsnio ketvirtąja dalimi, biuletenis finansuojamas iš valstybės biudžeto ir lėšų, gautų jį pardavus. Lietuvos Respublikos teismai ir teisėjai biuletenį gauna nemokamai. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartys skelbiamos ir internete. Tačiau kol nėra atitinkamo įstatyminio reglamentavimo, esant prioriteto abejonei, tik biuletenyje paskelbtos nutartys laikomos oficialia Lietuvos teismų praktika.

Teismų įstatymo 13 straipsnyje nustatyta, kad Aukščiausiajame Teisme yra Civilinių bylų skyrius, Baudžiamųjų bylų skyrius ir Aukščiausiojo Teismo senatas (toliau- Senatas). Atitinkamai Aukščiausiajį Teismą sudaro jo pirmininkas, skyrių pirmininkai ir kiti teisėjai. Senatą sudaro šio teismo pirmininkas, skyrių pirmininkai, taip pat po septynis Civilinių bylų skyriaus ir Baudžiamųjų bylų skyriaus didesnę Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjo darbo stažą turinčius teisėjus. Kiti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjai gali dalyvauti senato posėdžiuose patariamąjo balso teise. Senato posėdžiuose taip pat gali dalyvauti kitų teismų pirmininkai, jų pavaduotojai, skyrių pirmininkai ir kiti teisėjai. Senato pirmininkas yra Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininkas (Teismų įstatymo 19 straipsnis). Iki atitinkamų Teismų įstatymo 1998 m. balandžio 8 d. pakeitimų Senatas praktiškai buvo papildoma teisminė kontroliuojanti grandis. Tai prieštaravo ir Konstitucijoje įtvirtintai bendrosios kompetencijos teismų sistamai, ir pačiai teismų sprendimų ar nuosprendžių kontrolės formų koncepcijai. Atsižvelgiant į šias priežastis, po Teismų įstatymo pakeitimų Se-

natuipaliktos labiau organizacinės funkcijos. Pagal Teismų įstatymo 20 straipsnį, Senatas:

a) analizuoja teismų praktiką nagrinėjant konkrečių kategorijų bylas ir aprobeuoja teismų praktikos apibendrinimo apžvalgų skelbimą Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenyje;

b) svarsto Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininko pasiūlytas šio teismo skyrių pirmininkų kandidatūras;

c) teikia Respublikos Prezidentui Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų garbės teismo narių kandidatūras ir tvirtina Lietuvos Aukščiausiojo Teismo garbės teismo nuostatus;

d) nagrinėja skundus dėl teisėjų egzaminų komisijos išvadų ir teisėjų garbės teismų sprendimų. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato nutarimai šiais klausimais yra galutiniai;

e) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininko pavedimu sprendžia kitus organizacinius Lietuvos Aukščiausiojo Teismo veiklos klausimus.

Atsižvelgiant į Teismų įstatymo 20 straipsnio antrojoje dalyje įtvirtintą atitinkamų pareigūnų (Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto pirmininko, teisingumo ministro, generalinio prokuroro ir Apeliacinio teismo pirmininko) teisę siūlyti Senatui pirmininkui teikti Senatui nagrinėti tam tikrus įstatymų taikymo teismų praktikoje klausimus, dalyvauti Senato posėdžiuose svarstant šiuos klausimus ir reikšti savo nuomonę, Senatas turėtų būti traktuojamas kaip visų valstybės valdžių bendradarbiavimo vieta, aiškinantis opiausias teisės spragas, kolizijas ir kitas teisės taikymo problemas.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininko ir skyrių pirmininkų skyrimo tvarką numato Teismų įstatymo 35 straipsnis bei Konstitucijos 112 straipsnio antroji dalis, kurioje sakoma, kad Aukščiausiojo Teismo teisėjus, o iš jų pirmininką skiria ir atleidžia Seimas Respublikos Prezidento teikimu. Kadangi nei Teismų įstatyme, nei Aukščiausiojo Teismo statute šio teismo pirmininko parinkimo ir skyrimo procedūra nedetalizuota, darytina išvada, kad Respublikos Prezidentas yra laisvas ir niekieno nevaržomas parinkdamas teikti, jo nuomone, tinkamiausią kandidatūrą. Paisoma turėtų būti tik kelių aplinkybių: pirma, Aukščiausiojo Teismo pirmininku skiriamas tik šio teismo tei-

sėjas; antra, reikėtų atsižvelgti ir į įstatymų leidžiamosios valdžios interesus, kadangi būtent Seimas skiria Aukščiausiojo Teismo pirmininką; ir trečia - būtinas Teisėjų tarybos patarimas skirti konkretaus asmens kandidatūrą prieš ją teikiant. Teismų įstatymo 35 straipsnio trečiojoje dalyje nustatyta, kad Aukščiausiojo Teismo skyrių pirmininkus iš paskirtų teisėjų skiria Seimas Respublikos Prezidento teikimu Aukščiausiojo Teismo pirmininko siūlymu. Aukščiausiojo Teismo pirmininkas ir skyrių pirmininkai skiriami devyneriems metams.

Dėmesio verta mums atrodo skyrių pirmininkų skyrimo procedūra. Aukščiausiojo Teismo pirmininko dalyvavimas šioje procedūroje savaime suprantamas ir teigiamas dalykas, kadangi jie praktiškai kasdieniame darbe įgyvendina dalį teismo pirmininko funkcijų ir visi atsakingi ne tik už tinkamą Aukščiausiojo Teismo, bet ir visos teisminės valdžios administracinės veiklos kontrolę. Todėl tarp teismo pirmininko ir skyriaus pirmininkų turi būti ypatingi pasitikėjimo santykiai - tai turi būti savitarpio pasitikėjimu veikianti komanda. Gali kilti klausimas, ar Aukščiausiojo Teismo pirmininko dalyvavimas skyrių pirmininkų parinkimo procedūroje nevaržo Respublikos Prezidento ir Seimo šios srities galių? Konstitucija nereglementuoja skyrių pirmininkų skyrimo tvarkos, todėl atsižvelgdami į jau išsakytus argumentus manytume, kad ši tvarka nevaržo kitų valstybės valdžių galių formuojant teisminę valdžią ir atitinka Konstitucijos nuostatas.

Tiek Aukščiausiojo Teismo pirmininko, tiek ir skyrių pirmininkų kompetencija detalizuota Aukščiausiojo Teismo statute. Iš esmės pagrindinė jų funkcija - užtikrinti administracinę teismų veiklos kontrolę.

Kokia yra Lietuvos Aukščiausiojo Teismo formavimo tvarka? Pirmiausiai atkreiptinas dėmesys, kad formuojant Aukščiausiąjį Teismą daroma bene daugiausiai teisėjų karjeros principo išimčių. Apskritai galima teigti, kad šis principas čia netaikomas. Pagal Teismų įstatymo 24 straipsnį, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėju gali būti skiriamas:

a) apygardos ar Apeliacinio teismo teisėjas, turintis ne mažesnę kaip penkerių metų apygardos teismo ar Apeliacinio teismo teisėjo darbo stažą;

b) buvęs Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjas, atleistas iš pareigų savo noru, išrinktas į kitas pareigas arba jo sutikimu perkeltas į kitą darbą;

c) teisės krypties socialinių mokslų habilituotas daktaras arba daktaras, turintis ne mažesnę kaip 10 metų teisinio darbo stažą, pagal Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintą teisiinių pareigybių sąrašą;

d) Generalinės prokuratūros prie Lietuvos Aukščiausiojo Teismo prokuroras, turintis ne mažesnę kaip 10 metų prokuroro darbo stažą.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo formavimo tvarka grindžiama dvejopa šio teismo padėtimi ir tuo, kad teisės aiškinimas yra tiek teismų praktikos, tiek ir teisės mokslo dalykas. Tiesa, teisės moksle ši veikla yra mokslo tiriamojo pobūdžio, t. y. vykdoma plačiau - naudojant lyginamąjį, istorinį ir kitus mokslinio tyrimo metodus. Todėl nekyla abejonių, kad į Aukščiausiąjį Teismą turi būti sudarytos sąlygos patekti geriausiems teisės mokslo atstovams (apeinant visus būtinus teisėjo karjeros reikalavimus). Tam tikrų klausimų kelia Generalinės prokuratūros prokurorams taikomos lengvatos. Aišku, prokuroras - tai grynai praktinė teisininko specialybė, vargu ar reikalaujanti didesnės kvalifikacijos nei ta, kuri būtina eiti teisėjo pareigas. Todėl šių asmenų gretinimas, pavyzdžiui, su Apeliacinio teismo teisėjais neatrodo logiškas. Be to, jeigu įstatymų leidėjas tokiu būdu siekia sudaryti galimybę į Lietuvos Aukščiausiąjį Teismą patekti geriausiems su teisingumo vykdymu susijusių teisiinių profesijų atstovams, kodėl įstatyme nepaminti advokatai, galbūt notariai?

Minėta, kad, pagal Konstitucijos 112 straipsnį, Aukščiausiojo Teismo teisėjus skiria Seimas Respublikos Prezidento teikimu. Vadovaujantis Teismų įstatymo 35 straipsnio pirmąja dalimi, Aukščiausiojo Teismo teisėjų kandidatūras parenka Aukščiausiojo Teismo pirmininkas. Konstitucinis Teismas nepasisakė dėl šios pirmininko teisės, tačiau atsižvelgiant į tai, kaip jis vertino teisingumo ministro teikimo instituto konstitucingumą, būtų galima daryti prielaidą, jog ir Aukščiausiojo Teismo pirmininkui priklausanti *parinkimo* teisė varžo Respublikos Prezidento konstitucines galias, kadangi be atitinkamo *pasiūlymo* Prezidentas

negali pasinaudoti šiomis galiomis. Aukščiausiojo Teismo teisėju paskirtas karjeros teisėjas neturi duoti naujos priesaikos, kadangi, pagal Teismų įstatymo 45 straipsnį, teisėjas prisiekia tik vieną kartą. Tai, kad teisėją į pareigas yra paskyręs Respublikos Prezidentas, neturi reikšmės, kadangi nei priesaikos tekstas, nei teisėjo teisės ir pareigos nekinta tapus Aukščiausiojo Teismo teisėju. Jeigu šio teismo teisėju yra skiriamas, pavyzdžiui, teisės mokslų atstovas, jis turėtų prisiekti jį į pareigas paskyrusiam Seimui.

Baigiant kalbėti apie Lietuvos Aukščiausiąjį Teismą verta aptarti ir teisėjų sudėties, nagrinėjant bylą kasacine tvarka, klausimus. Teismų įstatymo 18 straipsnio pirmojoje dalyje sakoma, kad Lietuvos Aukščiausiąjame Teisme bylą nagrinėja arba trijų teisėjų kolegija, arba išplėstinė septynių teisėjų kolegija, arba Lietuvos Aukščiausiojo Teismo plenarinė sesija (t. y. visi šio teismo teisėjai). Atvejus, kuriems esant byla nagrinėjama vienkia ar kitokia teisėjų sudėtimi, detalizuoja atitinkamai Baudžiamojo ir Civilinio proceso kodeksai. Juos apibendrinus galima suformuluoti šiuos bendrus principus:

a) visada bylą nagrinėti pradeda trijų teisėjų kolegija. Bus ar ne byla perduota nagrinėti platesnei teismo sudėčiai, iš principo sprendžia bylą nagrinėjanti kolegija arba išimtiniais atvejais teismo pirmininkas ar skyriaus pirmininkas;

b) ar byla bus nagrinėjama platesnėje teisėjų kolegijoje priklauso nuo byloje sprendžiamo teisės aiškinimo klausimo sudėtingumo - kuo sudėtingesnė problema, tuo platesnė kolegija;

c) net ir tais atvejais, kai bylą nagrinėja visos galimos sudėties kolegijos, laikoma, kad tai yra vieningas kasacinis bylos nagrinėjimas. Vadinasi, išnagrinėjus bylą kasacine tvarka trijų teisėjų kolegijoje, asmuo neturi teisės vėl kreiptis į Aukščiausiąjį Teismą su prašymu pakartotinai išnagrinėti skundą, pavyzdžiui, išplėstinėje septynių teisėjų kolegijoje.

Svarbu aptarti kasacinio teikimo institutą. Kasacinio teikimo esmė ta, kad Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininkas ar skyriaus pirmininkas tais atvejais, kai žemesnės instancijos teismo sprendimas ar nuosprendis nebuvo apskūstas kasaciniu skundu, turi teisę savo iniciatyva pateikti kasacinį teikimą, kuris nag-

rinėjamas tokia pačia tvarka kaip ir kasacinis skundas. Dauguma atvejų kasacinis teikimas paduodamas remiantis proceso dalyvių prašymu. Kasacinio teikimo privalumas tas, kad juo siekiama realizuoti viešąjį interesą tinkamu galiojančios teisės įgyvendinimu kasdieniame gyvenime. Kita vertus, trūkumų mūsų nuomone, yra nepalyginti daugiau. Pirma, kelia abejonių, ar kasacinio teikimo institutas suderinamas su teismo ir teisėjo nepriklausomumu? Abejotina, ar kasacinį teikimą teisėjų kolegija vertins taip pat kaip kasacinį skundą. Šias abejones sutvirtina ir tai, kad teikimą pateikia konkretaus teismo pirmininkas arba skyriaus pirmininkas, kurie yra teisminės administracijos dalis. Ir nors tiek teoriniu požiūriu, tiek ir pagal įstatymus minėti asmenys nėra teisėjų viršininkai, tačiau autoriteto įtaka šiuo atveju akivaizdi. Antra, kalbant apie kasacinį teikimą civilinėse bylose apskritai yra abejotinas tokio instituto reikalingumas, kadangi čia ginama konkretaus asmens privati materialioji subjektinė teisė, kurios vienas iš pagrindinių bruožų yra atitinkamų santykių dalyvių autonomija ir dispozityvumas. Galimybė valstybei neribotai kištis į privačią civilinių teismų santykių dalyvių sritį iš principo paneigia privatinės teisės esmę ir dar kartą įrodo, kad valstybė nepasitiki savo piliečių protingo elgesio galimybėmis. Viešasis interesas šioje srityje gali būti tenkinamas suteikiant teismui teisę tam tikrais atvejais peržengti kasacinio skundo ribas. Pagaliau, trečia, kasacinio teikimo institutas sudaro palankias galimybes kitų valstybės valdžių atstovams kištis į teismų veiklą, kreipiantis į atitinkamus teisminės administracijos pareigūnus dėl teikimų konkrečiose bylose.

7. SPECIALIZUOTI ADMINISTRACINIAI TEISMAI

7.1. BENDRIEJI KLAUSIMAI

Viena iš esminių aplinkybių, kuria XVIII-XIX a. grįstas teismų nepriklausomumo principas, buvo ta, kad žmogui turi būti suteikta reali galimybė apsiginti nuo visagalio absoliuto - valstybės, kai ši nepagrįstai mėgina riboti jo teises. Ilgainiui ši idėja taip išsiskynė demokratinėse valstybėse, jog šiandien daugeliu

atvejų pripažįstama, kad teisminė valdžia yra galingesnė už kitas dvi ir net gali kištis į jų veiklos sritį.

Pasaulinė praktika rodo, kad asmens gynimas nuo valstybės savivalės paprastai įgyvendinamas dviem būdais: per bendrosios kompetencijos teismų arba per specializuotų administracinių teismų sistemą. Ilgą laiką Lietuvoje veikė pirmoji sistema, t. y. visi ginčai su valstybe spęsti Civilinio proceso kodekse įtvirtinta bylų, kylančių iš administracinių teisinių santykių, teiseną. Šiuos ginčus nagrinėjo bendrosios kompetencijos teismai. Padėtis iš esmės pradėjo keistis 1998 m. birželio 25 d. Seimui priėmus naują Teisinės sistemos reformos metmenų redakciją, kurioje nustatyta, kad bendrųjų teismų sistemos pagrindu Lietuvoje įsteigiami dviejų instancijų administraciniai teismai, kurių kompetencijai perduodamos bylos dėl valdymo institucijų ir valdininkų priimtų sprendimų teisėtumo bei kitos bylos, kylančios iš administracinių teisinių santykių. Sudarius tinkamas ekonomines, finansines ir organizacines prielaidas, siekta sukurti savarankišką administracinių teismų sistemą. Šis Metmenyse įtvirtintas specializuotų administracinių teismų įsteigimo planas teisiniu lygiu buvo įgyvendintas 1999 m. sausio 14 d. Seimui priėmus Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymą, Lietuvos Respublikos administracinių teismų įsteigimo įstatymą ir Lietuvos Respublikos administracinių ginčų komisijų įstatymą, kurie įsigaliojo nuo 1999 m. gegužės 1 dienos.

Kokiais motyvais vadovaujantis Lietuvoje įsteigti specializuoti administraciniai teismai? Svarbu pažymėti, kad, remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucija, galimos abi minėtos teismų sistemos. Konstitucijos 111 straipsnio antrojoje dalyje įtvirtinta, kad administracinių, darbo, šeimos ir kitų kategorijų byloms nagrinėti pagal įstatymą gali **būti** įsteigti specializuoti teismai. Taigi savarankiškų administracinių teismų sistemos steigimas galimas, tačiau ne privalomas problemos sprendimo būdas. Galbūt svarbesnis motyvas buvo užtikrinti išsamesnę ir nuolatinę teisėjų specializaciją nagrinėti administracines bylas. Manoma, kad nuolatinis teisėjų specializavimasis šioje srityje neabejotinai turės pakelti administracinės justicijos lygį. Rasti svaresnių argumentų, mūsų nuomone, būtų sudėtinga. Ar nebuvo galima

tų pačių tikslų įgyvendinti nesteigiant savarankiškų administracinių teismų, o nustatyti specializavimosi būtinumą bendrųjų teismų sistemoje (pavyzdžiui, apygardos teismuose šalia civilinių ir baudžiamųjų papildomai įsteigti ir administracinių bylų skyrius). Įstatymų leidėjas, matyt, nebuvo visiškai apsisprendęs, kuris variantas yra geresnis, ir galutinį sprendimą pasiliko ateičiai. Kaip kitaip būtų galima paaiškinti Administracinių bylų skyriaus Apeliaciniame teisme įsteigimą. Dabar rengiami tolesni administracinių teismų sistemos tobulinimo planai viena-reikšmiškai rodo, kad vis dėlto planuojama galutinai įtvirtinti savarankišką specializuotą administracinių teismų sistemą.

7.2. ADMINISTRACINIŲ TEISMŲ SISTEMA

Lietuvos Respublikos administracinių teismų įsteigimo įstatymo 1 straipsnyje nustatyta, kad administraciniai teismai steigiami skundams (prašymams) dėl viešojo ir vidinio administravimo subjektų priimtų administracinių aktų bei veiksmų ar neveikimo (t. y. pareigų nevykdymo) nagrinėti. To paties įstatymo 2 straipsnyje įtvirtinta administracinių teismų sistema, vadovaujantis Lietuvos Respublikos Konstitucijos 111 straipsniu:

- a) Vilniaus apygardos administracinis teismas;
- b) Kauno apygardos administracinis teismas;
- c) Klaipėdos apygardos administracinis teismas;
- d) Panevėžio apygardos administracinis teismas;
- e) Šiaulių apygardos administracinis teismas;
- f) Aukštesnysis administracinis teismas (Vilniuje);
- g) Lietuvos apeliacinio teismo Administracinių bylų skyrius.

Kaip matome, apygardos administracinių teismų sistema yra tapati esamai bendrosios kompetencijos teismų sistemoje, todėl ir jų veiklos teritorijos visiškai sutampa. Likę administraciniai teismai, kadangi yra vieninteliai, veikia visos valstybės teritorijoje. Pažymėtina, kad apygardos administraciniai teismai yra tik pirmosios instancijos teismai. Aukštesnysis administracinis teismas veikia kaip pirmoji instancija ir kaip apeliacinė instancija toms byloms, kurias pirmąja instancija išnagrino apygardos administraciniai teismai. Lietuvos apeliacinio teismo Administracinių bylų skyrius yra tik apeliacinė instancija byloms, kurias pir-

mąja instancija išnagrinėjo Aukštesnysis administracinis teismas. Be to, pagal Administracinių bylų teisenos įstatymo 8 straipsnio antrąją dalį, Lietuvos apeliacinio teismo Administracinių bylų skyrius formuoja vienodą administracinių teismų praktiką taikant įstatymus. Taigi šis skyrius administracinių teismų sistemoje atlieka tą pačią funkciją kaip ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas bendrosios kompetencijos teismų sistemoje. Įvardyta administracinių teismų sistema ir atskirų jos grandžių kompetencija gali kelti keletą klausimų: pirma, kodėl pirmosios instancijos teismai yra tik apygardos teismai, kurie nutolę nuo bylininkų teritoriniu požiūriu, ir antra, kodėl įstatyme numatyta, kad teismo sprendimas gali būti skundžiamas tik apeliacine tvarka, ir nesudaroma kasacinio apskundimo galimybė. Įstatymų leidėjas apygardos administracinius teismus paversdamas tik pirmosios instancijos teismais ir atsisakydamas apylinkės teismų paslaugų, matyt, tikėjosi dviejopo rezultato: pirma, manyta, kad tokiu būdu jau pirmojoje teisminėje instancijoje bus užtikrinta pakankamai aukšta bylų nagrinėjančio teismo kompetencija (atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad, pagal Administracinių bylų teisenos įstatymo 44 straipsnį, daugiausia bylų pirmąją instanciją nagrinėja trijų teisėjų kolegija, o sudėtingoms byloms nagrinėti gali būti sudaroma ir penkių teisėjų kolegija) ir, antra, nedidelis skaičius pirmosios instancijos specializuotų teismų turėjo padėti lengviau užtikrinti vienodos teisminės praktikos formavimą. Kasacinės instancijos atsisakyta ko gero ir todėl, kad jau pirmojoje instancijoje byla nagrinėjama kaip antrosios grandies teisme. Todėl manyta, kad užtenka pakankamai kvalifikuotų dviejų teisminių instancijų.

Pagal Administracinių teismų įsteigimo įstatymo 3 straipsnį, administracinį teismą sudaro teismo pirmininkas ir kiti teisėjai. Administraciniame teisme, kuriame yra ne mažiau kaip šeši teisėjai, gali būti skiriami teismo pirmininko pavaduotojai (kadangi kalbama apie specializuotus teismus, kurie nagrinėja tik administracines bylas, visiškai logiška, kad šiuose teismuose nėra skyrių ir atitinkamai skyrių pirmininkų). Lietuvos apeliacinio teismo Administracinių bylų skyrių sudaro skyriaus pirmininkas ir teisėjai. Administracinių bylų skyriaus statusas tolygus to paties teismo Civilinių ir Baudžiamųjų bylų skyrių statusui.

Steigiant administracinių teismų sąsąsą, teisėjų statuso ir kitų klausimų detalaus reglamentavimo, kadangi jau buvo bazinis Teismų įstatymas, o atitinkamos bylos nagrinėtos Civilinio proceso kodekso tvarka. Todėl įstatymų leidėjas pasirinko „išimčių ir prilyginimų“ kelią. Štai Administracinių teismų įsteigimo įstatymo 4 straipsnio šeštojoje dalyje sakoma, kad teisinė administracinių teismų teisėjų padėtis tolygi teisinei bendrosios kompetencijos teismų teisėjų padėčiai, t. y. jiems taikomos Teismų įstatymo nuostatos, išskyrus šiame įstatyme numatytas išimtis. Administracinių teismų teisėjams taip pat taikoma darbo užmokesčio sistema, socialinio aprūpinimo ir kitos garantijos, nustatytos bendrosios kompetencijos teismų teisėjams. To paties įstatymo 5 straipsnio antrojoje dalyje nustatyta, kad administracinių teismų darbo organizavimo ir kitų jų veiklos klausimai sprendžiami vadovaujantis Teismų įstatymo nuostatomis, jeigu šis įstatymas ir Administracinių bylų teisenos įstatymas nenustato kitaip.

Steigiant specializuotus teismus, dažnai iškyla bendrosios kompetencijos ir specializuotų teismų kompetencijos atribojimo problema. Pirmiausiai svarbu apibūdinti administracinių teismų kompetenciją. Bendriausiais bruožais ši kompetencija apibūdinama Administracinių teismų įsteigimo įstatymo 1 straipsnyje. Pagal Administracinių bylų teisenos įstatymo 3 straipsnį, administracinis teismas sprendžia ginčus dėl teisės viešojo ar vidinio administravimo srityje. Viešojo ir vidinio administravimo sąvokos pateikiamos šio įstatymo 2 straipsnyje ir Viešojo administravimo įstatyme. Administracinių bylų teisenos įstatymo 4 straipsnyje išvardytos konkrečios bylų kategorijos, nagrinėtinios administraciniuose teismuose, o 5 straipsnyje apibrėžiamos bylos, kurios nėra sprendžiamos administraciniuose teismuose – tai bylos, kurios yra priskirtos Konstitucinio Teismo kompetencijai, taip pat bylos, priskirtos bendrosios kompetencijos arba kitiems specializuotiems teismams. Priėmus Administracinių bylų teisenos įstatymą neišspręstas klausimas, kaip elgtis tais atvejais, kai tarp pačių teismų kyla ginčas dėl kompetencijos nagrinėti konkrečią bylą (tai gali būti ginčas tiek pačios administracinių teismų sistemos viduje, tiek tarp administracinių

ir bendrosios kompetencijos teismų). Šiuo atveju buvo galima rasti išeitį. CPK 144 straipsnyje įtvirtintas ginčų dėl teismo priklausymo neleistinumas, vadinasi, perdavus bylą iš vieno teismo į kitą - pastarasis privalo ją nagrinėti. Kadangi administraciniai teismai nagrinėdami bylas vadovaujasi CPK, jeigu vienas ar kitas klausimas nereguluojamas specialiaame įstatyme, buvo galima vadovautis minėta CPK norma. Tačiau tokia praktika nebūtų išsprendusi esminės problemos - tai nenubrėžtų pagrįstos skiriamosios linijos tarp specializuotų ir bendrosios kompetencijos teismų. Be to, aukštesnės instancijos teismas galėtų nuspręsti, kad pirmojoje instancijoje bylą išnagrinėjo nekompetentingas teismas - tokiu būdu asmuo sugaištų nemažai laiko. Atsižvelgdamas į išvardytas priežastis įstatymų leidėjas atitinkamai pakeitė Administracinių bylų teisenos įstatymo 8 straipsnio trečiąją dalį, numatydamas, kad bendrosios kompetencijos teismo ir administracinio teismo ginčus dėl teismingumo sprendžia speciali teisėjų kolegija, į kurią įeina Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus pirmininkas, Lietuvos apeliacinio teismo Administracinių bylų skyriaus pirmininkas ir Aukštesniojo administracinio teismo pirmininkas arba jų skirti teisėjai. Šios teisėjų kolegijos nutartis dėl bylos teismo priklausymo yra galutinė ir neskundžiama.

Apibūdinant administracinių bylų procesą, reikėtų aptarti keturis pagrindinius jo bruožus.

Administracinio ir civilinio proceso santykis. Administracinių bylų teisenos įstatymo 1 straipsnio antrojoje dalyje teigiama, kad nagrinėdamas bylas administracinis teismas vadovaujasi šio įstatymo normomis, o tais atvejais, kurių šis įstatymas nereglamentuoja, - Civilinio proceso kodeksu. Tad CPK turėtų būti vertinamas kaip papildomas aktas, kuriuo administracinis teismas vadovaujasi nagrinėdamas konkrečią bylą. Mūsų nuomone, toks šių dviejų savarankiškų procesų santykis yra visiškai pagrįstas, kadangi abiem atvejais nagrinėjamas ginčas, tik civiliniame procese jis yra privatus, o administraciniame - kyla iš viešosios teisės reguliuojamų santykių. Būtent tai, kad administraciniai teismai nagrinėja viešojo pobūdžio ginčus, ir lemia tam tikrus jų nagrinėjimo ypatumus.

Teismo vaidmuo administraciniame procese. Akivaizdu, kad administracinio ginčo dalyvių jėgos nelygios - valstybė visada turi persvarą. Todėl apie tikrojo rungimosi principo įgyvendinimą administraciniame procese neverta ir kalbėti. Juk pati teismų sistemos nepriklausomumo idėja atsirado pirmiausiai tam, kad būtų sudarytos realios sąlygos apginti privatų asmenį nuo visagalės valstybės. Todėl administraciniame procese yra ypač svarbu nustatyti objektyvią tiesą byloje, nesvarbu, ar ginčo šalis pateikė visus būtinus įrodymus. Teismas čia turėtų būti ypač aktyvus ir vadovautis inkviziciniu principu. Atsižvelgiant į minėtas aplinkybes, Administracinės teisenos įstatymo 48 straipsnyje įtvirtinta, kad nagrinėdami administracines bylas teisėjai privalo aktyviai dalyvauti renkant ir tiriant įrodymus, nustatant visas bylai svarbias aplinkybes ir visapusiškai, objektyviai jas visas ištirti.

Ikiteisminės administracinio proceso stadijos. Kitaip nei civiliniame procese, administraciniame procese suinteresuotas asmuo tam tikrais atvejais (pvz., mokestinių ginčų) privalo, o yra atvejų, kai gali pasinaudoti ikiteisminėmis ginčo nagrinėjimo stadijomis prieš kreipdamasis į teismą. Ikiteisminių stadijų egzistavimas grindžiamas būtinumu stengtis sumažinti teismų darbo krūvį. Ikiteismines stadijas reglamentuoja specialus Administracinių ginčų komisijų įstatymas. Bendras pasinaudojimo ikiteismine stadija principas yra įtvirtintas Administracinių bylų teisenos įstatymo 9 straipsnio antrojoje dalyje, kur sakoma, kad prieš kreipiantis į teismą paduoti skundą (prašymą) administracinių ginčų komisijai neprivalu, išskyrus įstatymų nustatytus atvejus. Tad naudojimasis ikiteismine stadija daugeliu atvejų priklauso nuo šalies valios. Šis principas, mūsų nuomone, neatrodo vykęs, kadangi asmeniui svarstant, kreiptis iš karto į teismą ar galbūt pasinaudoti ikiteismine stadija, kurią iš esmės formuoja vykdomoji valdžia, tiek laiko, tiek ir pasitikėjimo požiūriu daugeliu atvejų daug patrauklesnė atrodo pirmoji galimybė. Siekiant įgyvendinti tikslus, keliamus ikiteisminėms stadijoms, reikėtų nustatyti, kad jos yra privalomos kiekviename administraciniame procese.

Pagal Administracinių bylų teisenos įstatymo 13 straipsnį, iki teismo ad-

ministracinius ginčus nagrinėja savivaldybių visuomeninės administracinių ginčų komisijos, apskričių administracinių ginčų komisijos ir Vyriausioji administracinių ginčų komisija. Šių komisijų statusas ir sudarymo tvarka apibrėžta Administracinių ginčų komisijų įstatyme. Atkreiptinas dėmesys, kad, remiantis šio įstatymo 20 straipsniu, visų administracinių ginčų komisijų sprendimus skusti administraciniais teismams turi teisę tik asmenys ir kiti subjektai, kurių viešojo administravimo srities teisės buvo pažeistos. Vadinasi, tais atvejais, kai komisijos sprendimas yra naudingas asmeniui, manančiam, kad jo teisės buvo pažeistos, atsakovas neturi teisės šio sprendimo skusti ir privalo jį vykdyti.

Administracinių teismų galimybė vertinti ginčijamą administracinį aktą tikslingumo požiūriu. Administracinių teismų teisenos įstatymo 3 straipsnio antrojoje dalyje įtvirtinta, kad teismas nevertina ginčijamo administracinio akto ir veiksmų (ar neveikimo) politinio ar ekonominio tikslingumo požiūriu, o tik nustato, ar konkrečiu atveju nebuvo pažeistas įstatymas ar kitas teisės aktas, ar administravimo subjektas neviršijo kompetencijos, taip pat ar aktas (veika) neprieštarauja tikslams ir uždaviniams, dėl kurių institucija buvo įsteigta ir gavo atitinkamus įgaliojimus. Taigi administraciniais teismams patikėta tik administracinių aktų teisėtumo kontrolė, o tai riboja teismų galimybę vykdyti teisingumą ir veiksmingai ginti asmens teises nuo valstybės savivalės. Siekiant išspręsti šią problemą, būtina suteikti teismui galimybę, kaip buvo dar senovės Romoje, vertinant konkretų administracinį aktą taip pat vadovautis teisingumo ir protingumo kriterijais.

8. TEISMINĖS VALDŽIOS ADMINISTRAVIMAS

Kalbant apie teisminės valdžios administravimo sąvoką ir sistemą, kuri iš esmės Lietuvoje yra naujas reiškiny, pirmiausiai reikėtų skirti dvi datas - pirma, tai 1998 m. balandžio 8 d., kai Seimas priėmė atitinkamus Teismų įstatymo pakeitimus, kuriais pirmą kartą įtvirtinta teismų administravimo sąvoka ir mecha-

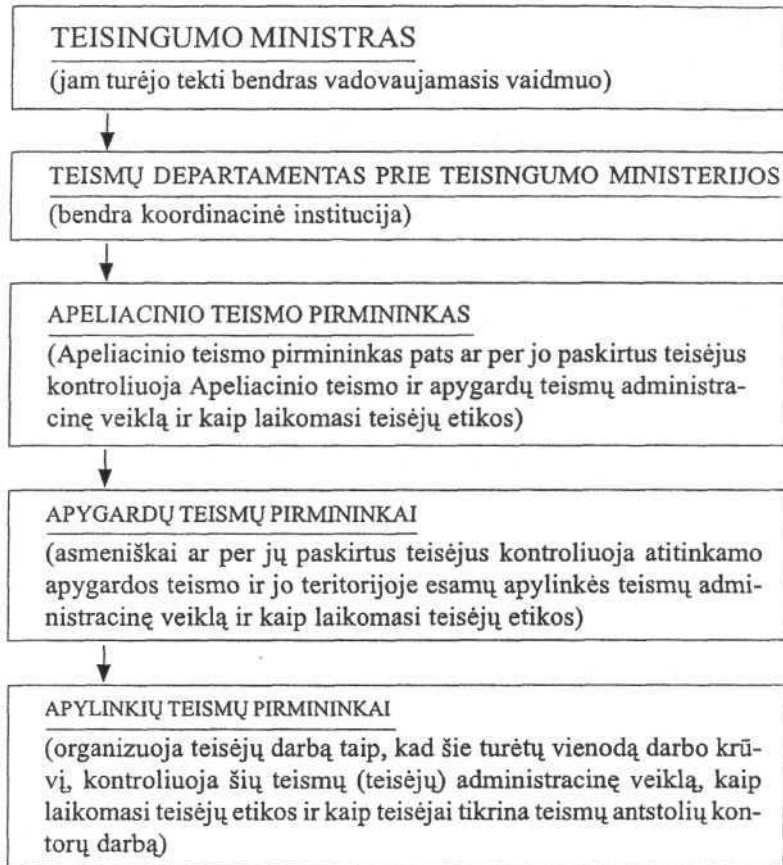
nizmas, ir antra- 1999 m. gruodžio 22 d., kai Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas priėmė minėtą nutarimą, kuriame nemažai vietos skirta ir teisma administravimui.

Aptarsime administravimo sąvoką ir sistemą, galiojusią iki Konstitucinio Teismo nutarimo. Priėmus 1998 m. balandžio 8 d. Teismų įstatymo pataisas, pirmą kartą apibrėžta teisminės administracijos ir teismų administravimo sąvoka, taip pat teismų administravimo sistema. Svarbiausia aptariant šią sistemą – ką teisminės valdžios veikloje galima ir reikia administruoti? Pirminsime, kad visa teisėjo ir teismo veikla skirstoma į dvi dalis – tai teisingumo vykdymas ir veikla, sąlygiškai vadinama administracine teisėjo ar teismo veikla. Ši veikla būtina, kadangi valstybė privalo užtikrinti teisingumo vykdymą laikantis tam tikrų teismo darbo organizavimo taisyklių (pvz., bylos teisėjams skirstomos vadovaujantis griežtai formaliais kriterijais; teismo posėdžiai turi vykti laiku; bylos teisme turi būti nagrinėjamos iš eilės; teisėjas privalo posėdžio metu laikytis teisėjo etikos taisyklių, dėvėti mantiją ir pan.). Šių taisyklių laikymąsi užtikrina teismų administravimo subjektai, nesikišdami į tą teismų veiklos sritį, kurioje teisėjas ir teismas yra nepriklausomi (t. y. į teisingumo vykdymą). Siekiant užtikrinti minėtų sąlygų laikymąsi, Teismų įstatyme išplėsta Teisėjų tarybos kompetencija numatant, kad ji pagal suinteresuoto teisėjo kreipimąsi sprendžia, ar pareigūnas, tikrindamas teisėjo ar teismo veiklą, savo veiksmais nepažeidė šio teisėjo ar teismo nepriklausomumo. Ši norma vertintina kaip tvirta teisėjo ir teismo nepriklausomumo garantija, kadangi apie iškeltą klausimą sprendžia pačios teisminės valdžios atstovai.

Aptariant teisminės valdžios administravimo sistemą, reikėtų atsakyti į du klausimus: pirma, kam tenka politinė atsakomybė už tinkamą teismų administracinę veiklą, ir, antra, kas realiai turi įgyvendinti administracinės teismų veiklos kontrolę? Priimdamas 1998 m. Teismų įstatymo pataisas įstatymų leidėjas pasirinko kai kurių Vakarų Europos valstybių (pvz., Vokietijos, Švedijos ir kt.) modelį, nustatydamas, kad politinė atsakomybė už tinkamą teismų administracinę veiklą priklauso teisingumo ministrui, o realiai teismų administravimo veiklą vykdo

atitinkamų teismų pirmininkai patys ar per savo įgaliotus teisėjus. Teismų departamentas šioje sistemoje turėjo tapti bendra koordinuojančia institucija.

TEISMŲ ADMINISTRAVIMO SISTEMA

Teisingumo ministras, remiantis Teismų įstatymo 40 straipsniu, turėjo teisę tvirtinti bylų paskirstymo teisėjams, išskyrus Lietuvos Aukščiausiąjame Teisme, taisykles, o pagal 69^a straipsnio trečiąją dalį - teismų administravimo tvarką. Nuo idėjos, kad tiesioginę teismų administracinės veiklos kontrolę vykdys tik atitinkamų teismų pirmininkai kaip teisminės administracijos atstovai, nukrypta Teismų įstatymo 69^a straipsnio trečiojoje dalyje, kurio-

je sakoma, kad Teismų departamentas prie Teisingumo ministerijos taip pat kontroliuoja administracinę teismų, išskyrus Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, veiklą. Teismų įstatymo 73 straipsnio antrojoje dalyje buvo numatyta, kad teisingumo ministras administracinę teismų veiklą gali tikrinti ne tik per atitinkamų teismų pirmininkus, bet ir per Teismų departamentą bei kitus įgaliotus asmenis. To paties straipsnio trečiojoje dalyje buvo numatyta, kad teismų (teisėjų) administracinės veiklos kontrolė apima:

a) priemonės, užtikrinančias kuo greitesnį, atitinkantį teisėjų etikos taisykles, bylų nagrinėjimą;

b) priemonės, užtikrinančias veiksmingą teismų sprendimų vykdymą;

c) kitas priemonės, padedančias užtikrinti veiksmingą ir gerą kokybę teismų (teisėjų) administracinę veiklą.

Kalbant apie teismų administravimo ribas, būtina atkreipti dėmesį į to paties straipsnio šeštąją dalį, kurioje sakoma, kad tikrinant teismus draudžiama daryti poveikį teisėjų darbui, kai šie vykdo teisingumą, arba kitaip pažeisti teisėjų ir teismų nepriklausomumą bei Teisėjų tarybos kompetenciją. Taigi Teismų įstatymas kategoriškai draudė „tikrintojams“ kištis į teisingumo vykdymo sritį. Svarbu pažymėti, kad bendrajai teismų administravimo sistemai nepriklausė Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, o tai yra visiškai nelogiška ir prieštarauja pačiai šio teismo paskirčiai. Vadovaudamasis Teismų įstatymu, teisingumo ministras 1998 m. lapkričio 19 d. įsakymu patvirtino Lietuvos Respublikos teismų (teisėjų), išskyrus Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, administracinės veiklos kontrolės nuostatus (toliau-nuostatai) bei Bylų paskirstymo teisėjams Lietuvos Apeliaciniame, apygardų ir apylinkių teismuose taisykles (toliau - bylų paskirstymo taisyklės). Nuostatuose numatytos dvi teismų (teisėjų) administracinės veiklos kontrolės formos - patikrinimas (atliekamas ištirti konkretų klausimą ar išsiaiškinti situaciją) ir kompleksinis patikrinimas (visa apimantis teismų (teisėjų) administracinės veiklos ar jos dalies patikrinimas). Patikrinimai ir kompleksiniai patikrinimai gali būti planiniai (atliekami pagal kasmet sudaromus planus) ir neeiliniai (atliekami iškilus probleminei situacijai). Teismų (teisėjų) administracinės veiklos kontrolės subjektai, vykdydami jiems paves-

tas funkcijas, turi teisę susipažinti su konkrečios bylos dokumentais, teikti teisėjui (teisėjams) pasiūlymus dėl administracinio darbo trūkumų šalinimo. Šia teise kontrolės subjektai turėtų naudotis ypač atsargiai, kadangi administracinės veiklos kontrolės ir kišimosi į teisingumo vykdymą realizuojant minėtus įgaliojimus riba dažnai gali būti labai nežymi. Todėl norėdami detaliau išsiaiškinti galimas „tikrintojų“ veiklos ribas, teisėjai, kai yra mažiausia abejonė, turėtų aktyviai naudotis savo teise kreiptis su atitinkamu paklausimu į Teisėjų tarybą.

Atkreiptinas dėmesys, kad bylų paskirstymo taisyklės yra ne tik teismų administravimo dalis, bet nuo jų priklauso ir tinkamas asmens teisės į įstatymo garantuotą teismą įgyvendinimas. Siekiant tinkamai įgyvendinti šią teisę, teisėjas nagrinėti konkrečią bylą turėtų būti skiriamas vadovaujantis griežtai formaliais, o ne subjektyviais pirmininko kriterijais. Pagaliau bylų paskirstymo teisėjams būdai turi garantuoti tolygų darbo krūvį teisme. Bylų paskirstymo teisėjams būdai:

- a) funkcinis (bylos skirstomos pagal teisėjų specializaciją);
- b) teritorinis (bylos skirstomos paskyrus teisėjui aptarnauti konkrečią apylinkės teismo veiklos teritorijos dalį);
- c) funkcinis-teritorinis (bylos skirstomos derinant funkcinį ir teritorinį būdus);
- d) asmeninis (konkrečiam teisėjui tenka bylos, kurias jis priėmė budėjimo laiku);
- e) abėcėlinis (bylos teisėjams skirstomos pagal ieškovo ar kaltinamojo pavardės pirmąją raidę);
- f) skaitmeninis (bylos skirstomos pagal kiekvienos bylos numerį).

Jau minėtame teisingumo ministro įsakyme įtvirtinta, kad atitinkamų teismų pirmininkai ar skyrių pirmininkai, paskirstydami bylas teisėjams gali vadovautis abėcėliniu ir skaitmeniniu būdu, taip pat derinti teisėjų specializaciją ir vieną iš įvardytų būdų. Bylas kiekvieno teismo pirmininkas skirsto vadovaudamasis bylų paskirstymo planu, kuris tvirtinamas vieniems metams ir keičiamas tik išimtiniais atvejais ir tik motyvuotu pirmininko nutarimu.

Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 22 d. nutarime skiriama nemažai vietos teismų administravimui. Nutarime nenei-

giamas teismų administravimo reikalingumas, kalbama tik apie pačią administravimo sistemą, jos struktūrą. Konstitucinio Teismo nuomone, „teisėjas ir teismai nėra pakankamai nepriklausomi, jei neužtikrintas teismų, kaip teisminės valdžios institucijų sistemos, nepriklausomumas. Pagal Konstituciją, teismų veikla nėra ir negali būti laikoma valdymo sritimi, priskirta kurios nors vykdomosios valdžios institucijai. Vykdomosios valdžios institucijoms gali būti nustatomi tik įgaliojimai sudaryti sąlygas teismams veikti. Tik nepriklausoma teismų institucinė sistema gali laiduoti teismo organizacinį, o kartu ir teisėjo procesinį savarankiškumą.“ Iš pacituotų Konstitucinio Teismo minčių aišku, kad teisėjų (teismų) nepriklausomumo principo aiškinimas plečiamas ir jų administracinės veiklos sričiai. Be to, Konstitucinis Teismas vienareikšmiškai pasisako už griežtą vidinės kontrolės principo įgyvendinimą teisminės valdžios veikloje. Nagrinėdamas Teismų įstatymo 73 straipsnio antrosios dalies konstitucingumo klausimą, Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad „įstatymo normose nėra atskleista, kas yra teismų ir teisėjų administracinė veikla, kurią teisingumo ministras turi teisę kontroliuoti“. Todėl galima daryti išvadą, kad ši kontrolė apima ir priemones, užtikrinančias greitesnį, atitinkantį teisėjų etikos taisykles bylų nagrinėjimą, ir kt. Nurodytos priemonės vertintinos kaip susijusios su tiesioginiu teisėjo pareigų atlikimu, t. y. su teisingumo vykdymu nagrinėjant bylas. Įstatymo 73 straipsnio trečiosios dalies 3 punkte išdėstyta norma, įtvirtinanti, kad teismų (teisėjų) administracinės veiklos kontrolė apima ir kitas priemones, padedančias užtikrinti veiksmingą ir geros kokybės administracinę teismų teisėjų veiklą, dėl neapibrėžtumo taip pat vertintina kaip ydinga. Vertindamas šį straipsnį, Konstitucinis Teismas kažkodėl nepabrėžė labai griežto Teismų įstatymo draudimo „tikrintojams“ kištis į teisingumo vykdymą ir teisėjo teisės kreiptis su atitinkamu paklausimu į Teisėjų tarybą. Šios teisinės garantijos daugeliu atvejų paneigia Konstitucinio Teismo išsakytas abejones. Vis dėlto, atsižvelgdamas į nurodytus motyvus, Konstitucinis Teismas konstatavo, kad ginčijamas Teismų įstatymo straipsnis pažeidžia teisėjų ir teismų nepriklausomumą ir todėl prieštarauja Konstitucijai.

Kita vertus, vertindamas teisingumo ministro teisę nustatyti bylų skirstymo tvarką teismuose, Konstitucinis Teismas pataikė visiškai priešingą išvadą. Teismas pabrėžė, kad taisyklės – tai norminis aktas. Jų paskirtis – užtikrinti, kad visuose Lietuvos teismuose būtų taikomi vienodi bylų skirstymo kriterijai. Atsižvelgiant į nurodytus kriterijus, padaryta išvada, kad ši teisingumo ministro teisė neprieštarauja Konstitucijai.

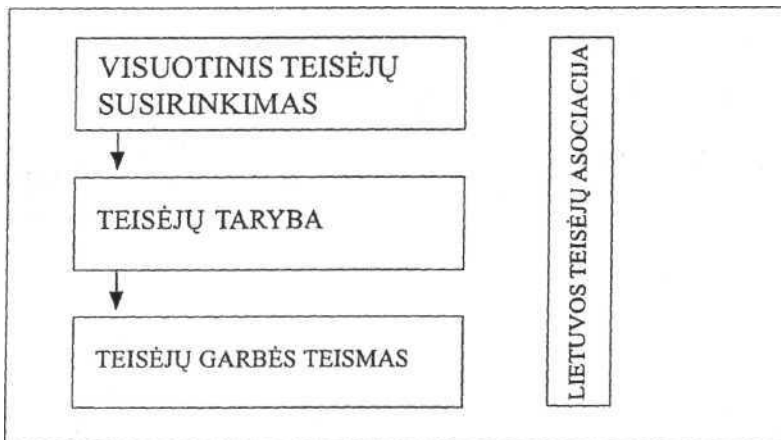
Be jokios abejonės, bylų skirstymas teisėjams yra svarbi teismų administravimo dalis, ir tai, kad Konstitucinis Teismas pripažino teisingumo ministrą nesant svetimkūniu teismų administravimo sistemoje, yra labai svarbus faktas. Iš to, kas pasakyta, būtų galima padaryti tam tikras išvadas, kartu prognozuoti teismų administravimo sistemos ateitį:

a) kadangi politinė atsakomybė už tinkamą teismų administracinę veiklą priklauso teisingumo ministrui, jam turėtų būti priskiriami įgaliojimai tvirtinti visą teismų (teisėjų) administracinės veiklos, ir bylų skirstymo, kontrolės tvarką;

b) atsižvelgiant į teismų (teisėjų) nepriklausomumo ribas ir į būtinumą atriboti teisminės ir vykdomosios valdžių galias, teismų (teisėjų) administracinės veiklos kontrolę įgyvendinti turėtų atitinkamų teismų pirmininkai ar jų paskirti teisėjai.

9. TEISMINĖS VALDŽIOS SAVIVALDA

Teisminės valdžios savivaldos sistemos stiprumą ir nemažas galias lemia konstitucinis teisminės valdžios nepriklausomumo principas, kadangi griežtas draudimas kitoms valstybės valdžioms koku nors būdu dalyvauti teisminės valdžios veikloje ir lemia savivaldos sistemos egzistavimo neišvengiamumą. Teisminės valdžios savivaldos reikšmė ypač padidėjo priėmus Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimą, kuriame buvo pabrėžta, kad „teisminės valdžios visavertiškumas ir nepriklausomumas suponuojajos savivaldą. Teisminės valdžios savivalda apima ir teismų darbo organizavimą, taip pat teisėjų profesinio korpuso veiklą“.

TEISMINĖS VALDŽIOS SAVIVALDOS SISTEMA

Pats svarbiausias savo galia teisėjų savivaldos organas yra visuotinis teisėjų susirinkimas. Kita vertus, jis sprendžia palyginti nedaug kasdienio teisminės valdžios gyvenimo klausimų ir tai savaime suprantama, kadangi visus Lietuvos teisėjus surinkti į vieną vietą reikia nemažai laiko ir pastangų. Taigi šis savivaldos organas nepritaikytas operatyviai spręsti einamųjų klausimų. Visuotiniam teisėjų susirinkimui labiau tinka spręsti strateginius, ilgalaikius teisminės valdžios funkcionavimo klausimus, taip pat savo pareiškimais reaguoti į aktualias teisminės valdžios funkcionavimo problemas, siūlyti jų sprendimo būdus. Taigi visuotinis teisėjų susirinkimas yra tarsi teisminės valdžios tiesioginės demokratijos forma, su kurios pagalba išreiškiama teisminės valdžios valia ir požiūris į svarbiausius jos gyvenimo klausimus. Pagal Teismų įstatymo 32 straipsnį, pirmąjį visuotinį teisėjų susirinkimą šaukia Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininkas, kitus - Teisėjų tarybos pirmininkas. Visuotinis teisėjų susirinkimas šaukiamas ne rečiau kaip kartą per dvejus metus. Vienintelė išimtinė šio susirinkimo teisė yra rinkti penkis Teisėjų tarybos narius. Įstatymo nurodymas, kad susirinkimas gali pasisakyti ir kitais klausimais, suponuoja, kad iš principo jis gali pareikšti savo nuomonę visais svarbiais teisminės valdžios funkcionavimo klausimais.

Vienintelė teisėjų savivaldos institucija, minima Konstitucijoje, yra Teisėjų taryba. Konstitucijos 112 straipsnio penktojoje dalyje sakoma, kad dėl teisėjų paskyrimo, paaukštinimo, perkėlimo ar atleidimo iš pareigų Respublikos Prezidentui pataria speciali įstatymo numatyta teisėjų institucija. Europos valstybėse yra keli Teisėjų tarybos (ar atitinkamos institucijos) sudarymo būdai:

- a) į teisėjų tarybą įeina ir kitų valstybės valdžių atstovai, bet teisėjai čia sudaro daugumą (pvz., Prancūzijoje, Lenkijoje);
- b) jai priklauso tik teisėjai (pvz., Lietuvoje).

Svarstant, ar nereikėtų Lietuvoje įgyvendinti prancūziškojo modelio, nugalėjo požiūris, kad Konstitucijoje vartojama sąvoka *teisėjų institucija* reiškia, kad ją sudaro tik teisėjai. Todėl priėmus 1998 m. balandžio 8 d. Teismų įstatymo pataisas pasirinktas kompromisinis variantas, kad Teisėjų tarybą sudaro 14 teisėjų, tačiau keturis iš jų (po du) skiria Respublikos Prezidentas ir teisingumo ministras. Pagrindinis prancūziškojo Teisėjų tarybos modelio privalumas tas, kad kitų valdžių atstovų įtraukimas į teisminės valdžios savivaldos reikalus leidžia realiai pamatyti esamas problemas ir dalyvauti jas sprendžiant. Kitų valstybių patirtis ir praktika parodė, kad šiais atvejais kitų valstybės valdžių atstovai ypač atsargiai elgiasi prieš pateikdami kaltinimus teisiminei valdžiai, kadangi tuo pačiu jie kritikuoja ir patys save. Be to, kitų valstybės valdžių atstovų dalyvavimas teismų savivaldoje rodo ir trečiosios valdžios atvirumą bei valią bendradarbiauti.

Aptarti Teismų įstatymo pakeitimai ne tik netiesiogiai į teisminės valdžios savivaldos reikalus įtraukė kitų valstybės valdžių atstovus, bet ir išplėtė Teisėjų tarybos galias (tarp jų ir paimant dalį kompetencijos iš visuotinio teisėjų susirinkimo). Be Konstitucijoje įtvirtintos patarimo Respublikos Prezidentui teisės, Teisėjų taryba, remiantis Teismų įstatymo 30 straipsnio penktąja dalimi, taip pat:

- a) pagal suinteresuoto teisėjo kreipimąsi sprendžia, ar pareigūnas, tikrindamas teisėjo ar teismo veiklą, savo veiksmais nepažeidė šio teisėjo ar teismo nepriklausomumo;
- b) renka tris narius į teisėjų egzaminų komisiją;

c) tvirtina teisėjų garbės teismo nuostatus;

d) pasisako kitais teismų ir teisėjų darbo organizavimo klausimais, kai to prašo Respublikos Prezidentas, Lietuvos Respublikos Seimas, teisingumo ministras ar visuotinis teisėjų susirinkimas;

e) išklauso Teismų departamento direktoriaus metinę teismų darbo ataskaitą.

Pagal to paties straipsnio pirmąją dalį, Teisėjų tarybą sudaro 14 teisėjų: Lietuvos Respublikos visuotinio teisėjų susirinkimo išrinkti penki teisėjai, Lietuvos teisėjų asociacijos išrinktas vienas teisėjas, Respublikos Prezidento paskirti du teisėjai, teisingumo ministro paskirti du teisėjai bei *ex officio* Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininkas, šio teismo skyrių pirmininkai, Apeliacinio teismo pirmininkas. Teisėjų tarybos pirmininkas šaukia posėdžius kiekvieną mėnesį, išskyrus liepos ir rugpjūčio mėnesius, arba ne mažiau kaip trečdalis tarybos narių reikalavimu. Teisėjų tarybos posėdis teisėtas, jeigu jame dalyvauja ne mažiau kaip pusė tarybos narių, o sprendimai priimami paprasta balsų dauguma. Akivaizdu, kad Teisėjų taryba savo sudėtimi ir galimybe susirinkti yra nepalyginti mobilesni teisėjų savivaldos institucija nei visuotinis teisėjų susirinkimas, todėl ji turi ir daugiau konkrečių įgaliojimų sprendžiant kasdienes teisminės valdžios funkcionavimo klausimus.

Kita teisėjų savivaldos institucija – teisėjų garbės teismas, kuris sprendžia, taikyti ar ne konkrečiu atveju teisėjui drausminės atsakomybės priemonės. Lietuvoje yra du teisėjų garbės teismai – tai Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų garbės teismas (nagrinėja tik šio teismo teisėjų drausmės bylas) ir teisėjų garbės teismas (nagrinėja visų kitų teismų teisėjų drausmės bylas). Kodėl įstatymas įtvirtina tokią teisėjų garbės teismų sistemą, paaiškinti sudėtinga. Būtų natūralu ir logiška, jei visi Lietuvos teisėjai atsakytų viename garbės teisme. Vieno teismo išskyrimas iš bendros teismų sistemos sukelia tam tikrą nelygybės pojūtį, taip pat norą išsiskirti pačiam. Iki aptariamo Konstitucinio Teismo nutarimo teisėjų garbės teismas buvo sudaromas iš penkių narių dvejiems metams. Tris narius iš teisėjų teisingumo ministro teikimu ir du narius iš teisėjų Teisėjų tarybos pritarimu skyrė

Respublikos Prezidentas. Konstitucinis Teismas konstatavo, kad organizacinis teismų savarankiškumas, teisminės valdžios savi-reguliavimas ir savivalda yra Konstitucijos 109 straipsnio antroje dalyje įtvirtinto teisėjų ir teismų nepriklausomumo principo elementai. Pagal įstatymą teisėjų garbės teismas nagrinėja teisėjų drausmės bylas. Išnagrinėjęs teisėjo bylą, teisėjų garbės teismas gali teisėją išteisinti, pasitenkinti drausmės bylos svarstymu, pareikšti jam pastabą, papeikimą ar griežtą papeikimą, pasiūlyti atleisti iš pareigų ar taikyti jam kitas nuobaudas. Šiame Konstitucinio Teismo nutarime konstatuota, kad teismų veikla nėra teisingumo ministro valdymo sritis, todėl jo kompetencijai negali būti priskiriami įgaliojimai dalyvauti sudarant teisėjų garbės teismą. Antraip būtų paneigta teisėjų garbės teismo, kaip teisminės valdžios savivaldos ir savireguliacijos instituto, samprata.

Kadangi teisingumo ministro įgaliojimai formuojant teisėjų garbės teismą pripažinti prieštaraujančiais Konstitucijai, kyla klausimas, kaip turėtų būti sudaromas šis teismas. Lengviausia šią problemą išspręsti priėmus atitinkamas įstatymo pataisas, tačiau kol jų nėra, galima manyti, kad tris narius, kuriuos iki šiol siūlė teisingumo ministras, pasirenka Respublikos Prezidentas savo iniciatyva.

Pagal Teismų įstatymo 58 straipsnio antrąją dalį, teisėjų garbės teismo nariais paskirti teisėjai jų įgaliojimų laikotarpiu nuo teisėjų pareigų atleidžiami. Šia nuostata įstatymų leidėjas norėjo pasiekti, kad įgaliojimų laikotarpiu teisėjai šiek tiek atitrūktų nuo savo kasdienės aplinkos ir tuo būtų sudarytos palankesnės objektyvaus jų darbo sąlygos, kita vertus, siekta sudaryti jiems sąlygas visas savo jėgas skirti tik nagrinėti drausmės bylas. Deja, mūsų nuomone, ši taisyklė turi daugiau trūkumų nei privalumų. Pirma, tai, kad teisėjas net dvejus metus nevykdo savo tiesioginių pareigų (nenagrinėja bylų), smukdo jo profesinę kvalifikaciją ir po šių metų sugrįžti į teisėjo kėdę gali būti pakankamai sudėtinga. Antra, drausmės bylų teisėjams iškeliami labai nedaug, todėl visus tuos metus teisėjai praktiškai neturi jokio darbo, o jų trūkumas teisme neabejotinai jaučiamas. Atsižvelgiant įminėtas priežastis, visiškai užtektų garbės teismo teisėjui jo įgaliojimų laikotarpiu teisme atitinkamai mažinti darbo krūvį.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų garbės teismą iš trijų narių penkeriems metams Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato teikimu skiria Respublikos Prezidentas.

Iki Konstitucinio Teismo nutarimo drausmės bylą teisėjui galėjo iškelti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininkas ir teisingumo ministras. Konstitucinis Teismas pripažino, kad teisingumo ministro teisė iškelti teisėjui drausmės bylą pažeidžia teisėjų ir teismų nepriklausomumo principą ir todėl yra anti-konstitucinė. Atsižvelgiant į tai, galima teigti, kad iškelti teisėjui drausmės bylą dabar gali tik Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininkas. Teisėjų garbės teismo sprendimas nėra galutinis ir neskundžiamas. Per 10 dienų priimtas sprendimas gali būti skundžiamas Aukščiausiojo Teismo senatui.

Paskutinė teisėjų savivaldos institucija, minima Teismų įstatyme, yra Lietuvos teisėjų asociacija. Tai visuomeninė organizacija, narystė kurioje, skirtingai, pavyzdžiui, nuo Notarų rūmų, grindžiama savanoriškumu. Tai reiškia, kad asmuo, tapęs teisėju, automatiškai netampa šios asociacijos nariu. Be to, narystė asociacijoje neatima iš teisėjo teisės priklausyti kitoms teisėjų asociacijoms. Teismų įstatymo 32¹ straipsnyje sakoma, kad Lietuvos teisėjų asociacijos turi teisę pareikšti nuomonę dėl savo narių. Ji taip pat privalo padėti tobulinti teisėjų profesinę kvalifikaciją.

Baigiant aptartinas dar vienas teisėjų savivaldos klausimas - ar verta visus teisminės valdžios veiklos klausimus perduoti teisėjų savivaldai? Būtent tokia tendencija pastebima priėmus minėtą Konstitucinio Teismo nutarimą. Vienareikšmiško atsakymo į šį klausimą nėra ir negali būti. Žinoma, teisėjų savivaldos galios turi būti plečiamos, tačiau, kita vertus, tai neturėtų reikšti visiško teisminės valdžios uždaroumo ir nebendradarbiavimo su kitomis valstybės valdžiomis. Teisminės valdžios uždarumas skatintų ne tik kitų valdžių nepasitikėjimą, pažeistų taip norimą ir siekiamą visų valdžių pusiausvyrą, bet ir palaikytų jos uždaramą, o kiekviena uždara sistema turi didesnę pavojų išsigimti.

III skyrius

Prokuratūra

1. PROKURATŪROS VIETA TEISĖSAUGOS INSTITUCIJŲ SISTEMOJE

Lietuvos Respublikos prokuratūra yra prokurorų ir tardytojų vi-
suma - savarankiška teisminės valdžios dalis. Prokuratūra, veik-
dama prie teismų ir atstovaudama valstybei, įstatymų nustatyta
tvarka padeda vykdyti teisingumą bei siekia užtikrinti teisėtumą
(Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 1 straipsnio pir-
moji dalis).

Prokuratūros vieta teisėsaugos institucijų sistemoje apibū-
dinama Lietuvos Respublikos Konstitucijos 118 straipsnyje:
„Valstybinį kaltinimą baudžiamosiose bylose palaiko, baudžia-
majį persekiojimą vykdo ir kvotos organų veiklą kontroliuoja
prokurorai. Parengtinį tardymą atlieka tardytojai. Prokurorų ir
tardytojų skyrimo tvarką ir jų statusą nustato įstatymas.“

Šią konstitucinę nuostatą detalizuoja Lietuvos Respublikos
prokuratūros įstatymas, kuriame įtvirtinti prokuratūros veiklos
principai, prokuratūros sistema, prokurorų ir tardytojų kompe-
tencija ir kai kurie kiti klausimai, taip pat Lietuvos Respublikos
1995 m. sausio 31 d. įstatymu patvirtintas Tarnybos Lietuvos
Respublikos prokuratūroje statutas, reglamentuojantis prokura-
tūros pareigūnų priėmimo į tarnybą, stažavimo, priesaikos pri-
ėmimo, perkėlimo į kitas pareigas, atleidimo iš tarnybos, atesta-
vimo, laipsnių suteikimo, drausminės atsakomybės tvarką ir kai
kuriuos kitus klausimus.

Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatyme numatyta, kad
prokuratūra yra teisminės valdžios dalis. Svarstant šį įstatymą,

dėl prokuratūros vietos teisėsaugos institucijų sistemoje ilgai ginčytasi. Šis ginčas nutrūko, kai Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1994 m. vasario 14 d. nutarime „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 53 straipsnio ir Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 21 straipsnio trečiosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ konstatavo, kad „Prokurorų funkcijos yra nustatytos Konstitucijos IX skirsnyje „Teismas“. Vadinasi, prokurorai čia traktuojami kaip teisminės valdžios sudedamoji dalis. Tačiau tai nereiškia, kad prokurorai gali vykdyti teismams priskirtas teisingumo funkcijas“.

Kai kurie teisininkai su tokiu prokuratūros vietos teisėsaugos institucijų sistemoje traktavimu nesutinka, teikdami, kad teisminę valdžią įgyvendina tik teismai, o prokuratūra nėra teismų sistemos sudedamoji dalis.

Įvairiose pasaulio šalyse prokuratūros vieta teisėsaugos institucijų sistemoje nevienoda. Iki Nepriklausomybės atkūrimo prokuratūra Lietuvoje, kaip ir kitose buvusiose SSRS respublikose, buvo atskira teisėsaugos institucija, formaliai atskaitinga įstatymų leidžiamajai valdžiai. Rusijos Federacijoje ir dabar prokuratūra yra savarankiška teisėsaugos institucija. Kai kuriose valstybėse (Prancūzijoje, Lenkijoje, Estijoje ir kt.) prokuratūra yra vykdomosios valdžios dalis, t. y. ji yra teisingumo ministerijos sudėtyje. Tiesa, yra ir valstybių (Italija, Ispanija), kuriose prokuratūra yra teisminės valdžios dalis.

Dabar rengiamas naujas Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo projektas, todėl diskusija dėl prokuratūros vietos teisėsaugos institucijų sistemoje turėtų atsinaujinti. Juolab kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1999 m. gruodžio 21 d. nutarime konstatavo, kad „Prokurorai nėra teisėjai, jie nevykdo teisingumo. Konstitucijoje jiems patikėta specifinė funkcija, kurios negalima tapatinti su teisminės valdžios įgyvendinimu“.

2. PROKURATŪROS SISTEMA IR STRUKTŪRA

Dabartinė prokuratūros sistema galioja nuo 1995 m. sausio 1 dienos. Ji reformuota Lietuvos Respublikos 1994 m. spalio 13 d.

įstatymu „Dėl Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo įgyvendinimo“.

Visi Lietuvos Respublikos prokurorai ir kiti prokuratūros pareigūnai priklauso vientisai, centralizuotai prokuratūros sistemai, kurią sudaro:

Generalinė prokuratūra prie Lietuvos Aukščiausiojo Teismo;
apygardos prokuratūros prie apygardos teismų;
apylinkės prokuratūros prie apylinkės teismų.

Visų prokuratūrų veiklai vadovauja ir ją kontroliuoja Lietuvos Respublikos generalinis prokuroras. Jis turi teisę atšaukti visų pavaldžių prokuratūros pareigūnų reagavimo aktus, panaikinti įstatymams prieštaraujančius šių pareigūnų sprendimus.

Generalinį prokurorą septyneriems metams skiria ir atleidžia Lietuvos Respublikos Seimas Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto teikimu. Generalinio prokuroro kandidatūras Seimo teisės ir teisėtvarkos komitetui siūlo Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininkas ir teisingumo ministras. Generaliniu prokuroru gali būti ne jaunesnis kaip 35 metų Lietuvos Respublikos pilietis, turintis aukštąjį teisinį išsilavinimą ir ne mažesnę kaip 10 metų prokuroro, tardytojo ar teisėjo darbo stažą.

Generalinis prokuroras iš pareigų atleidžiamas: savo noru; pasibaigus įgaliojimų terminui; dėl sveikatos būklės; sulaukus 65 metų arba dėl išėjimo į pensiją; išrinkus į kitas pareigas arba jo sutikimu perkėlus į kitą darbą; jei savo poelgiu pažemino prokuroro vardą; įsiteisėjęs jį apkaltinusiame teismo nuosprendžiui; jei netenka Lietuvos Respublikos pilietybės.

Generalinis prokuroras turi du pavaduotojus, kuriuos skiria ir atleidžia Lietuvos Respublikos Seimas generalinio prokuroro teikimu. Kandidatams į generalinio prokuroro pavaduotojus keliami tokie pat reikalavimai kaip ir generaliniam prokurorui.

Generalinė prokuratūra vykdo visas prokuratūros funkcijas, vadovauja teritorinėms prokuratūroms ir kontroliuoja jų veiklą.

Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros struktūrą nustato generalinis prokuroras. Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 12 straipsnyje nustatyta, kad generalinę prokuratūrą sudaro departamentai, valdybos, skyriai ir grupės, tačiau dabar generalinėje prokuratūroje yra tik skyriai: Valsty-

binio kaltinimo skyrius, Kvotos ir tardymo kontrolės skyrius, Organizuotų nusikaltimų ir korupcijos tyrimo skyrius, Organizacinis kontrolinis skyrius, Kriminalistinis techninis skyrius, Specialiųjų tyrimų skyrius, Civilinių bylų ir teisės aktų rengimo skyrius bei kiti prokuratūros veiklą užtikrinantys padaliniai (Informacijos ir tarptautinių ryšių skyrius, Statistikos ir elektroninio ryšio skyrius, Bendrasis skyrius, Mokymo centras, Finansų ir apskaitos skyrius, Personalo skyrius, Kanceliarija).

Generalinės prokuratūros struktūriniais padaliniais paprastai vadovauja vyriausieji prokurorai. Kai kuriems generalinės prokuratūros padaliniais vadovauja kiti pareigūnai, pavyzdžiui, Bendrajam skyriui, Finansų ir apskaitos skyriui, Kanceliarijai vadovauja viršininkai.

Lietuvos Respublikos prokuratūroje sudaroma generalinio prokuroro patariamoji institucija-kolegija. Kolegijos sudarymo tvarką ir veiklą nustato generalinio prokuroro patvirtintas reglamentas. Kolegija svarsto svarbiausius prokuratūros organizavimo ir veiklos klausimus.

Generalinės prokuratūros pareigūnai pagal generalinio prokuroro nustatytą kompetenciją savo įgaliojimus vykdo visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje.

Apygardos prokuratūras steigia generalinis prokuroras. Dabar yra penkios - Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio - apygardos prokuratūros. Apygardos prokuratūroms vadovauja vyriausieji prokurorai, kuriuos skiria ir atleidžia generalinis prokuroras. Apygardos prokuratūrų struktūrą nustato generalinis prokuroras. Apygardos prokuratūrose yra Nusikaltimų asmeniui skyrius, Nusikaltimų valstybei ir visuomenės saugumui skyrius, Nusikaltimų nuosavybei ir ekonomikai skyrius, Organizuotų nusikaltimų ir korupcijos tyrimo skyrius, Organizacinė kontrolinė grupė, Kriminalistinė techninė grupė, Civilinių bylų grupė, Kvotos koordinavimo ir metodinė grupė bei kiti prokuratūros veiklą užtikrinantys padaliniai.

Apygardos prokuratūrų pareigūnai pagal kompetenciją savo įgaliojimus vykdo jiems paskirtoje teritorijoje, kuri atitinka apygardos teismo veiklos teritoriją. Apygardos prokuratūrų vy-

riausieji prokurorai įstatymų ir generalinio prokuroro nustatyta tvarka kontroliuoja apylinkės prokuratūrų veiklą.

Apylinkės prokuratūras steigia generalinis prokuroras. Apylinkės prokuratūrų yra tiek, kiek ir apylinkės teismų. Joms vadovauja vyriausieji prokurorai, kuriuos skiria ir atleidžia generalinis prokuroras. Apylinkės prokuratūrų pareigūnai pagal kompetenciją savo įgaliojimus vykdo jiems paskirtoje teritorijoje, kuri atitinka apylinkės teismo veiklos teritoriją.

Apylinkės prokuratūrų struktūrą nustato generalinis prokuroras. Struktūriniai padaliniai yra tik didžiųjų miestų - Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio - apylinkės prokuratūrose. Pavyzdžiui, Vilniaus miesto apylinkės prokuratūroje yra Nusikaltimų asmeniui tyrimo skyrius, Nusikaltimų nuosavybei ir ekonomikai skyrius, Nusikaltimų sveikatai, visuomenės saugumui ir viešajai tvarkai skyrius, Ekonominių nusikaltimų tyrimo skyrius, Nusikaltimų valstybės tarnybai ir valdymo tvarkai tyrimo skyrius, Kvotos kontrolės skyrius, Kriminalistinė techninė grupė, Civilinių ir administracinių bylų grupė bei kiti prokuratūros veiklą užtikrinantys padaliniai. Kitose apylinkės prokuratūrose struktūrinių padalinių nėra.

3. PROKURORŲ FUNKCIJOS IR KOMPETENCIJA

Prokurorų funkcijos įtvirtintos Lietuvos Respublikos Konstitucijos 118 straipsnyje. Detaliau prokurorų kompetencija, jų teisės ir pareigos reglamentuojamos Prokuratūros įstatyme.

Prokuratūra vykdo šias funkcijas:

- 1) pradeda ir vykdo baudžiamąjį persekiojimą;
- 2) kontroliuoja kvotos organų veiklą;
- 3) atlieka parengtinį tardymą;
- 4) palaiko valstybinį kaltinimą;
- 5) kontroliuoja nuosprendžių įvykdymą;
- 6) derina kvotos ir parengtinio tardymo organų veiksmus

kovojant su nusikalstamumu;

7) įstatymų nustatyta tvarka gina teisėtus valstybės interesus ir asmenų pažeistas teises;

8) rengia medžiagą civilinei bylai teisme iškelti ir dalyvauja ją nagrinėjant.

Baudžiamojo persekiojimo vykdymas. Prokuroras Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau - BPK) nustatyta tvarka pradeda baudžiamąjį persekiojimą, tirdamas nusikaltimą vykdo persekiojimo veiksmus ir, jei yra pagrindas, perduoda bylą teismui.

Nors terminas *baudžiamasis persekiojimas* įtvirtintas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, tačiau kituose įstatymuose ši sąvoka neatskleidžiama, o teisininkai dėl jos turinio nesutaria. Plačiąja prasme baudžiamasis persekiojimas gali būti suprantamas kaip nusikalstamos veikos tyrimas ir kaltų asmenų nustatymas. Prokuratūros įstatyme baudžiamojo persekiojimo sąvoka suprantama siauriau, tai - visuma baudžiamojo proceso įstatyme numatytų procesinių priemonių, taikomų asmeniui, įtariamam padarius nusikaltimą. Baudžiamojo persekiojimo sąvoka labiau siejama su naujuoju Baudžiamojo proceso kodekso projektu. Dabar baudžiamąjį persekiojimą vykdo ne tik prokurorai, bet ir vidaus reikalų sistemos tardytojai.

Kvotos organų veiklos kontrolė. Prokuroras BPK ir kitų įstatymų nustatyta tvarka kontroliuoja kvotą ir jai vadovauja, siekdamas, kad kvotos organai tiksliai pagal įstatymų reikalavimus imtųsi visų galimų paieškos ir procesinių veiksmų nustatyti nusikaltimą padariusį asmenį, kurio atžvilgiu jis galėtų pradėti baudžiamąjį persekiojimą. Prokuroras gali pats atlikti kvotą dėl kiekvieno nusikaltimo. Prokuroro įgaliojimai kontroliuojant kvotos organų veiklą detalčiau reglamentuojami BPK 141 straipsnyje. Kontroliuodamas kvotos organų veiklą, prokuroras:

1) reikalauja iš kvotos organų pateikti patikrinti baudžiamąsias bylas, dokumentus, medžiagą ir kitokius duomenis apie padarytus nusikaltimus, kvotos eigą ir nusikaltimus padariusius asmenis; ne rečiau kaip kartą per mėnesį tikrina, kaip vykdomi įstatymo nustatyti pareiškimų bei pranešimų apie padarytus ar rengiamus nusikaltimus priėmimo, registravimo ir nagrinėjimo reikalavimai;

2) panaikina neteisėtus ir nepagrįstus kvotėjų nutarimus;

3) duoda rašytinius nurodymus tirti nusikaltimus, atlikti tam

tikrus tardymo veiksmus ir nusikaltimą padariusių asmenų paiešką;

4) paveda kvotos organams vykdyti nutarimus sulaikyti, atvesdinti, suimti, daryti krata, poėmį, nutarimus atlikti nusikaltimą padariusių asmenų paiešką, kitus tardymo veiksmus, taip pat duoda nurodymus imtis reikiamų priemonių nusikaltimams išaiškinti ir juos padariusiems asmenims nustatyti byloje, kurios yra prokuroro ar prokuratūros tardytojo žinioje.

Prokuroras, kontroliuodamas kvotos organų veiklą, turi ir kitų įgaliojimų.

Kvotai vadovaujantis prokuroras už įstatymų pažeidimus, taip pat už prokuroro nurodymų nevykdymą gali nušalinti kvotėją nuo konkretaus nusikaltimo tyrimo, reikalauti atleisti jį iš einamų pareigų ar taikyti kitą drausminę nuobaudą. Prokuroro reikalavimas patraukti kvotėją drausminėn atsakomybėn turi būti išnagrinėtas ir apie priimtą sprendimą raštu pranešta prokurorui per 15 dienų nuo reikalavimo gavimo dienos.

Parengtinis tardymas. Parengtinis tardymas atliekamas Baudžiamojo proceso kodekso (BPK) nustatyta tvarka. Jį atlieka prokuratūros tardytojai. Prokuroras gali atlikti parengtinį tardymą dėl kiekvieno nusikaltimo.

Valstybinio kaltinimo palaikymas. Valstybinis kaltinimas palaikomas BPK nustatyta tvarka. Prokuroras palaiko valstybinį kaltinimą pirmosios, apeliacinės ir kasacinės instancijos teismuose.

Prokuroras privalo apskųsti neteisėtus ir nepagrįstus teismo nuosprendžius, nutartis ir nutarimus. Aukštesnysis prokuroras privalo apskųsti neteisėtus ar nepagrįstus teismo nuosprendžius, nutartis ir nutarimus, kurių neapskundė jam pavaldus prokuroras, taip pat generalinio prokuroro nustatyta tvarka atšaukti žemesniojo prokuroro paduotą nepagrįstą skundą.

Nuosprendžių įvykdymo kontrolė. Prokuroras įstatymų nustatyta tvarka kontroliuoja, kad įsiteisėję teismo nuosprendžiai būtų laiku nukreipti vykdyti ir galutinai įvykdyti, dalyvauja teismo posėdžiuose, kuriuose sprendžiama dėl nuteistųjų bausmės laiko ir sąlygų pakeitimo.

Nusikalstamumo užkardymo veiksmų derinimas. Lietuvos Respublikos generalinis prokuroras, teritorinių prokura-

tūrų vyriausieji prokurorai derina kvotos ir parengtinio tardymo organų veiksmų kovoje su nusikalstamumu, kaip lybendurį šio darbo pastangų būtinybę. Veiksmams suderinti prokuroras šaukia pasitarimus, į kuriuos gali būti kviečiami ir kitų suinteresuotų įstaigų vadovai. Prokuroras turi teisę pareikalauti iš kvotos ir parengtinio tardymo organų vadovų informacijos apie suderintų veiksmų ir sprendimų vykdymą.

Valstybės teisėtų interesų ir asmenų pažeistų teisių gynimas. Valstybės teisėtus interesus ir asmenų pažeistas teises prokuroras gina rengdamas medžiagą civilinei bylai teisme iškelti. Prokuroras valstybės teisėtus interesus ir asmenų pažeistas teises įgaliotas ginti ne visais atvejais, o tik gavęs pareiškimą ar kitą informaciją apie tai, kad:

1) pažeisti neveiksnių, ribotai veiksnų, invalidų, nepilnamečių ir kitų asmenų, turinčių ribotas galimybes ginti savo teises, interesai;

2) pažeisti valstybės turtiniai ir kiti teisėti interesai, o pareigūnai, privalantys ginti šiuos interesus, nesiėmę priemonių pašalinti pažeidimus.

Šiais atvejais prokuroras turi teisę:

1) reikalauti norminių ir kitų teisės aktų, dokumentų ir kitos informacijos iš valstybės valdymo institucijų ir joms pavaldžių institucijų, valstybės kontrolės, savivaldybių, įmonių, įstaigų ir organizacijų, bankų, taip pat partijų, visuomeninių organizacijų;

2) pavesti valstybės valdymo, valstybės kontrolės institucijoms, įmonių, įstaigų ir organizacijų vadovams bei kitiems pareigūnams atlikti patikrinimus, revizijas, ekspertizes, pateikti išvadą;

3) šaukti piliečius bei pareigūnus ir gauti jų paaiškinimus dėl įstatymų pažeidimų;

4) tiesiogiai tikrinti pareiškimuose išdėstytas civilinių interesų pažeidimo aplinkybes.

Nustatęs įstatymo pažeidimus, prokuroras privalo pateikti ieškinius ir pareiškimus teisme, dalyvauti teismuose nagrinėjant civilines bylas, iškeltas jo iniciatyva, apskųsti neteisėtus ir nepagrįstus teismo sprendimus, nutartis, nutarimus šiose bylose.

4. PROKURATŪROS PAREIGŪNŲ SKYRIMAS IR ATLEIDIMAS

Prokuratūros pareigūnai yra visų lygių prokurorai, prokurorų pavaduotojai, tardytojai ir jų padėjėjai. Visi jie yra valstybės pareigūnai.

Visus prokuratūros pareigūnus priima ir atleidžia Lietuvos Respublikos generalinis prokuroras. Prokuratūros pareigūnų priėmimo į tarnybą ir atleidimo iš jos tvarką reglamentuoja Tarnybos Lietuvos Respublikos prokuratūroje statutas.

Priėmimas į tarnybą. Į tarnybą prokuratūroje remiantis savanoriškumu ir atranka priimami Lietuvos Respublikos piliečiai, mokantys valstybinę kalbą, paprastai turintys aukštąjį išsilavinimą, šiai profesijai būtinus fizinius duomenis, intelektines ir moralines savybes. Asmenys, pareiškę norą tarnauti prokuratūroje, privalo pasitikrinti sveikatos būklę ir pateikti medicinos išvadą apie tinkamumą tarnybai.

Tam tikriems prokuratūros pareigūnams numatyti papildomi reikalavimai:

- generaliniu prokuroru, jo pavaduotojais, vyriausiais prokurorais, jų pavaduotojais, generalinės prokuratūros padalinių prokurorais ir tardytojais gali būti tik asmenys, turintys aukštąjį teisinį išsilavinimą;
- generaliniu prokuroru, jo pavaduotojais gali būti tik asmenys, ne jaunesni kaip 35 metų ir turintys ne mažesnę kaip 10 metų prokuroro, tardytojo ar teisėjo darbo stažą;
- vyriausiais prokurorais gali būti asmenys, turintys ne mažesnę kaip trejų metų prokuroro, tardytojo ar teisėjo darbo stažą.

Į prokuratūros pareigūnų tarnybos laiką įskaitomas tarnybos ar darbo pareigūnais prokuratūros, vidaus reikalų, krašto apsaugos bei valstybės saugumo sistemose laikas.

Asmuo į tarnybą prokuratūroje nepriimamas, jeigu:

- pagal medicinos išvadą netinka konkrečioms pareigoms;
- buvo teistas už tyčinį nusikaltimą;

- kartu gyvena su artimaisiais giminaičiais (tėvu, motina, broliais, seserimis) arba sutuoktiniu, kurie buvo teisti už sunkų tyčinį nusikaltimą;
- anksčiau dirbo teismų ar tarnavo Vidaus reikalų ministerijos ar Valstybės saugumo departamento sistemose ir buvo atleistas už darbuotojo vardą diskredituojančius veiksmus.

Asmuo skiriamas į pareigas, jeigu atitinka pareigūnui keliamus reikalavimus ir jam negalima pritaikyti kurio nors iš minėtų ribojimų. Taip pat negali būti paskirtas į pareigas prokuratūroje asmuo, jeigu toje prokuratūroje tarnauja jo tėvai, tėvovai, sutuoktiniai, broliai, seserys, vaikai, įvaikiai, taip pat sutuoktinių broliai, seserys, tėvai ir vaikai, su kuriais būtų tiesioginio pavaldumo ar kontrolės ryšys.

Priėmimas į tarnybą prokuratūroje įforminamas generalinio prokuroro ar jo pavaduotojo įsakymu. Pasiūlymą priimti į tarnybą prokuratūroje generaliniam prokurorui ar jo pavaduotojui teikia padalinio, į kurį priimamas asmuo, bei personalo skyriaus vadovas. Paskirtas į pareigas asmuo tampa pareigūnu ir jam išduodamas tarnybinis pažymėjimas.

Stažavimo tvarka. Asmenys, neturintys tarnybai prokuratūroje reikiamo darbo patyrimo, vienus metus stažuoja dirbdami prokuratūros pareigūnais, vadovaujami stažuotės vadovo. Stažuotojai turi prokuratūros pareigūnų procesinius įgaliojimus ir stažuoja visose prokuratūros veiklos srityse.

Pasibaigus stažavimui, stažuotojas parašo ataskaitą, kurią įvertina ir patvirtina stažuotės vadovas. Visiškai įvykdžius stažuotės programą ir pasibaigus stažavimo terminui, stažuotojas atestuojamas ir skiriamas į prokuroro pareigas. Stažuotojas, nevisiškai ar netinkamai įvykdęs stažavimo programą, neatestuojamas ir atleidžiamas iš tarnybos prokuratūroje.

Priesaikos tvarka. Ne vėliau kaip per mėnesį nuo paskyrimo į pareigas pareigūnai prisiekia Lietuvos valstybei. Prisiekiamą iškilmingoje aplinkoje, dalyvaujant prokuratūros vadovams ir pareigūnams. Priesaikos ceremonijai vadovauja prokuratūros vadovas ar jį pavaduojantis pareigūnas.

Atleidimas iš tarnybos. Pareigūnai iš tarnybos prokuratūroje atleidžiami tik Tarnybos Lietuvos Respublikos prokura-

tūroje statuto 33 straipsnyje numatytais pagrindais. Atleisti iš tarnybos prokuratūroje kitais pagrindais draudžiama. Iš tarnybos prokuratūroje gali būti atleidžiama: šalių susitarimu; paties prašymu; jei tarnyba terminuota - pasibaigus sutarties terminui, mažinant darbuotojų skaičių dėl darbo organizavimo pakeitimų bei struktūrinių padalinių likvidavimo; paaiškėjus, kad pareigūnas negali tinkamai atlikti jam pavestų pareigų dėl sveikatos būklės (pagal medicinos išvadą); atestacinei komisijai pripažinus netinkamumą einamoms pareigoms; išbandymo rezultatai yra nepatenkinami; savo poelgiu pažemino prokuroro vardą; neteko Lietuvos Respublikos pilietybės; įsiteisėjo jį apkaltinęs teismo nuosprendis; neatvyko į tarnybą be svarbių priežasčių per visą darbo dieną; darbo metu tarnyboje buvo neblaivus, apsvaigęs nuo narkotinių ar toksinių medžiagų ir kitais pagrindais.

Generalinis prokuroras savo iniciatyva, jei nėra pareigūno kaltės, gali nutraukti tarnybos sutartį įstatymų nustatyta tvarka tik prieš du mėnesius išpėjęs pareigūną raštu.

5. PROKURATŪROS PAREIGŪNŲ ATESTAVIMAS IR LAIPSNIAI

Prokuratūros pareigūnų kvalifikacija tikrinama (jie atestuojami) kas penkeri metai. Generalinio prokuroro nustatytais atvejais pareigūnai gali būti atestuojami ir nepasibaigus penkerių metų terminui. Pareigūnai taip pat atestuojami prieš suteikiant jiems aukštesnį laipsnį.

Nauji priimti pareigūnai atestuojami po pusės metų tarnybos einant tam tikras pareigas arba pasibaigus stažavimo terminui.

Pareigūnams atestuoti sudaroma atestacinė komisija, kurios veiklos principus nustato, sudėtį ir sprendimus tvirtina generalinis prokuroras. Atestacijos komisijos sprendimą pareigūnai gali apskųsti generaliniam prokurorui.

Pareigūnų darbo rezultatus, dalykines, profesines ir kitas asmenines savybes įvertina tiesioginiai jų vadovai. Jie ir atsako už atestacijos objektyvumą. Atestuojant svarstoma, ar pareigu-

nas tinka pareigoms eiti ir teikiama pasiūlymų dėl tolesnio jo darbo ir laipsnio suteikimo.

Prokuratūros pareigūnams laipsniai suteikiami atsižvelgiant į darbo stažą prokuratūroje, einamas pareigas ir kvalifikaciją. Prokuratūros pareigūnams suteikiami tokie laipsniai:

- vyriausiasis valstybinis justicijos patarėjas;
- valstybinis justicijos patarėjas;
- vyresnysis justicijos patarėjas;
- justicijos patarėjas;
- vyresnysis teisininkas;
- pirmojo rango teisininkas;
- antrojo rango teisininkas;
- trečiojo rango teisininkas.

Vyriausiojo valstybinio justicijos patarėjo ir valstybinio justicijos patarėjo laipsnius suteikia Lietuvos Respublikos Prezidentas, kitus – generalinis prokuroras atestacijos komisijos siūlymu.

Pirmasis – trečiojo rango teisininko – laipsnis suteikiamas prokurorui ar tardytojui, išstarnavusiam prokuratūroje einant atitinkamas pareigas ne mažiau kaip šešis mėnesius, o pareigūnui, priimtam stažuotoju, – baigus stažuotę ir paskyrus jį į prokuroro ar tardytojo pareigas.

Aukštesni laipsniai pareigūnams suteikiami eilės tvarka, kai jie yra išstarnavę:

- trečiojo rango teisininko – ne mažiau kaip dvejus metus;
- antrojo rango teisininko – ne mažiau kaip dvejus metus;
- pirmojo rango teisininko – ne mažiau kaip trejus metus;
- vyresniojo teisininko – ne mažiau kaip ketverius metus;
- justicijos patarėjo – ne mažiau kaip ketverius metus.

Vyresniojo justicijos patarėjo laipsniui suteikti terminas nenustatomas. Vyriausiojo valstybinio justicijos patarėjo ir valstybinio justicijos patarėjo laipsniai suteikiami paskyrus į atitinkamas pareigas.

Išstarnautas laikas aukštesniam laipsniui suteikti skaičiuojamas nuo išakymo dėl ankstesnio laipsnio suteikimo dienos.

Pareigūnams aukštesni laipsniai suteikiami, jeigu jie teigiamai atestuojami ir neturi galiojančių drausminių nuobaudų.

Uždideiustarnybosnuopelnusaukštesnilaipsniaigalibūti suteikiami anksčiau nei nustatyta, išstarnavus ankstesnio laipsnio pareigūnu ne mažiau kaip pusę nustatyto laiko. Anksčiau negu nustatyta laipsnis gali būti suteiktas ir skiriant į aukštesnes pareigas ar kolegijos nariu. Pirma laiko laipsnis gali būti suteikiamas pareigūnui vieną kartą per jo tarnybos laiką.

Prokuratūros pareigūnų laipsnius riboja jų turimos pareigos. Pavyzdžiui, dirbant apylinkės prokuratūros prokuroru ar tardytoju, aukščiausias laipsnis gali būti vyresnysis teisininkas; dirbant apygardos prokuratūrų skyrių (grupių) vyriausiojo prokuroro pavaduotoju, skyrių (grupių) prokuroru ar tardytoju, apylinkės prokuratūros vyriausiuoju prokuroru ar jo pavaduotoju, apylinkės prokuratūrų skyrių (grupių) vyriausiuoju prokuroru, jų pavaduotoju ar vyriausiuoju tardytoju - vyresnysis teisininkas ir pan. Viena pakopa aukštesnis laipsnis, negu priklausytų pagal einamas pareigas, gali būti suteiktas už didelius tarnybos nuopelnus, išstarnavus ankstesnio laipsnio pareigūnu ne mažiau kaip pusantro termino.

Pareigūnams, prokuratūroje išdirbusiems pusę metų ir turintiems didelę teisinio darbo kitose teisėsaugos institucijose patirtį bei atestuotiems nustatyta tvarka, gali būti suteiktas aukščiausias pagal pareigas laipsnis.

Turimas laipsnis gali būti atimamas tik jeigu darbuotojas atleidžiamas iš tarnybos už tai, kad savo elgesiu pažemino prokuroro vardą arba jeigu atleidžiamas dėl to, kad įsiteisėjo jį apkaltinęs teismo nuosprendis.

6. PROKURATŪROS PAREIGŪNŲ SKATINIMAS IR DRAUSMINĖ ATSAKOMYBĖ

Prokuratūros pareigūnai skatinami arba drausminės nuobaudos jiems skiriamos generalinio prokuroro ar jo įgalioto kito pareigūno įsakymu.

Prokuratūros pareigūnai skatinami už pavyzdinę tarnybinių pareigų atlikimą. Pareigūnai skatinami padėka, pinigine premija arba vertinga dovana, suteikiant aukštesnį laipsnį. Už itin

prieš pažeminimą laipsnis gali būti gražintas ne anksčiau kaip po metų, jeigu pareigūno darbas įvertinamas teigiamai.

Pareigūnas, pasirodęs tarnyboje neblaivus, apsvaigęs nuo narkotinių ar toksinių medžiagų arba padaręs šiurkštų tyčinį tarnybinį pažeidimą ar nusikaltimą, generalinio prokuroro ar kito jo įgalioto pareigūno įsakymu gali būti nušalintas nuo pareigų iki atitinkamo sprendimo priėmimo, bet ne ilgiau kaip vienam mėnesiui, o padaręs nusikaltimą - ne ilgiau kaip dviem mėnesiams. Nušalinimo nuo pareigų laikotarpiu sustabdomas darbo užmokesčio mokėjimas.

didelius nuopelnus Lietuvos valstybei pareigūnai gali būti pristatyti valstybiniam apdovanojimams.

Neskatinami pareigūnai, turintys galiojančią drausminę nuobaudą - pastabą, papeikimą ar griežtą papeikimą, taip pat pareigūnai, po kurių pareigų ar jų laipsnio pažeminimo nepraėję vieni metai.

Drausminės nuobaudos prokuratūros pareigūnams taikomos už padarytus nusižengimus, taip pat už prokuratūrą žeminantį elgesį. Gali būti skiriamos tokios drausminės nuobaudos: pastaba, papeikimas, griežtas papeikimas, laipsnio pažeminimas, pareigų pažeminimas, atleidimas iš tarnybos.

Prokuratūros pareigūnai drausmine tvarka atsako ir už padarytus nusikaltimus, neatsižvelgiant į tai, jie traukiami baudžiamojon atsakomybėn ar ne.

Priešskiriant nuobaudą pareikalaujama, kad pareigūnas pasiaiškintų raštu. Jeigu per nustatytą terminą be svarbių priežasčių pareigūnas nepateikia pasiaiškinimo arba atsisako pasiaiškinti, drausminę nuobaudą galima skirti be pasiaiškinimo. Atsisakymo pasiaiškinti faktas įforminamas aktu.

Drausminė nuobauda skiriama tuoj pat paaiškėjus nusižengimui, bet ne vėliau kaip per mėnesį nuo tos dienos, kai nusižengimas paaiškėjo, neįskaitant laiko, kurį pareigūnas nebuvo tarnyboje dėl ligos ar atostogavo, o jeigu buvo iškelta baudžiamoji byla - ne vėliau kaip per mėnesį nuo tos dienos, kai baudžiamoji byla nutraukta. Drausminė nuobauda negali būti skiriama vėliau kaip po šešių mėnesių nuo nusižengimo padarymo dienos.

Už veiksmus, nesuderinamus su einamomis prokuratūroje pareigomis, pareigūnas gali būti atleistas, nesvarbu, kada šie veiksmai padaryti.

Įsakymą skirti drausminę nuobaudą per mėnesį galima apskųsti apygardos teismui.

Drausminės nuobaudos - pastaba, papeikimas, griežtas papeikimas - galioja vienus metus. Šios nuobaudos gali būti panaikintos nepasibaigus galiojimo terminui, jei nubaustasis pareigūnas pavyzdinai eina tarnybines pareigas. Jeigu pareigūnui nuobauda - laipsnio pažeminimas, turėtas

IV skyrius

Advokatūra

1. ADVOKATAS IR JO VIETA LIETUVOS TEISINĖJE SISTEMOJE

Jeigu prokurorą sąlygiškai galima vadinti valstybės gynėju, tai advokatas dažniausiai yra privataus asmens atstovas ir gynėjas ne tik civiliniame, baudžiamajame ar administraciniame procese, bet ir kasdieniame gyvenime tvarkant visus kitus teisinius reikalus. Advokato profesija tokia pat sena kaip ir teisėjo, kadangi tik atsiradus teismams iš principo iškilo ir pagalbos teisingumo vykdymo srityje teikimo būtinumas. Būtų neteisinga teigti, kad advokato profesija iš karto tapo tokia, kokia yra šandien. Iki šiuolaikinio advokato sampratos Europoje nueitas nemažas evoliucijos kelias. Tačiau visais laikais laikyta, kad advokatas, kaip ir notaras ar medikas, yra „laisvosios profesijos“ atstovas, kad jo veiklos tikslas nėra pelnas ir jam negali būti taikomi komercinė ir ūkinę veiklą reglamentuojantys įstatymai.

Kiek advokato profesija yra susijusi su teisėsaugos institucijų veikla ir ar apskritai advokatas gali būti pripažįstamas teisėsaugos sistemos dalimi? Jau aptarėme, kad pagrindinis teisėsaugos institucijų bruožas - rūpintis galiojančios teisės apsauga ir tinkamą jos įgyvendinimą. Advokatas dažnai yra reikšminga (privaloma) baudžiamojo proceso figūra, o Konstitucijos 31 straipsnio šeštojoje dalyje įtvirtinta asmens teisė turėti advokatą. Siekdami kvalifikuotos teisinės pagalbos asmenys dažnai naudojami advokato paslaugomis net ir kai pagal įstatymą tai nėra būtina. Pagrindinė advokato funkcija yra padėti ir patarti savo klientui įvairiais teisiniais klausimais ir tuo garantuoti kvalifikuotą teisinę pagalbą asmeniui teismo procese ar kasdienėje komercinėje ar civilinėje apyvartoje. Taigi advokatas padeda įgyvendinti teisingumą, kai kalbama apie teismo procesą, taip pat

prisideda prie tinkamo galiojančios teisės įgyvendinimo ir aiškinimo kasdieniame visuomenės gyvenime. Atsižvelgiant į visas minėtas aplinkybes, advokatai neabejotinai turėtų būti traktuojami kaip teisėsaugos sistemos dalis. Kita vertus, advokatai patys save išlaiko, jie yra pirmiausiai savo kliento atstovai ir atstovaujają interesams stengdamiesi juos ginti teisėtomis priemonėmis, o advokatų savivaldos galios yra labai didelės. Todėl Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 2 straipsnyje pabrėžiama, kad „advokatai yra **nepriklausoma** Lietuvos teisinės sistemos dalis“. *Sąvoka, nepriklausoma* nereiškia, kad advokatūra yra savanoriška visuomeninė organizacija ir jos egzistavimas priklauso tik nuo jos narių valios. Advokato profesija minima Konstitucijoje, advokatas dažnai privalo dalyvauti teisingumo vykdymo procese, todėl egzistuoja ir tam tikri valstybės interesai šios teisėsaugos sistemos grandyje. Kita vertus, reikia užtikrinti, kad valstybės galios advokatūrai netaptų diktatu ir savo vidaus veiklos klausimus advokatūra galėtų spręsti savarankiškai. Dešimties metų Lietuvos teisinės sistemos reformos raida rodo, kad ieškant aptartojo jėgų balanso „sulaužyta daugiausiai iečių“. Toliau aptarsime 1998 m. birželio 25 d. priimtą Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymą, kurį galima vertinti kaip mėginimą suderinti advokatų savivaldos ir valstybės interesus advokatūros veikloje.

Aptartini dviejų sąvokų - *advokatas* ir *advokatūra* skirtumai. Atkreiptinas dėmesys, kad centrinė tiek įstatymo, tiek ir teisėsaugos sistemos dalis yra ne advokatūra, bet konkretus advokatas. Būtent advokatą įstatymas apibūdina kaip nepriklausomą Lietuvos teisinės sistemos dalį, kadangi advokatas, o ne advokatūra teikia teisinę pagalbą, konsultuoja klientus, sudaro su jais teisinės pagalbos sutartis, steigia advokatų kontorą, priima ir atleidžia darbuotojus ir pan. Advokatūra - tai apibendrinamoji sąvoka, vienijanti visus Lietuvos advokatus ir apibūdinanti jų savivaldą. Todėl Advokatūros įstatymo 6 straipsnyje rašoma, kad Lietuvos Respublikos advokatūra - tai Lietuvos Respublikos advokatų visuma.

Advokatūros įstatymo 3 straipsnyje teigiama, kad advokatų skaičius Lietuvos Respublikoje neribojamas. Ši norma yra

laisvės pasirinkti profesiją ir tinkamos teisinės pagalbos įgyvendinimo garantas. Neribojant advokatų skaičiaus valstybėje užtikrinama, kad advokatų bus pakankamai ir kvalifikuota teisinė pagalba prieinama daugumai žmonių. Kita vertus, pakankamas advokatų skaičius turėtų užtikrinti advokato teikiamos teisinės pagalbos prieinamumą ir kainos atžvilgiu. Valstybė turi užtikrinti, kad priimant asmenį į advokatus būtų vadovaujama si formaliais kvalifikaciniu ir nepriekaištingos reputacijos, tačiau jokių būdu ne kieno nors subjektyviais kriterijais. Dirbtinai advokatų skaičius neturėtų būti ribojamas.

Vienas iš pagrindinių advokatų profesinės veiklos principų, įtvirtintų Advokatūros įstatymo 5 straipsnyje, yra advokatų profesinės veiklos teisėtumas. Remiantis šiuo principu, atstovaudamas kliento interesams advokatas gali naudoti tik teisėtas (neprieštaraujančias įstatymui) priemones.

Advokatūros įstatymo 4 straipsnio pirmojoje dalyje rašoma, kad advokatas yra nepriklausomas savo kliento patarėjas ir atstovas teisės klausimais. Advokato nepriklausomumas jokių būdu nėra tolygus teisėjo ar notaro nepriklausomumui, kuris neretai reiškia jų nešališkumą. Advokatas nėra nešališkas, atvirkščiai, jis yra savo kliento atstovas ir turi veikti tik jo naudai (aišku, teisėtomis priemonėmis). Kadangi advokatas veikia ne savo, o kliento vardu ir interesais, jis nėra visiškai nepriklausomas ir pasirinkdamas teisinius argumentus ar faktus, kurie bus naudojami, pavyzdžiui, teisme. Advokato poziciją lemia pirmiausiai kliento pozicija ir nepaisyti jo valios advokatas neturi teisės. Kita vertus, advokatas yra pakankamai nepriklausomas nuo galimos valstybės įtakos profesinei jo veiklai. Advokatūros įstatymo 40 straipsnyje įvardijama nemažai advokato garantijų (advokatas negali būti liudytoju ar teikti paaiškinimų apie aplinkybes, kurias sužinojo atlikdamas savo profesines pareigas; atliekančio profesines pareigas advokato negalima sulaikyti, atlikti jo asmens patikrinimo ar asmens kratos, išskyrus atvejus, kai advokatas daro nusikaltimą arba jam iškelta baudžiamoji byla, ir pan.). Kaip advokato nepriklausomumo ir veiklos teisėtumo garantijos turėtų būti vertinami ir įvairūs advokato veiklos ribojimai, įtvirtinti Advokatūros įstatymo 37 straipsnyje. Šie riboji-

mai plačiau bus nagrinėjami toliau. Pirmiausia prieš detaliau nagrinėdami advokatų ir advokatūros veiklą aptarsime reikalavimus, keliamus asmenims, siekiantiems būti advokatais.

Advokatūros įstatymas aiškiai skiria kvalifikacinius reikalavimus advokato vardui gauti nuo advokato kasdienei veiklai garantuoti būtinų reikalavimų. Šis atskyrimas pasireiškia daugelyje teisinių profesijų (pvz., neprisiekęs teisėjas negali vykdyti savo funkcijų, tačiau jis prisiekia jau kaip teisėjas), tačiau tik advokatūroje jis taip aiškiai išskirtas. Todėl svarbu skirti Advokatūros įstatyme vartojamas sąvokas – *asmens pripažinimas advokatu* ir *teisė verstis advokato praktika*. Asmens pripažinimas advokatu arba advokato vardo įgijimas siejamas su tam tikrais kvalifikaciniais reikalavimais. Advokato vardas reiškia, kad jį turinčio asmens teisinė kvalifikacija atitinka advokato profesijai keliamus standartus. Sutikimas su šiais standartais, be jokios abejonės, nepriklauso nuo to, ar asmuo jau verčiasi advokato praktika (bent jau tam tikrą laiką). Tuo tarpu teisė verstis advokato praktika, t. y. tiesiogiai teikti teisinę pagalbą klientams, pirmiausiai susijusi su galimybe tinkamai teikti paslaugas klientui ir su advokato atsakomybės garantijomis. Taigi šiuo atveju nekalbama apie kvalifikacinius reikalavimus. Aptarkime šias dvi kategorijas detaliau.

2. ASMENS PRIPAŽINIMAS ADVOKATU

Kadangi advokatūros veiklos tvarkymas pagrįstas advokatų savivalda, o valstybės suinteresuotumas šios institucijos veikla yra ribotas ir pasireiškia tik suinteresuotumu advokato kvalifikacija ir teisinės pagalbos prieinamumu, Advokatūros įstatymo 11 straipsnyje nustatyta, kad sprendimą dėl pareiškėjo prašymo pripažinti advokatu priima Lietuvos advokatų taryba, t. y. vykdomoji advokatūros savivaldos institucija, ne vėliau kaip per mėnesį nuo prašymo ir reikiamų dokumentų padavimo dienos. Advokatūros įstatymo 7 straipsnyje įvardijami visi reikalavimai, kuriuos turi atitikti asmuo, norintis gauti advokato vardą. Pareiškėjas remiantis rašytiniu prašymu pripažįstamas advokatu, jeigu jis:

- a) yra Lietuvos Respublikos pilietis;
- b) turi teisės magistro arba teisės bakalauro, arba teisininko profesinį kvalifikacinį laipsnį;
- c) turi ne mažesnę kaip penkerių metų prokuroro, tardytojo ar kitokio teisinio darbo pagal Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintą pareigybių sąrašą stažą arba atliko vienu metų advokato padėjėjo praktiką;
- d) yra nepriekaištingos reputacijos;
- e) moka valstybinę kalbą;
- f) išlaikė advokato kvalifikacinius egzaminus;
- g) neturi psichinės sveikatos sutrikimų, dėl kurių negalėtų atlikti advokato pareigų;
- h) nebuvo SSRS valstybės saugumo komiteto kadriniu darbuotoju ir todėl jam nėra taikomi įstatyme „Dėl SSRS valstybės saugumo komiteto vertinimo ir šios organizacijos kadrinių darbuotojų dabartinės veiklos“ numatyti ribojimai.

Ypač svarbūs reikalavimai išlaikyti advokato kvalifikacinius egzaminus, nepriekaištinga reputacija ir teisimo darbo patirtis.

Advokato kvalifikaciniai egzaminai. Šis reikalavimas svarbus dėl kelių priežasčių:

a) kalbėdamas apie akademinio teisinio išsilavinimo reikalavimus įstatymų leidėjas yra ypač liberalus - nereikalaujama universitetinio teisinio išsilavinimo, sudaroma galimybė atitinkamą prašymą pateikti jau pirmą studijų pakopą, kurioje net 30 proc. dalykų yra neteisiniai, baigusiems asmenims. Tai nėra taikoma išskirtinai advokatūrai. Tiesiog bendrą valstybės teisininkų ugdymo politiką galima apibūdinti kaip visišką nesikišimą ir nereguliavimą;

b) valstybė visiškai nedalyvauja suteikiant teisininko kvalifikaciją aukštosiose mokyklose. Baigiamuosius egzaminus organizuoja ir rengia pačios aukštosios mokyklos;

c) atsižvelgiant į išvardytas priežastis tiek advokatūra, tiek ir valstybė turi turėti tam tikrus kvalifikacinius standartus, kuriais remiantis būtų galima vertinti, ar asmuo atitinka advokatui keliamus kvalifikacinius reikalavimus, bei turėti jų žinių patikrinimo galimybes.

Minėta, kad asmens kvalifikacijos patikrinimu šiuo atveju suinteresuota ne tik pati advokatūra, bet ir valstybė, todėl įstatyme mėginama suderinti šiuos advokatūros ir valstybės interesus, kurie iš esmės tapatūs – užtikrinti aukštą pretendentų į advokatus teisinių žinių lygį. Todėl Advokatūros įstatymo 15 straipsnyje nurodoma, kad advokato kvalifikacinių egzaminų programą sudaro, jų laikymo ir apmokėjimo tvarką nustato Teisingumo ministerija. Remiantis įstatymo 16 straipsniu, advokatų kvalifikacinių egzaminų komisija sudaroma paritetiniais pagrindais iš advokatų, teisėjų ir teisės mokslininkų. Nors visą šios komisijos sudėtį tvirtina teisingumo ministras, tačiau daugumą narių (keturis iš septynių) siūlo Lietuvos advokatų taryba. Įstatymo 15 straipsnio antrojoje dalyje taip pat numatytas ir privalomų dalykų, kurie įeina į egzaminų programą, sąrašas.

Taigi advokato kvalifikaciniais egzaminais užtikrinama, kad advokatais taptų tik atitinkamą teisinę kvalifikaciją turintys asmenys.

Pakankama teisinė praktika. Visiškai aišku, kad vien turimos teorinės teisinės žinios toli gražu nereiškia, kad asmuo atitinka visus advokato kvalifikacijai keliamus reikalavimus. Ne mažiau svarbu ir tam tikri praktinio teisinio darbo įgūdžiai (tiesioginis susipažinimas su advokato darbu, mokėjimas surašyti teisinį dokumentą ir pan.). Šiuo atveju įstatymų leidėjas skiria advokato padėjėjo praktiką ir teisinį darbą, kurį dirbant nereikia atlikti advokato padėjėjo praktikos. Šių galimybių santykis yra toks pats kaip kandidato į teisėjus praktikos ir teisinio darbo stažo, todėl manytume, atvejų, kai advokato padėjėjo praktiką atlikti nebūtina, turėtų sumažėti.

Čia reikėtų detaliau aptarti advokato padėjėjo institutą. Iš esmės tai yra advokato mokinys, kuris mokosi advokato darbo įgydamas tam būtinų praktinio darbo įgūdžių. Koks iš mokinio bus advokatas, nemažai priklauso ir nuo mokytojo. Todėl Advokatūros įstatymo 30 straipsnyje pabrėžiama, kad advokato padėjėjo praktika atliekama pas turintį ne mažesnę kaip penkerių metų advokato darbo stažą, neturintį galiojančių drausminių nuobaudų advokatą, kuris raštu sutinka vadovauti

advokato padėjėjo praktikai. Svarbu, kad advokato padėjėjui jo mokymosi laikotarpiu būtų sudarytos bent minimalios praktikos atlikimo buitinės sąlygos, todėl to paties straipsnio antroje dalyje nurodoma, kad advokatas gali vadovauti neribotam skaičiui advokatų padėjėjų, jeigu jo kontoros darbo sąlygos garantuoja tinkamą praktikos atlikimą. Atitinka ar ne konkretaus advokato kontora šiuos reikalavimus, pirmiausiai vertina pats advokatas prieš duodamas sutikimą vadovauti advokato padėjėjo praktikai, tačiau taip pat ir Lietuvos advokatų taryba, sprendama, įrašyti ar ne konkretų asmenį į advokatų padėjėjų sąrašą.

Advokato padėjėjas gali vykdyti dalį advokato funkcijų, tačiau atsižvelgiant į viešą interesą, į tai, kad jis pirmiausiai turi mokytis (pagal galimybes ne klientų sąskaita) bei kad už jo klientui padarytą žalą visiškai atsakys advokato padėjėjo praktikos vadovas, įstatymas riboja šias advokato padėjėjo teises. Pagal Advokatūros įstatymo 27 straipsnį, advokato padėjėjas negali ginti baudžiamosiose bylose įtariamųjų, kaltinamųjų, teisiamųjų ir nuteistųjų, balsuoti advokatų susirinkime ir savarankiškai atstovauti kliento interesams teismuose ir kitose institucijose be rašytinio advokato (praktikos vadovo) sutikimo (šis ribojimas yra ypač svarbus ir taikytinas kiekvienam teisimam veiksmui kliento atžvilgiu, kadangi, minėta, už padėjėjo padarytą klientui žalą atsako jo praktikos vadovas. Todėl duodamas tokių sutikimą praktikos vadovas prisiima nemažą riziką dėl padėjėjo teikiamos pagalbos kokybės).

Nepriekaištinga asmens reputacija. Nepriekaištingos reputacijos sąvoka detalizuojama Advokatūros įstatymo 9 straipsnyje ir iš esmės nesiskiria nuo pateiktos Teismų įstatyme, todėl detaliau pateiktų atvejų aptarti nebūtina. Atkreiptinas dėmesys tik į 5 punktą, pagal kurį, asmuo nėra laikomas nepriekaištingos reputacijos, jeigu jo elgesys ar veikla, kuria jis verčiasi, nesuderinama su Advokatų profesinės etikos kodekso reikalavimais. Šiuo atveju Lietuvos advokatų taryba, prieš sprendama, yra asmens nepriekaištingos reputacijos ar ne, vertina jo, kaip asmens, elgesį ar veiklą, taikydama atitinkamus advokatams keliamus elgesio standartus jam dar nesant advokatu.

Daliai asmenų Advokatūros įstatymas numato lengvatinę pripažinimo advokatu tvarką, t. y. nereikalaujama atlikti advokato padėjėjo praktikos ir laikyti kvalifikacinių advokato egzaminų. Šios lengvatos taikomos ypač aukštos kvalifikacijos teisininkams - asmenims, apgynusiems socialinių mokslų teisės krypties daktaro ar habilituoto daktaro disertaciją, bei asmenims, turintiems ne mažesnę kaip trejų metų teisėjo darbo stažą.

Priėmus šį įstatymą atsisakyta ir asmenų, kurie teikia teisinę pagalbą remiantis Teisingumo ministerijos išduodama licencija, paslaugų, jiems sudarytos palankios galimybės lengvatine tvarka gauti advokato vardą. Šis įstatymų leidėjo žingsnis reiškia advokatų monopolijos įtvirtinimą teisinės pagalbos srityje ir gali būti grindžiamas šiomis priežastimis:

a) asmenys, turintys licenciją, neturėjo jokios savivaldos struktūros, todėl praktiškai niekas nekontroliavo ir neorganizavo jų veiklos;

b) jie negalėjo teikti teisinės pagalbos baudžiamosiose bylose, todėl atsidūrė iš esmės geresnėje padėtyje nei advokatai;

c) kitaip nei advokatai, jie neturėjo drausti savo civilinės atsakomybės;

d) jiems, kitaip nei advokatams, nebuvo taikomi nei advokatų profesinės etikos reikalavimai, nei drausminė atsakomybė.

Todėl susidarė padėtis, kai asmenys, turintys Teisingumo ministerijos išduotą licenciją, buvo patogesnėje padėtyje nei advokatai. Be to, klientai buvo nepalyginti silpniau ginami, o pati sistema praktiškai nekontroliuojama.

Minėta, kad asmenį advokatu pripažįsta Lietuvos advokatų taryba (toliau - Taryba). Pareiškėjas laikomas advokatu nuo sprendimo pripažinti jį advokatu priėmimo dienos. Jeigu per įstatymo nustatytą terminą Taryba nepriima jokio sprendimo, pareiškėjas turi teisę kreiptis su pareiškimu į Vilniaus apygardos teismą su prašymu įpareigoti Tarybą pripažinti jį advokatu. Pažymėtina, kad advokato vardas dar jokių būdų nesuteikia teisės verstis advokato praktika - tai tik tam tikros asmens kvalifikacijos įrodymas.

3. TEISĖ VERSTIS ADVOKATO PRAKTIKA

Kad galėtų verstis advokato praktika, advokatas turi atitikti nustatytus reikalavimus, kurie suteikia klientui tam tikrastinkamo teisinių paslaugų teikimo ir atsakomybės jam ir valstybei garantijas. Tad šiuo atveju jau nekalbama apie kvalifikacinius reikalavimus, kuriuos įrodo turimas advokato vardas.

Pagal Advokatūros įstatymo 18 straipsnio pirmąją dalį, teisė verstis advokato praktika turi asmenys, įstatymo nustatyta tvarka pripažinti advokatais, jeigu per šešis mėnesius nuo sprendimo pripažinti advokatu priėmimo dienos:

- a) prisiekė įstatymo nustatyta tvarka;
- b) apdraudė civilinę atsakomybę;
- c) įsigijo arba turi nuolatinę darbo vietą;
- d) įrašyti į praktikuojančių advokatų sąrašą ir turi nustatytos formos liudijimą.

Aptarsime šiuos reikalavimus detaliau.

Advokato priesaika. Prisiekdamas advokatas kartu priima įsipareigojimus valstybei ir savo kolegoms advokatams, kad tinkamai atliks advokato pareigas. Tad priesaika yra viešas aktas, o remiantis Advokatūros įstatymo 19 straipsniu advokato priesaiką priima teisingumo ministras. Gali kilti klausimas, kodėl priesaiką priima vykdomosios valdžios atstovas, kai praktiškai visus advokatūros reikalus tvarko savivaldos institucijos? Kadangi priesaika yra viešas aktas (advokatas įsipareigoja laikytis įstatymų, būti ištikimas Lietuvos Respublikai), ją priimti turėtų oficialus asmuo, o toks ir yra teisingumo ministras. Todėl tai, kad priesaiką priima teisingumo ministras, jokių būdų nereikia vykdomosios valdžios galimybės kištis į advokatūros veiklą – tai tik formali ministro pareiga.

Civilinės atsakomybės draudimas. Advokatūros įstatymo 20 straipsnyje numatyta, kad advokatas visiškai atsako už savo, savo padėjėjų, sekretorių ir kitų darbuotojų kaltais veiksmais klientui padarytą žalą teikiant teisinę pagalbą. Advokato atsakomybės realumas nėra tik jo ir kliento santykių problema. Kad klientui būtų realiai atlyginta padaryta žala yra suinteresuota ir

valstybė, kuri suteikė advokatui išimtinę teisę teikti teisme pagalbą. Todėl tame pačiame įstatymo straipsnyje įtvirtinta advokato pareiga apdrausti savo civilinę atsakomybę ir numatoma minimali 50 tūkst. litų draudimo suma. Neapdraudęs savo civilinės atsakomybės advokatas neįrašomas į praktikuojančių advokatų sąrašą ir negali verstis advokato praktika.

Darbo vieta. Advokato darbo vieta siejama su advokato kontora, įstatymas numato keletą galimybių:

- a) įsteigti savarankišką advokatų kontorą;
- b) sudaryti sutartį dėl nuolatinės darbo vietos suteikimo.

Advokatų kontorą gali steigti tiek vienas, tiek ir keli advokatai. Advokatų kontora nėra įmonė, kadangi ji nėra nei komercinių, nei teisinio konsultavimo santykių dalyvė — visas sutartis sudaro advokatas (advokatai) savo vardu. Advokatų kontora — tai tik advokato darbo vieta, kurioje priimami klientai, rengiama dokumentacija ir pan. Tokia darbo vieta būtina tinkamo teisiųjų paslaugų teikimo klientams sąlyga. Kadangi advokato civilinė atsakomybė yra visiška, siekiant išvengti galimų problemų, advokatų kontorai nesuteikiamos juridinio asmens teisės, o tai reiškia, kad advokato turtas nėra atskirtas nuo advokato kontoros turto. Advokatūros įstatyme numatyti minimalūs reikalavimai, kuriuos turi atitikti kiekviena advokatų kontora — advokatų kontoroje turi būti priimamasis ir telefoninis ryšys (stacionarus ar mobilusis). Kontorų steigimo ir registravimo tvarką detalizuoja Advokatūros statutas, tačiau jame negali būti nustatyti jokie papildomi, nei įstatyme numatyti reikalavimai advokatų kontorai. Kontorų registraciją atlieka ir advokatų kontorų sąrašą tvarko Lietuvos advokatų taryba.

Įrašymas į praktikuojančių advokatų sąrašą. Tai paskutinis etapas, kurį įvykdžius, asmuo įgyja teisę verstis advokato praktika. Sprendimą įrašyti advokatą į praktikuojančių advokatų sąrašą priima Lietuvos advokatų taryba, po to, kai jai pateikiami visi reikalingi dokumentai, įrodantys prieš tai aptartų sąlygų buvimą. Praktikuojančių advokatų sąrašas skelbiamas „Valstybės žiniuose“, jį skelbia teisingumo ministras. Advokatas gali pradėti verstis praktika tik kai baigta skelbimo procedūra, t. y. apie advokato įrašymą į sąrašą paskelbiama „Valstybės žiniuose“.

Kalbant apie advokato teisę verstis praktika, negalima nepaminti ir Advokatūros įstatyme esančios sąlygos, kad visi įvadyti veiksmai turi būti atlikti per šešis mėnesius nuo sprendimo pripažinti asmenį advokatu priėmimo dienos. Šio termino ilgai niui turėtų būti atsisakyta arba jis pailgintas. Kodėl šis terminas nustatytas, gali būti aiškinama tik tuo, kad norima, jog nuo asmens tapimo advokatu, t. y. jo profesinės kvalifikacijos patvirtinimo, iki pradžios verstis praktika praeitų nedaug laiko (šiuo atveju gali būti motyvuojama, kad kuo didesnis šis laiko tarpas, tuo labiau mažėja asmens kvalifikacija, kadangi jis nedirba praktinio advokato darbo). Būtų naivu manyti, kad asmens kvalifikacija iš esmės prarandama per šešis mėnesius, todėl šis terminas vertintinas tik kaip bereikalinga kliūtis.

4. ADVOKATO VEIKLOS PAGRINDAI

Yra daug advokatų veiklą reglamentuojančių specialių taisyklių, o tai lemia šios profesijos atstovų vykdomos specifinės funkcijos ir tai, kad jie nėra komercinės ir ūkinės veiklos subjektai. Aptarsime pagrindinius advokatų veiklos principus.

Advokato veiklos reklama. Praktiškai visose kontinentinės teisės tradicijos valstybėse egzistuoja griežtas draudimams advokatams tiesiogiai ar netiesiogiai reklamuoti savo veiklą. Šio reklamos draudimo pagrindinė idėja ta, kad advokatą turi garsinti ir reklamuoti ne visuomenės informavimo priemonės, kartu ir turimi pinigai, bet konkretūs nuveikti darbai. Kitaip tariant, leidžiama tik „lūpų“ reklama, kai advokato veiklą „reklamuoja“ klientai, teigiamai atsiliepdami apie jo teikiamų teisinių konsultacijų kokybę. Šiais ribojimais siekiama garantuoti, kad pagrindimu advokato darbo rodikliu taptų teikiamos teisinės pagalbos kokybė. Šis reklamos draudimas įtvirtintas ir Advokatūros įstatymo 36 straipsnyje – advokatui draudžiama tiesiogiai ar netiesiogiai reklamuoti savo profesinę veiklą (reklama nėra laikoma, kai duomenys apie advokatą, jo kontorą nurodomi informaciniuose leidiniuose, oficialiuose blankuose ir vizitinėse kortelėse. Ši išimtis turėtų būti aiškinama ypač atsargiai, siekiant užtikrinti, kad ati-

tinkami skelbimai neišsiskirtu savo formatu ir turiniu iš kitos tokio pobūdžio informacijos. Tai visada turėtų būti tik informacijos pateikimas, bet jokia būdu ne reklama).

Kitos advokato veiklos ir atstovavimo ribojimai. Advokato tūros įstatymo 37 straipsnyje nustatyta, kad advokatas, įrašytas į praktikuojančių advokatų sąrašą, negali dirbti ar eiti kitų mokamų pareigų įmonėse, įstaigose ir organizacijose, užsiimti verslu, išskyrus teisinės pagalbos teikimą, darbą advokatų savivaldos institucijose ir mokslinį, kūrybinį ar pedagoginį darbą. Advokatas pats ar kito asmens vardu neturi teisės pirkti ar kitu būdu įsigyti iš savo klientų turto ar teisių į šį turtą, kurioms jis atstovavo ar kurias gynė byloje. Visais šiais ribojimais siekiama dvejopo tikslo: pirma, užtikrinti, kad visą savo laiką advokatas skirtų vykdyti tiesiogines funkcijas, ir, antra, išvengti galimo asmeninių ir atstovaujamų interesų konflikto. Kita vertus, atkreiptinas dėmesys, kad advokato profesija yra viena iš nedauželio, kuriai netaikomas depolitizavimo principas, o tai reiškia, kad advokatai gali aktyviai dalyvauti politinėje veikloje.

Susitarimas dėl teisinės pagalbos ir jos apmokėjimas. Advokatą su klientu dauguma atvejų (išskyrus, kai advokatą skiria valstybė) sieja sutartiniai santykiai. Tad atstovavimo santykiai dažniausiai atsiranda tik remiantis advokato ir kliento sudaroma sutartimi. Gana svarbi šios sutarties dalis, be jokios abejonės, yra susitarimas dėl apmokėjimo už teikiamą teisinę pagalbą. Įstatymų leidėjas šiuo požiūriu nėra visiškai liberalus. Advokato tūros įstatymo 44 straipsnyje numatyta keletas specialių taisyklių. Pirmiausiai įtvirtintas bendras kontinentinės teisės tradicijos principas, jog draudžiama dėl advokato užmokesčio susitarti taip, kad šio užmokesčio dydis priklausytų nuo bylos baigties. Tokio draudimo prasmė ta, jog siekiama papildomai neskatinėti advokato visomis priemonėmis (tarp jų ir neteisėtomis) laimėti bylą. Advokato veiklos teisėtumo principas šiuo atveju ypač puoselėtinas. Be to, šiuo ribojimu siekiama užtikrinti, kad apmokama būtų už advokato teisinę pagalbą, o ne už jos rezultatus. Argumentai, kad šio principo išimtys palengvintų neturtingiems klientams pasinaudoti advokato teikiama teisine pagalba, nevisiškai svarūs, kadangi net ir esant mi-

nėtiems ribojimams advokatui nedraudžiama su klientu susitarti, kad visa paslaugų suma bus sumokėta vėliau, ir pan. Svarbu, kad nekiltų apmokėjimo dydžio priklausomai nuo bylos baigties klausimas. Deja, Lietuvos įstatymų leidėjas numatė minėto principo išimtį, nustatydamas, kad šis ribojimas nėra taikomas bylose dėl atlyginimo žalos, padarytos fiziniam asmeniui kūno sužalojimo ar sveikatos netekimo atvejais. Šiais atvejais advokato užmokestis negali viršyti 1/3 patenkintos ieškinio sumos.

Advokatūros įstatymo 44 straipsnio ketvirtojoje dalyje nustatyta, kad teisingumo ministras kartu su Lietuvos advokatų tarybos pirmininku tvirtina užmokesčio už teisinę pagalbą dydžio apskaičiavimo tvarkos rekomendacijas. Šios rekomendacijos patvirtintos teisingumo ministro 1999 m. lapkričio 15 d. įsakymu Nr. 315 „Dėl rekomendacijų dėl užmokesčio už teikiamą teisinę pagalbą dydžio ir apskaičiavimo tvarkos patvirtinimo“. Rekomendacijų esmė ta, kad iš principo neribodamos galimybės susitarti, jos kartu turėtų būti privalomos teismui civilinėse bylose sprendžiant, kokios advokato pagalbos išlaidos turėtų būti atlyginamos konkrečiu atveju. Be to, pasiekus tam tikrą advokatų skaičiaus lygį Lietuvoje, šios rekomendacijos praktiškai turėtų tapti kelrodžiu absoliučiai daugumai Lietuvos advokatų.

Advokato veiklos išimtinumas. Kadangi advokatas įstatyme apibrėžiamas kaip nepriklausomas savo kliento patarėjas ir atstovas teisės klausimais, galima daryti išvadą, kad valstybė perdavė advokatams visą teisinės pagalbos ir konsultacijų sritį. Advokato veikla turėtų būti suprantama daug plačiau nei tik atstovavimas ir gynimas teisme. Kitose valstybėse yra advokatų, kurie visiškai neatstovauja teismuose, o tik teikia teisinės paslaugas ūkio subjektams ir pan. Prie tokios praktikos einama ir Lietuvoje. Advokatūros įstatymo 18 straipsnio ketvirtojoje dalyje nustatyta, kad asmenys, neįrašyti į praktikuojančių advokatų sąrašą, negali teikti teisinės pagalbos, išskyrus pagal darbo sutartį dirbančius asmenis (juriskonsultus), kurie gali teikti teisinę pagalbą tik tai įmonei, įstaigai, organizacijai, kurioje dirba, ir asmenis, nurodytus Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse.

3. ADVOKATŲ SAVIVALDA

Advokatų savivaldos sistemą sudaro:

Pagrindinė ir daugiausiai galių turinti advokatų savivaldos institucija yra advokatų visuotinis susirinkimas (toliau - susirinkimas), kuriame, deja, susiduriama su tomis pačiomis problemomis kaip ir visuotiniame teisėjų susirinkime — problemiška advokatams susirinkti, priimti operatyvius sprendimus ir pan. Todėl susirinkime sprendžiami daugiau strateginiai advokatūros veiklos reikalai, o kasdienes problemas spręsti perduodama Lietuvos advokatų tarybai ir jos pirmininkui. Remiantis Advokatūros įstatymo 51 straipsnio pirmąja dalimi, į visuotinį Lietuvos Respublikos advokatų susirinkimą (konferenciją) advokatūros veiklai aptarti ir organizuoti advokatai renkasi kasmet. Sprendimą sukviesti advokatų susirinkimą priima Lietuvos advokatų taryba. Toks sprendimas turi būti priimtas, jeigu susirinkimo reikalauja daugiau nei pusė į praktikuojančių advokatų sąrašą įrašytų advokatų. Išimtinė susirinkimo kompetencija įtvirtinta Advokatūros įstatymo 54 straipsnyje. Tik susirinkimas turi teisę, pavyzdžiui, nustatyti advokatų tarybos narių skaičių ir juos rinkti (ir pirmininką), taip pat nustatyti advokatams privalomų piniginių įmokų bendriems advokatūros reikalams dydį ir kt.

Lietuvos advokatų tarybą ir jos pirmininką galima apibūdinti kaip savotišką advokatų savivaldos vykdomąją instituciją, užsiimančią kasdinių advokatūros reikalų tvarkymu. Kadangi

Tarybos narių skaičius nėra didelis, nekyla problemų, būdingų visuotiniam susirinkimui, todėl jos darbingumas ir veiksmingumas yra nepalyginti didesnis. Lietuvos advokatų tarybos ir jos pirmininko teisės išvardijamos Advokatūros įstatymo 55 straipsnyje. Pavyzdžiui, tik Taryba steigia ir registruoja advokatų kontorą; renka iš savo narių Tarybos pirmininko pavaduotoją ir kt. Lietuvos advokatų tarybos pirmininkas atstovauja Lietuvos Respublikos advokatūrai, Tarybos vardu susirašinėja su fizininiais ir juridiniais asmenimis, valstybės institucijomis, visuomeninėmis ir kitomis organizacijomis.

Pagal Advokatūros įstatymo 56 straipsnį, revizijos komisija tikrina Tarybos finansinę veiklą ir kontroliuoja, kaip nagrinėjami skundai ir prašymai dėl Lietuvos advokatų tarybos, advokatų kontorų finansinės veiklos.

Advokatų garbės teismas nagrinėja tiek advokatų, tiek ir advokatų padėjėjų drausmės bylas, kurios pagal Advokatūros įstatymo 47 straipsnį gali būti keliamos už Advokatūros įstatymo, Advokatūros statuto ir Advokatų profesinės etikos kodekso reikalavimų ir profesinės veiklos pažeidimus. Taigi advokato profesija yra konstitucinė ir tinkamu advokato pareigų vykdymu suinteresuoti ne tik klientai ir advokatūra, kaip tam tikra organizacija, bet ir valstybė. Iš viešo suinteresuotumo advokatūros veikla kyla ir tam tikri drausminės advokatų atsakomybės ypatumai, kurių iš esmės yra du:

a) drausmės bylą advokatui gali iškelti Taryba arba teisingumo ministras;

b) du iš penkių advokatų garbės teismo narių skiria teisingumo ministras. Šiuo atveju vargu ar būtų galima kalbėti apie advokatūros savivaldos paneigimą, kadangi teisingumo ministras skiria tik mažesniąją dalį šio teismo narių. Geriau vertėtų kalbėti apie advokatūros ir viešojo intereso derinimą, prioritetą suteikiant advokatūros savivaldai.

Visos galimos drausminės nuobaudos įvardijamos Advokatūros įstatymo 49 straipsnyje. Garbės teismo paskirta nuobauda nėra galutinė ir gali būti skundžiama Vilniaus apygardos teismui.

V skyrius

Policija

1. POLICIJOS SISTEMA IR UŽDAVINIAI

Lietuvos Respublikos policija yra teisėtvarką užtikrinanti vykdomoji valstybės valdžios institucija, veikianti Lietuvos Respublikos vidaus reikalų sistemoje. Policijos organizaciją ir veiklą reglamentuoja Lietuvos Respublikos policijos įstatymas.

Lietuvos Respublikos policijos sistemą sudaro:

- Policijos departamento vadovaujamos respublikinės ir savivaldybių policijos tarnybos ir struktūriniai padaliniai;
- Pasienio policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos padaliniai;
- Mokesčių policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos padaliniai.

Policijos departamentui vadovauja generalinis komisaras, kurį skiria ir atleidžia vidaus reikalų ministras. Pasienio policijos departamentui prie Vidaus reikalų ministerijos vadovauja vyriausiasis pasienio policijos komisaras, kurį skiria ir atleidžia vidaus reikalų ministras. Mokesčių policijos departamentui prie Vidaus reikalų ministerijos vadovauja vyriausiasis mokesčių policijos komisaras, kurį skiria ir atleidžia vidaus reikalų ministras.

Policijos padaliniai yra centriniai ir vietiniai. Centriniai padaliniai - Policijos departamentas, Pasienio policijos departamentas, Mokesčių policijos departamentas - policijos uždavinius įgyvendina visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje. Vietiniai policijos padaliniai policijos uždavinius įgyvendina administraciniuose vienetuose - miestuose ir rajonuose. Vietiniai respublikinės ir savivaldybių policijos, pasienio policijos, mokesčių policijos padaliniai veikia miestų (rajonų) policijos komisariatuose.

Pagrindiniai policijos uždaviniai yra:

- nusikaltimų ir kitokių teisės pažeidimų prevencija;
- nusikaltimų atskleidimas ir tyrimas;
- viešosios tvarkos, visuomenės rimties ir saugumo, piliečių teisių, laisvių ir turto apsauga;
- pagal kompetenciją- aplinkos apsauga;
- eismo saugumo priežiūra;
- neatidėliotinos ir kitokios socialinės pagalbos teikimas gyventojams.

Policija gina visus Lietuvos Respublikos piliečius ir organizacijas, taip pat asmenis, esančius Lietuvos Respublikos teritorijoje ir priklausančius Lietuvos Respublikos jurisdikcijai, nepriklausomai nuo jų pilietybės, tautybės, kilmės, socialinės ir turtinės padėties, visuomeninių, politinių pažiūrų, tikybos ir kitų aplinkybių.

Respublikinė policija. Respublikinėje policijoje yra:

- kriminalinė policija;
- transporto policija;
- kelių policija;
- viešoji policija.

Respublikinės policijos vadovus Policijos departamento generalinio komisaro teikimu skiria ir atleidžia vidaus reikalų ministras.

Kriminalinė policija savo operatyvine ir procesine veikla užkerta kelią nusikaltimams, veda jų apskaitą, atskleidžia ir tiria padarytus nusikaltimus, išaiškina juos padariusius asmenis, atlieka kvotąjos kompetencijai priskirtose bylose, vykdo prokurorų, tardytojų, teisėjų ir teismo pavedimus, susijusius su nusikaltimų tyrimu ir nusikaltėlių paieška.

Kriminalinėje policijoje atskiroms jos funkcijoms ir uždaviniams vykdyti sudarytos specialios tarnybos: Organizuoto nusikalstamumo tyrimo tarnyba, Ekonominių nusikaltimų tyrimo tarnyba, Kriminalinių nusikaltimų tyrimo tarnyba, Operatyvinės veiklos tarnyba ir kt. Šiose tarnybose sudaromi specialūs padaliniai specifiniams uždaviniams vykdyti. Pavyzdžiui, Organizuoto nusikalstamumo tyrimo tarnyboje yra informacinės kriminalinės žvalgybos padaliniai; nusikalstamų susivienijimų

kontrolės padaliniai; kontrabandos, neplatinamų ir narkotinių medžiagų kontrolės padaliniai.

Viešojoje policijoje užtikrina viešąją tvarką renginiuose, teikia reikiamą pagalbą prokuratūrai ir tardymo organams tiriant nusikaltimus, o teismams – nagrinėjant bylas, vykdamas teismo nuosprendžius ir sprendimus; užtikrina viešąją tvarką ir rimtį įstatymų nustatytais atvejais, valstybės (kontrolės, valstybinių inspekcijų ir kitų valstybės institucijų) pareigūnams vykdamas įstatymu pavestas pareigas; Vyriausybės pavedimu saugo valstybines įstaigas ir kitus svarbius objektus.

Viešojoje policijoje Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu gali būti sudaromi specialios paskirties policijos daliniai, tiesiogiai pavaldūs Policijos departamento generaliniam komisarui.

Transporto policija vykdo kriminalinės ir viešosios policijos funkcijas geležinkelio, oro ir vandens transporto linijose bei šioms žinyboms priklausančiose teritorijose.

Kelių policija vykdo automobilių ir kitų transporto priemonių eismo saugumo priežiūrą, tiria kelių eismo taisyklių pažeidimus ir autoįvykius, atlieka kvotą transporto įvykių bylose, skiria administracines nuobaudas ar kitokias poveikio priemones už kelių eismo taisyklių pažeidimus.

Savivaldybių policija. Savivaldybių policiją sudaro padaliniai, vykdamas teisėtarkos pažeidimų prevenciją, atliekantys kvotą įstatymo nustatyta tvarka, saugantys viešąją tvarką ir užtikrinantys visuomeninę rimtį bei piliečių teisių ir teisėtų interesų apsaugą. Šias funkcijas vykdo teritoriniu principu sudaromos savivaldybių policijos nuovados.

Savivaldybių policijai vadovauja Policijos departamentas.

Miesto (rajono) teritorijoje esančioms policijos nuovadoms vadovauja savivaldybių policijos komisarai, kuris yra miesto (rajono) policijos komisaro pavaduotojas. Savivaldybių policijos komisarą bendru miesto (rajono) policijos komisaro ir savivaldybės valdybos (jei ji sudaryta) bei mero teikimu skiria ir atleidžia Policijos departamento generalinis komisarai.

Savivaldybių policijos nuovados komisarą savivaldybės policijos komisaro teikimu skiria ir atleidžia miesto (rajono) poli-

cijos komisaras. Nuovados komisarui suteikiami kvotos organo vadovo bei pareigūno, kompetentingo nagrinėti administracinės teisės pažeidimų bylas, įgaliojimai. Kitus savivaldybių policijos pareigūnus skiria miesto (rajono) policijos komisaras savivaldybių policijos komisaro teikimu.

Savivaldybių nuovadas sudaro ir jų prižiūrimas teritorijas nustato savivaldybė.

Vidaus reikalų ministerija kartu su savivaldybėmis organizuoja savivaldybių policijos darbuotojų atranką, jų mokymą, aprūpina vienodomis uniformomis su savivaldybės skiriamaisiais ženklais, policijos įranga ir ginkluote.

Savivaldybių policija savo teritorijoje vykdo teisėtvarkos pažeidimų prevenciją, saugo viešąją tvarką ir visuomenės rimtį, užtikrina piliečių teisių ir teisėtų interesų apsaugą, taip pat pagal savo kompetenciją – aplinkos apsaugą; atlieka kvotą įstatymo nustatyta tvarka jų kompetencijai skirtose bylose; vykdo savivaldybės teritorijoje esančių teismų pavedimus; padeda kelių policijai savo teritorijoje užtikrinti eismo saugumą.

Pasienio policija. Pasienio policiją sudaro padaliniai, užtikrinantys valstybės sienų režimą ir atliekantys teisėtvarkos pažeidimų prevenciją, valstybės sienų sargybą ir priežiūrą bei pagal savo kompetenciją reguliuojantys pasienio incidentus, atliekantys operatyvinę paiešką bei kvotą įstatymų nustatyta tvarka dėl valstybės sienų režimo pažeidimų, užtikrinantys visuomenės rimtį bei piliečių teisių ir teisėtų interesų apsaugą. Šias funkcijas pasienio policija atlieka pasienio ruože ir kitose vietose, kuriose galioja pasienio režimas.

Pasienio policijos uždaviniai yra: užtikrinti valstybės sienų apsaugą ir neliečiamumą, Lietuvos Respublikos valstybės sienos įstatymo ir kitų įstatymų vykdymą, padėti įgyvendinti valstybės migracijos politiką, užtikrinti Lietuvos Respublikos piliečių ir užsieniečių perėjimo per valstybės sieną tvarką, atlikti kvotą ir operatyvinę paiešką dėl sienų režimo pažeidimų, pagal savo kompetenciją reguliuoti pasienio incidentus, saugoti visuomenės rimtį ir piliečių teises bei teisėtus interesus pasienio ruože ir kitose vietose, kuriose galioja pasienio režimas, bendradarbiauti su kitais valstybės sienų apsaugos subjektais.

Mokesčių policija. Mokesčių policija išaiškina ir tiria nusikaltimus bei teisės pažeidimus finansų srityje, atlieka jų prevenciją, vykdo priemones, leidžiančias išieškoti mokesčius, tiria mokesčių administratorių bei Valstybinio socialinio draudimo fondo įstaigų darbuotojų piktnaudžiavimo tarnyba, tarnybos įgaliojimų viršijimo, pareigų neatlikimo, kitus nusikaltimus ir teisės pažeidimus, susijusius su mokesčiais ir valstybinio socialinio draudimo įmokomis.

2. POLICIJOS FUNKCIJOS

Igyvendindama jai pavestus uždavinius, policija vykdo tokias funkcijas:

- atlieka nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų prevenciją;
- atskleidžia ir tiria nusikaltimus;
- atlieka operatyvinę veiklą;
- saugo viešąją tvarką, visuomenės rimtį ir saugumą, piliečių teises ir laisves;
- atlieka valstybės sienų apsaugą;
- atlieka valstybės finansų apsaugą;
- atlieka eismo priežiūrą;
- teikia socialinę pagalbą gyventojams;
- bendradarbiauja su kitomis policijos tarnybomis.

Nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų prevencija. Vykdydama šią funkciją, policija rengia ir įgyvendina priemones, užkardančias nusikaltimus ir teisės pažeidimus; atskleidžia padarytų nusikaltimų ir administracinių teisės pažeidimų priežastis bei sąlygas ir imasi įstatymo numatytų priemonių joms pašalinti; sudaro ir tvarko profilaktines, kriminalistines ir operatyvines įskaitas; pagal sutartį saugopiliečių, įstaigų, įmonių, organizacijų turtą; taiko administracines ir kitokias prevencijos priemones.

Nusikaltimų atskleidimas ir tyrimas. Policija registruoja ir tikrina pareiškimus ir pranešimus apie rengiamus ir padarytus nusikaltimus; vykdo pasislėpusių įtariamųjų, kaltinamųjų, teisiamųjų, nuteistųjų ar be žinios dingusiųjų asmenų paiešką, taip pat

atlieka operatyvinius veiksmus; atlieka kvotą; vykdo tardytojų, prokuroro, teisėjo ir teismo pavedimus baudžiamosiose bylose.

Operatyvinė veikla. Vykdydama šią funkciją, policija atlieka Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatyme numatytus veiksmus. Policijos operatyvinė veikla vykdoma tik kovos su kriminaliniais nusikaltimais bei jų prevencijos tikslais ir yra operatyvinių policijos tarnybų išimtinė teisė.

Viešosios tvarkos, visuomenės rimties ir saugumo, piliečių teisių ir laisvių apsauga. Policija patruliuoja viešose vietose; saugo viešąją tvarką masinių rengimų metu; vykdo įstatymus dėl kovos su nusikaltimais, girtavimu, narkotikų vartojimu, prostitucija, kitais antvisuomeniniais reiškiniais; prižiūri, kad būtų laikomasi nustatytos tvarkos įgyjant, laikant, saugant, perduodant šaunamuosius ginklus, šaudmenis, sprogstamąsias medžiagas, narkotines priemones ir kitus leidimų sistemos reglamentuojamus daiktus bei medžiagas; surašo administracinių teisės pažeidimų protokolus, nagrinėja tokių pažeidimų bylas, teisės pažeidėjams skiria administracines nuobaudas bei taiko kitas administracines prievartos priemones; įstatymo nustatytais atvejais saugo ir konvojuoja sulaikytus asmenis, vykdo teismų ir tardytojų nutarimus baudžiamosiose bylose; užtikrina viešąją tvarką, teismo antstoliams, valstybės kontrolieriams, medicinos personalui ir kitiems pareigūnams ar tarnautojams vykdant įstatymo nustatyta tvarka pavestas pareigas.

Valstybės sienų apsauga. Šią funkciją vykdo pasienio policija: užtikrina Lietuvos Respublikos valstybės sienų apsaugą ir neliečiamumą, pasienio ruožo režimą, saugo valstybės sienas sausumoje ir jūroje, organizuoja ir įgyvendina operatyvines ir kitas priemones, užkerta kelią valstybės sienų pažeidimams ir sulaiko pažeidėjus bei patraukia juos įstatymų numatytą atsakomybę; padeda įgyvendinti valstybės migracijos politiką, užtikrina Lietuvos Respublikos piliečių bei užsieniečių perėjimo per valstybės sieną tvarką; pagal savo kompetenciją atlieka kvotą, nagrinėja administracinių teisės pažeidimų bylas ir skiria administracines nuobaudas; pagal savo kompetenciją sprendžia pasienio konfliktus.

Valstybės finansų apsauga. Ši funkcija pavedama mokesčių policijai. Mokesčių policija išaiškina ir tiria veikas, susiju-

šias su mokesčių mokėtojų apgaulingu ar aplaidžių apskaitos tvarkymu, žinomai neteisingų duomenų apie pajamas ir pelną teikimu, vengimu mokėti mokesčius ir valstybinio socialinio draudimo įmokas, nustatyta tvarka patvirtintų ataskaitų nepateikimu, neteisėtomis finansinėmis operacijomis ir kitais su mokesčiais, finansais bei valstybiniu socialiniu draudimu susijusiais nusikaltimais ir teisės pažeidimais; tiria mokesčių administratorių bei Valstybinio socialinio draudimo fondo įstaigų darbuotojų piktnaudžiavimo tarnyba, tarnybos įgaliojimų viršijimo, pareigų neatlikimo ir kitus teisės pažeidimų faktus, susijusius su mokesčiais ir valstybinio socialinio draudimo įmokomis; organizuoja mokesčių administratorių, Valstybinio socialinio draudimo fondo įstaigų darbuotojų bei Mokesčių policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos pareigūnų ir valdininkų, atliekančių tarnybines pareigas, apsaugą nuo neteisėto poveikio; pagal savo kompetenciją atlieka kvotą, parengtinį tardymą ir visų nuosavybės formų įmonių, įstaigų, organizacijų ir fizinių asmenų ūkinės-finansinės veiklos patikrinimus ir revizijas; įgyvendina pinigų plovimo prevencijos priemones.

Eismo priežiūra. Vykdydama šią funkciją, policija reguliuoja transporto ir pėsčiųjų eismą, prižiūri kelių eismo tvarką ir saugumą; kontroliuoja, ar gatvių ir kelių projektavimas, tiesimas bei remontavimas, jų būklė, priežiūra ir eksploatavimas atitinka saugaus eismo reikalavimus; kontroliuoja transporto priemonių techninę būklę; kontroliuoja, kaip asmenys, visų rūšių įmonės, įstaigos ir organizacijos vykdo įstatymus, kitus norminius aktus dėl eismo saugumo užtikrinimo bei aplinkos apsaugos nuo žalingo transporto priemonių poveikio; tiria kelių eismo taisyklių pažeidimus ir autoįvykius, atlieka kvotą autotransporto įvykių bylose, skiria administracines nuobaudas ir kitokias poveikio priemones už kelių eismo taisyklių pažeidimus; egzaminuoja ir išduoda pažymėjimus, suteikiančius teisę vairuoti transporto priemones.

Socialinė pagalba gyventojams. Policija teikia neatidėliotiną pagalbą asmenims, nukentėjusiems nuo teisės pažeidimų, ir tiems, kurių būklė bejėgiška; užtikrina sulaikytų ir pristatytų į policiją asmenų apsaugą ir imasi priemonių nedelsiant su-

teikti jiems būtiną medicinos pagalbą; informuoja valstybės institucijas, visuomenines organizacijas, piliečius apie katastrofas, avarijas ir kitas ypatingas situacijas, kurios kelia pavojų žmonių saugumui; teikia pagalbą stichinių nelaimių ir kitų ypatingų atvejų metu gelbstant žmones ir turtą, imasi priemonių užtikrinti žmonių saugumą; saugo rastus ir perduotus į policiją dokumentus, daiktus, vertybes bei kitokią turtą ir imasi priemonių gražinti juos teisėtiems savininkams ar valdytojams, pagal teismo sprendimus ieško skolininkų; užtikrina piliečio, suteikusio pagalbą tiriantiems nusikaltimą teisėsaugos organams, ar jo artimųjų apsaugą, jei iškyla pavojus jų gyvybei, sveikatai, saugumui, turtui; teikia kitokią būtiną pagalbą žmonėms, kurių būklė yra bejėgiška.

Policijos tarnybų bendradarbiavimas. Vykdydamos savo funkcijas visos policijos tarnybos privalo bendradarbiauti ir teikti visokeriopą paramą viena kitai, nelaukdamos atskiro įsakymo ar nurodymo.

3. POLICIJOS PAREIGŪNO TEISINIS STATUSAS

Policijos pareigūnas yra Lietuvos Respublikos pilietis, tarnaujantis policijoje, einantis tam tikras pareigas ir vykdamas policijos funkcijas. Jis visur ir visada turi valdžios atstovo teisinį statusą bei pareiginių laipsnį. Policijos pareigūnais taip pat yra Lietuvos Respublikos piliečiai, einantys tam tikras pareigas Lietuvos teisės akademijos Policijos fakultete ir atliekantys specialaus policijos rengimo funkcijas. Policijos pareigūnais yra ir besimokantieji Lietuvos teisės akademijos Policijos fakultete, taip pat policijos rezerve esantys asmenys, kai jiems pavesta vykdyti viešosios tvarkos palaikymo pareigas. Besimokantieji Lietuvos teisės akademijos Policijos fakultete pareigūno statusą įgyja ir atlikdami praktiką bei stažuodami policijoje. Policijos rezervą sudaro policijos pareigūnai, dėl objektyvių priežasčių atleisti iš tarnybos ir jų sutikimu perkelti į policijos rezervą, bei tinkantys tarnybai policijoje Lietuvos Respublikos piliečiai, kurie pasižada sąžiningai ir dorai vykdyti jiems pavestas pareigas.

Policijos pareigūnai yra policininkai ir policijos valdininkai.

Policijos pareigūno reikalavimai privalomi visiems piliečiams, valstybinėms, privačioms ir kitokioms įmonėms, įstaigoms, organizacijoms bei pareigūnams. Jeigu atsisakoma vykdyti policijos pareigūno reikalavimus, pareigūnas turi teisę panaudoti prievartą, tačiau tik tiek, kiek to reikia tarnybinei pareigai įvykdyti, ir tik po to, kai visos įmanomos įtikinimo ar kitos priemonės nebuvo veiksmingos.

Policijos pareigūnas, atlikdamas tarnybines pareigas, vadovaujasi tik įstatymais. Policijos pareigūnai privalo vykdyti aukštesniojo pagal pareiginių laipsnį policijos pareigūno įsakymą. Jeigu policijos pareigūnas gauna įstatymams prieštaraujanti įsakymą ar nurodymą, jis turi vadovautis įstatymu, o apie neteisėtą įsakymą ar nurodymą pranešti Policijos departamentui ir prokurorui.

Policijos pareigūnai turi bendrąsias ir specialiąsias profesines teises bei pareigas. Bendrąsias profesines teises ir pareigas turi visi policijos pareigūnai. Specialiosios profesinės teisės ir pareigos suteikiamos policijos pareigūnams, vykdančioms atskiras Policijos įstatyme numatytas policijos funkcijas.

Bendrosios profesinės policijos pareigūno teisės:

- reikalauti iš piliečių ir pareigūnų, pažeidžiančių teisėtumą, nutraukti neteisėtus veiksmus, o prireikus, kai išnaudotos įtikinimo priemonės, panaudoti prievartą;
- įtarus teisės pažeidimą ir pareiškus apie tai piliečiui ar pareigūnui, tikrinti jų asmens dokumentus;
- pristatyti teisėtvarkos pažeidėjus į policiją ar kitas tarnybines patalpas ne ilgiau kaip trims valandoms jų asmenybei nustatyti, protokolams, aktams, pranešimams surašyti, asmenims ir jų turimiems daiktams apžiūrėti;
- Policijos įstatyme numatytais atvejais panaudoti šaunamuosius ginklus, specialiąsias priemones, kovinių imtynių veiksmus;
- persekiodamas asmenis, įtariamus padarius nusikaltimą, nusikaltėlius, besislepiančius nuo teisėsaugos organų, taip pat siekdamas užkirsti kelią daromiems nusikaltimams, bet kuriuo paros metu įeiti į piliečių gyvenamąsias ir ūkines, įmonių, įstaigų, organizacijų patalpas, sustabdyti bei patekti į transporto prie-

mones. Atsisakius paklusti, policijos pareigūnai turi teisę jėga atidaryti patalpas ir transporto priemones. Ši teisė taip pat suteikiama stichinių nelaimių ir katastrofų atvejais. Apie tokius veiksmus nedelsiant pranešama prokuratūrai;

- laikinai apriboti arba uždrausti transporto ar pėsčiųjų judėjimą ar darbus gatvėse ir keliuose, jeigu kyla pavojus žmonių ir transporto eismo saugumui;

- važiuodamas į įvykio vietą, persekiodamas nusikaltėlius, gabendamas asmenis, kuriems būtina neatidėliotina medicinos pagalba, į gydymo įstaigas ar kitais neatidėliotinais atvejais nekludomai ir nemokamai naudotis visomis transporto priemonėmis, priklausančiomis įmonėms, įstaigoms, organizacijoms ar piliečiams, išskyrus diplomatinį ar konsulinį atstovybių transportą. Esant tarnybiniam būtinumui, policijos pareigūnai turi teisę įsigyti bilietus į visas transporto priemones be eilės, jei bilietų nėra — į transporto priemonę įlipti;

- esant tarnybiniam būtinumui, nemokamai naudotis įmonėmis, įstaigoms ir organizacijoms, taip pat piliečiams priklausančiomis ryšių priemonėmis;

- jeigu pažeistos šaunamojo ginklo, šaudmenų, sprogstamųjų, narkotinių ir kitų leidimų sistemos reglamentuojamų medžiagų, priemonių ir daiktų laikymo bei naudojimo taisyklės, nustatyta tvarka paimti juos iš organizacijų ar piliečių.

Bendrosios profesinės policijos pareigūno pareigos. Policijos pareigūnas visur ir visada privalo:

- gavęs piliečio ar pareigūno pranešimą apie daromą nusikaltimą ar kitoki teisės pažeidimą arba pats būdamas liudytoju, imtis neatidėliotinų priemonių užkirsti kelią daromam nusikaltimui ar kitam teisės pažeidimui;

- gavęs piliečių ar pareigūnų pranešimą apie padarytą nusikaltimą ar kitoki teisės pažeidimą, imtis priemonių sulaikyti ir pristatyti į policiją asmenį, įtariamą padarius pavojingą visuomenei veiką;

- gavęs žinių apie padarytą pavojingą visuomenei veiką, apie tai pranešti policijai, imtis priemonių įvykio vietai apsaugoti, nusikaltimo liudytojams nustatyti;

- užtikrinti sulaikytų ar pristatytų į policiją asmenų teises ir teisėtus interesus, sveikatos apsaugą, suteikti neatidėliotiną medicinos pagalbą nukentėjusiems nuo teisės pažeidimų ar kurių būklė yra bejėgiška;

- imtis visų galimų priemonių piliečių, valstybės, visuomeninių ar kitų organizacijų turtui gelbėti stichinių nelaimių, katastrofų, avarijų ir kitų ypatingų situacijų atvejais;

- vykdydamas tarnybines pareigas, policijos pareigūnas privalo prisistatyti. Jei neturi skiriamųjų policijos ženklų ar asmens reikalavimu - pateikti tarnybinių pažymėjimą. Policijos pareigūnų veiksmai, kuriais laikinai apribojamos piliečių teisės, palydimi žodžiais „Įstatymo vardu“. Kiekvienas asmuo ir pareigūnas tokiu atveju privalo besąlygiškai paklusti ir vykdyti policijos pareigūno reikalavimus;

- laikyti paslapyje konfidencialią informaciją, jeigu ko kito nereikalaujama vykdant tarnybines pareigas ar teises.

Vykdydami visas savo pareigas, policijos pareigūnai privalo gerbti ir ginti žmonių orumą, užtikrinti ir saugoti jų teises bei laisves.

Policijos pareigūno atsakomybė. Policijos pareigūnas asmeniškai atsako už savo veiksmus ir sprendimus bei jų padarinius. Pareigūnas, vykdydamas jam patikėtas pareigas, pažeidęs įstatymo reikalavimus, įstatymų nustatyta tvarka traukiamas drausminėn, administracinėn, materialinėn arba baudžiamojon atsakomybėn, atsižvelgiant į pažeidimo pobūdį. Įstatymams prieštaraujančio nusikalstamo, neteisėto įsakymo ar nurodymo vykdymas policijos pareigūno nuo atsakomybės neatleidžia.

Neteisėtais tarnybiniais policijos pareigūno veiksmais piliečiui padarytą žalą valstybė atlygina visiškai, nepriklausomai nuo policijos pareigūno kaltės, tokia tvarka, kokia nustatyta žalai, padarytai neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros organų ir teismo veiksmais, atlyginti. Policijos pareigūnas, veikiantis pagal įstatymų jam suteiktus įgaliojimus, neatsako už žalą, jei tuo nebuvo peržengtos nusikaltėlio sulaikymo teisėtumo ribos.

4. PRIĖMIMAS Į TARNYBĄ POLICIJOJE IR ATLEIDIMAS IŠ JOS

Priėmimo į tarnybą policijoje ir atleidimo iš tarnybos tvarką reglamentuoja Policijos įstatymas ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. liepos 29 d. nutarimu Nr. 304 patvirtintas Tarnybos Lietuvos Respublikos vidaus reikalų sistemoje statusas.

Į tarnybą policijoje remiantis savanoriškumu ir atranka priimami:

- Lietuvos Respublikos piliečiai,
- mokantys valstybinę kalbą,
- ne jaunesni kaip 18 metų ir ne vyresni kaip 30 metų,
- pagal išsilavinimą, asmenines savybes, dalykinį ir fizinį

pasirengimą bei sveikatos būklę tinkantys policijos pareigūno pareigoms. Į tarnybą policijoje priimami asmenys, turintys ne mažesnę kaip vidurinę išsimokslinimą. Policijos jaunesniųjų inspektorių ir aukštesniųjų policijos pareigūnų pareigoms priimami specialistai, turintys vidaus reikalų ministro nustatytą mokslo cenzą. Asmenys, pareiškę norą tarnauti policijoje, privalo pasitikrinti Vidaus reikalų ministerijos centrinėje medicininės ekspertizės komisijoje, kuri, atsižvelgdama į priimamų asmenų sveikatos būklę ir psichologų tarnybos išvadas, pateikia išvadą apie tinkamumą tarnybai. Medicininius reikalavimus priimamiesiems nustato Vidaus reikalų ir Sveikatos apsaugos ministerijos.

Priimami į tarnybą policijoje asmenys tikrinami pagal Vidaus reikalų ministerijos ir policijos įstaigų įskaitas (atliekamas specialus tikrinimas).

Asmenims, pareiškusiems norą tarnauti tam tikrose policijos tarnybose, keliama specialūs reikalavimai. Į operatyvinius padalinius priimami asmenys, turintys operatyvinės veiklos polinkių. Į tarnybą viešojoje policijoje priimami ne žemesni kaip 172 cm, o į rikiuotės padalinius - ne žemesni kaip 175 cm ūgio asmenys. Asmenys, priimami į tarnybą kelių policijoje, privalo turėti automobilio vairuotojo kvalifikaciją.

Priimti į tarnybą policijoje draudžiama:

- esant neigiamai Vidaus reikalų ministerijos centrinės medicininės ekspertizės komisijos išvadai dėl asmens tinkamumo konkrečioms pareigoms;

- jei asmuo buvo teistas už nusikaltimą;

- jei asmuo yra vyresnis kaip 30 metų. Vidaus reikalų ministras ir Policijos departamento generalinis komisaras išimties tvarka gali priimti į tarnybą ir asmenis, vyresnius kaip 30 metų. Asmenims, perkeliameis iš kitų statutiniais pagrindais veikiančių organizacijų, jeigu tarnyba pareigose, kurias jie ėjo, gali būti įskaityta į tarnybos vidaus reikalų sistemoje stažą, amžiaus cenzas nenustatomas;

- jei asmuo anksčiau tarnavo vidaus reikalų sistemoje ir buvo atleistas už darbuotojo vardą diskredituojančius veiksmus;

- jei priimamo asmens artimiausieji giminaičiai (tėvas, motina, broliai, seserys, žmona arba vyras), o į kriminalinę policiją arba vidaus reikalų operatyvinę tarnybą pirmą kartą priimamo asmens - ir sutuoktinio artimiausieji giminaičiai nuteisti už sunkų tyčinį nusikaltimą. Specialaus tikrinimo metu gali būti nustatyta ir kitokių priimamą asmenį kompromituojančių duomenų. Tokiais atvejais policijos padalinių vadovai savarankiškai sprendžia apie jo tinkamumą tarnybai;

- jei asmuo atsisako prisiekti.

Į tarnybą policijoje priklausomai nuo einamų pareigų priima vidaus reikalų ministras, Policijos departamento generalinis komisaras, miesto (rajono) policijos komisariato vyriausiasis komisaras, taip pat aukštesnieji pareigūnai, kuriems ši teisė suteikta vidaus reikalų ministro arba Policijos departamento generalinio komisaro įsakymu.

Su asmenimis, priimtais į tarnybą, sudaroma terminuota sutartis.

Policijos pareigūnai, pradėdami eiti pareigas, prisiekia Lietuvos valstybei. Priesaika duodama iškilmingoje aplinkoje, dalyvaujant padalinio pareigūnams ir vadovybei.

Pirmą kartą priimtiems į tarnybą policijoje ir neturintiems specialiojo ar aukštojo išsilavinimo asmenims suteikiamas policininko stažuotojo pareiginis laipsnis ir nustatomas vienu metų stažuotės terminas.

Policijos pareigūnų tarnybos stažui, kvalifikacijai ir einamoms pareigoms pažymėti bei santykiams reguliuoti yra šie pareiginiai laipsniai:

- policininkas stažuotojas,
- policininkas,
- vyresnysis policininkas,
- viršila,
- jaunesnysis inspektorius,
- inspektorius,
- vyresnysis inspektorius,
- komisaras inspektorius,
- komisaras,
- vyresnysis komisaras,
- vyriausiasis komisaras,
- generalinis komisaras.

Policijos pareiginiai laipsniai suteikiami pareigūnams skiriant juos į atitinkamas pareigas ir kai jie yra išlaikę kvalifikacinį egzaminą, kurio reikalavimus ir tvarką nustato Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministras.

Pareiginius policijos pareigūnų laipsnius suteikia:

nuo policininko stažuotojo iki viršilos imtinai - miesto (raiono) policijos komisaras arba generalinis komisaras;
nuo jaunesniojo inspektoriaus iki vyriausiojo komisaro imtinai - Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministras;
generalinio komisaro - Lietuvos Respublikos Ministras Pirmininkas.

Policijos pareigūnai iš tarnybos policijoje atleidžiami:

- 1) jų pačių prašymu;
- 2) suėjus nustatytam amžiui (policijos pareigūnai tarnauja:
a) nuo policininkų iki vyresniųjų komisarų išskaitytinai - iki 45 metų; b) vyriausiasis komisaras - iki 50 metų; c) generalinis komisaras - iki 55 metų; d) moterys - iki 40 metų. Pareigūno sutikimu vidaus reikalų ministras gali pratęsti tarnybos laiką);
- 3) dėl sveikatos būklės, esant atitinkamai Vidaus reikalų ministerijos centrinės medicininės ekspertizės komisijos išvadai;
- 4) atestavimo tvarka;

- 5) už drausmės pažeidimą;
- 6) dėl etatų mažinimo;
- 7) už pareigūno vardo diskreditavimą;
- 8) pažeidus įstatymo reikalavimą, draudžiantį streikuoti;
- 9) vadovaujantis teismo sprendimu ar nuosprendžiu;
- 10) netekus Lietuvos Respublikos pilietybės;
- 11) pasibaigus sutarties galiojimo terminui;
- 12) atsisakius prisiekti;
- 13) siekiant pagerinti tarnybos darbą. Atleidus šiuo pagrindu,

pareigūnui sumokama dviejų mėnesių darbo užmokesčio dydžio kompensacija. Kompensacija didinama: pareigūnams, ištarnavusiems daugiau kaip penkerius metus - pusantro karto, daugiau kaip dešimt metų - du kartus, daugiau kaip dvidešimt metų-tris kartus.

Taikyti kitokius atleidimo motyvus draudžiama.

Ginčai dėl atleidimo iš darbo sprendžiami teismine tvarka.

5. POLICIJOS DEPARTAMENTAS PRIE VIDAUS REIKALŲ MINISTERIJOS

Policijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos yra šios ministerijos struktūrinis padalinys, pagal savo įgaliojimus vadovaujantis struktūriniais ir teritoriniams policijos padaliniais. Policijos departamento veiklą reglamentuoja Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 1997 m. liepos 24 d. įsakymu Nr. 351 patvirtinti Policijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos laikinieji nuostatai.

Pagrindiniai Policijos departamento uždaviniai yra:

- 1) nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų prevencija;
- 2) viešosios tvarkos, visuomenės rimties ir saugumo užtikrinimas, transporto ir pėsčiųjų eismo priežiūra;
- 3) nusikaltimų tyrimas;
- 4) socialinės pagalbos teikimas, fizinių ir juridinių asmenų teisių, laisvių ir turto apsaugos užtikrinimas.

Policijos departamentas atlieka šias funkcijas:

- 1) nustato Policijos departamento struktūrinių padalinių ir šalies policijos įstaigų veiklos kryptis;
- 2) vykdo nusikaltimų ir teisės pažeidimų prevenciją, šalina jų priežastis ir sąlygas;
- 3) įstatymų nustatyta tvarka vykdo operatyvinę veiklą;
- 4) organizuoja ir atlieka operatyvinę paiešką, tiria nusikaltimus ir kitus teisės pažeidimus;
- 5) renka, fiksuoja, kaupia, analizuoja, tikrina ir perduoda pagal kompetenciją informaciją apie operatyvinės veiklos objektus;
- 6) organizuoja ir atlieka kvotą;
- 7) organizuoja ir vykdo policijos funkcijas geležinkelio, oro ir vandens transporto linijose ir šioms susisiekimui tarnyboms priklausančiose teritorijose;
- 8) užtikrina kelių eismo saugumą, organizuoja ir įgyvendina valstybės politiką eismo saugumo ir aplinkos apsaugos nuo žalingos autotransporto įtakos srityje, vykdo prevencinę eismo saugumo darbą, organizuoja transporto priemonių registravimą ir apskaitą, vairuotojų egzaminavimą ir pažymėjimų išdavimą;
- 9) organizuoja, kontroliuoja patrulių tarnybos veiklą, tiria nusikaltimų viešosiose vietose priežastis ir sąlygas, nustato jų šalinimo būdus;
- 10) organizuoja ir kontroliuoja areštinių, skirstymo punktų ir blaivyklų, konvojaus padalinių veiklą, leidimų išdavimą ir ginklų registravimą;
- 11) organizuoja ir koordinuoja policijos pareigūnų atranką bei kvalifikacijos kėlimą;
- 12) organizuoja ir kontroliuoja departamento struktūrinių padalinių ir šalies policijos įstaigų, išlaikomų iš valstybės biudžeto, finansavimą bei sąmatos vykdymą, materialinį-techninį aprūpinimą;
- 13) kaupia ir keičiasi informacija apie tarptautinio pobūdžio nusikaltimus su Interpolo generaliniu sekretoriatu, kitų šalių nacionaliniais biurais, pagal savo kompetenciją įgyvendina Interpolo priimtus nutarimus ir tarptautinio bendradarbiavimo principus;

14) užmezga ir palaiko profesinius ryšius su atitinkamomis kitų šalių teisėsaugos institucijomis ir tarptautinėmis organizacijomis.

Policijos departamentui vadovauja generalinis komisaras, kurį skiria ir atleidžia vidaus reikalų ministras. Generalinis komisaras:

1) atsako už Policijos departamento uždavinių sprendimą ir funkcijų vykdymą;

2) pagal savo kompetenciją leidžia įsakymus, nurodymus, teikia įpareigojimus ir tikrina, kaip jie vykdomi;

3) skiria ir atleidžia iš pareigų departamento bei šalies policijos įstaigų pareigūnus ir darbuotojus, neviršydamas vidaus reikalų ministro jam suteiktų įgaliojimų;

4) nustato tarnybinius atlyginimus ir atlyginimų priedus departamento pareigūnams ir darbuotojams bei šalies policijos įstaigų vadovams;

5) skatina ir skiria drausmines nuobaudas policijos pareigūnams ir darbuotojams;

6) tvirtina Policijos departamento struktūrinių padalinių ir šalies policijos įstaigų nuostatus ir etatinę jų struktūrą;

7) vadovauja departamento tarybai ir organizuoja jos darbą.

Nesant generalinio komisaro, jo pareigas eina generalinio komisaro pavaduotojas. Dabar generalinis komisaras turi keturis pavaduotojus. Trys iš jų kartu yra ir kitų tarnybų vadovai: kriminalinės policijos vyriausiasis komisaras, viešosios policijos vyriausiasis komisaras, Vilniaus miesto vyriausiojo policijos komisariato vyriausiasis komisaras.

Pastaba. Mokesčių policijos departamento veiklą reglamentuoja Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 1997 m. balandžio 30 d. patvirtinti Mokesčių policijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos nuostatai; Pasienio policijos departamento veiklą reglamentuoja Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 1997 m. gegužės 10 d. įsakymu Nr. 209 patvirtinti Pasienio policijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos nuostatai.

6. KRIMINALINĖS POLICIJOS INTERPOLO LIETUVOS NACIONALINIS BIURAS

Lietuvos Respublikos narystė Tarptautinėje kriminalinės policijos organizacijoje (Interpole) buvo atkurta 1991 m. lapkričio 4 d. Interpolo Lietuvos nacionalinis biuras įsteigtas Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. lapkričio 30 d. nutarimu Nr. 509, o Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992 m. vasario 7 d. nutarimu Nr. 85 buvo patvirtinti Interpolo Lietuvos nacionalinio biuro nuostatai. Pagal šiuos nuostatus Interpolo Lietuvos nacionalinis biuras buvo Lietuvos Respublikos teisėsaugos tarnybų bendradarbiavimo su Tarptautine kriminalinės policijos organizacija ir kitų šalių Interpolo nacionaliniais biurais koordinacinis centras.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. gruodžio 30 d. nutarimu Nr. 1521 „Dėl Interpolo Lietuvos nacionalinio biuro“ bendradarbiavimo su Tarptautine kriminalinės policijos organizacija koordinavimo funkcijos pavestos Policijos departamentui prie Vidaus reikalų ministerijos, o prieš tai minėti Vyriausybės nutarimai pripažinti netekusiais galios.

Vykdamas šį nutarimą buvo įsteigtas Kriminalinės policijos Interpolo Lietuvos nacionalinis biuras, o Policijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos generalinis komisaras 1999 m. rugpjūčio 24 d. įsakymu patvirtino Kriminalinės policijos Interpolo Lietuvos nacionalinio biuro nuostatus.

Kriminalinės policijos Interpolo Lietuvos nacionalinis biuras yra Policijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos struktūrinis padalinys, įgyvendinantis kriminalinės, viešosios policijos ir kitų Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos padalinių, teisėsaugos institucijų bendradarbiavimą su Tarptautine kriminalinės policijos organizacija (Interpolu), kitų šalių Interpolo nacionaliniais biurais, teisėsaugos institucijomis ir tarptautinėmis organizacijomis.

Svarbiausi Nacionalinio biuro uždaviniai yra:

1) vykdyti ir koordinuoti kriminalinės, viešosios policijos bei kitų Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos padalinių ir teisėsaugos institucijų bendradarbiavimą

kitų šalių Interpolo nacionaliniais biurais ir teisėsaugos institucijomis;

2) keisti informacija apie tarptautinio pobūdžio nusikaltimus su Interpolo generaliniu sekretoriatu, kitų valstybių Interpolo nacionaliniais biurais, suinteresuotomis Lietuvos Respublikos ir užsienio valstybių institucijomis;

3) supažindinti Lietuvos Respublikos teisėsaugos institucijas su bendradarbiavimo per Interpolą reikalavimais ir galimybėmis, teikti tarptautinio bendradarbiavimo tobulinimo rekomendacijas;

4) įgyvendinti Interpolo Europos nacionaliniams biurams keliamus reikalavimus;

5) pagal savo kompetenciją įgyvendinti Interpolo priimtus nutarimus, sprendimus ir tarptautinio bendradarbiavimo principus.

Nacionalinis biuras, vykdydamas jam pavestus uždavinius, atlieka šias funkcijas:

1) praneša Interpolo generaliniam sekretariatui, suinteresuotų valstybių Interpolo nacionaliniams biurams ir teisėsaugos institucijoms duomenis apie nusikaltimus, kuriuos padarė užsienio piliečiai Lietuvos Respublikoje, taip pat apie užsienio piliečius, sulaikytus Lietuvos Respublikoje įtariant padarius nusikaltimą, patrauktus baudžiamojon atsakomybėn arba nuteistus pagal Lietuvos Respublikos įstatymus;

2) perduoda Interpolo generaliniam sekretariatui, suinteresuotų valstybių Interpolo nacionaliniams biurams ir teisėsaugos institucijoms Lietuvos Respublikos teisėsaugos institucijų tarnybų ir kitų valstybinių institucijų prašymus suteikti duomenis apie nusikaltimus, ieškomus asmenis, daiktus ar dokumentus, taip pat kitokią tarptautinio pobūdžio informaciją apie nusikaltimą. Nacionalinis biuras turi teisę atsisakyti perduoti tokius prašymus, jeigu jie neatitinka Interpolo reikalavimų arba yra nesusiderinami su Interpolo statutu bei kitomis šios organizacijos nustatytomis bendradarbiavimo taisyklėmis (rekomendacijomis), apie tai raštu pranešdamas prašymo iniciatoriui;

3) priima Interpolo generalinio sekretoriato, kitų valstybių Interpolo nacionalinių biurų bei teisėsaugos institucijų prašy-

mus suteikti duomenis apie nusikaltimus, ieškomus asmenis, daiktus ar dokumentus, taip pat kitokią tarptautinio pobūdžio informaciją apie nusikalstamumą ir perduoda juos prireikus atitinkamoms Lietuvos Respublikos teisėsaugos institucijoms ir kitoms instancijoms;

4) vadovaudamasis Interpolo rekomendacijomis, formuoja asmenų, daiktų, dokumentų ir kitus duomenų bankus;

5) teikia Interpolo generaliniam sekretariatui ataskaitas, numatytas šios organizacijos nuostatuose, kurias sudaro Lietuvos Respublikos valstybės institucijų pateikti duomenys;

6) atstovauja Lietuvos Respublikos interesams Interpolo generalinėje asamblėjoje ir kitose šios organizacijos institucijose;

7) suderinę su Policijos departamento vadovybe, Nacionalinio biuro pareigūnai dalyvauja įgyvendinant policijos priemones, kurios susijusios su Nacionalinio biuro funkcijų vykdymu;

8) pagal savo kompetenciją keičiasi informacija tarptautinio bendradarbiavimo organizavimo klausimais su Policijos departamento Tarptautinio bendradarbiavimo tarnyba, Lietuvos Respublikos vidaus reikalų sistemos padaliniais ir kitomis institucijomis;

9) pagal savo kompetenciją bendradarbiauja su užsienio valstybių ryšių karininkais bei Lietuvos Respublikos teisėsaugos institucijų ryšių karininkais, reziduojančiais užsienio valstybėse.

Nacionalinio biuro vadovą skiria ir atleidžia Policijos departamento generalinis komisaras kriminalinės policijos vyriausiojo komisaro teikimu.

Nacionaliniame biure yra Organizuoto nusikalstamumo ir narkotikų kontrolės poskyris, Turtinių nusikaltimų tyrimo poskyris, Paieškos poskyris, Ekonominių nusikaltimų tyrimo poskyris, Informacinės sistemos poskyris.

Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio, Alytaus ir Marijampolės apskričių vyriausiuosiuose policijos komisariatuose (policijos komisariatuose) yra Nacionalinio biuro atstovai. Nacionalinio biuro atstovai yra apskrities vyriausiojo policijos komisariato (policijos komisariato) kriminalinės policijos organizuoto nusikalstamumo tyrimo tarnybos pareigūnai, kuriuos skiria ir atleidžia policijos komisariato vadovas, suderinę su

Policijos departamento kriminalinės policijos Organizuoto nusikalstamumo tyrimo tarnybos bei Nacionalinio biuro vadovais. Pagrindinis jų uždavinys yra užtikrinti, kad teritoriniai policijos padaliniai glaudžiai bendradarbiautų su Nacionaliniu biuru, laiku keistųsi informacija, vykdytų su tuo susijusias užduotis, priemonės bei apskrities vyriausiojo policijos komisariato (policijos komisariato) kriminalinės policijos organizuoto nusikalstamumo tyrimo tarnybos vadovo pavedimus.

7. POLICIJOS RĖMĖJAI

Policijos rėmėjas yra netarnaujantis policijoje ar Lietuvos kariuomenėje, įskaitant karišvavonoriotarnybą, Lietuvos Respublikos pilietis, savanoriškai padedantis policijai teisės aktų nustatyta tvarka. Policijos rėmėjų veiklos teisinius pagrindus, jų teises, pareigas, socialines garantijas ir atsakomybę nustato Lietuvos Respublikos policijos rėmėjų įstatymas.

Policijos rėmėju gali būti ne jaunesnis kaip 18 metų, mokantis lietuvių kalbą, neteistas Lietuvos Respublikos pilietis, pagal asmenines ir moralines savybes tinkantis būti policijos rėmėju. Asmuo, norintis tapti policijos rėmėju, pateikia prašymą policijos įstaigos vadovui. Prašyme pretendentas išsipareigoja vykdyti policijos rėmėjui keliamus reikalavimus. Prieš įrašant asmenį į policijos rėmėjus, tikrinama, ar pretendentas atitinka policijos rėmėjams keliamus reikalavimus. Jei būtina, organizuojamas atitinkamas mokymas. Policijos rėmėjų mokymą organizuoja policijos įstaiga.

Patenkinus prašymą, pretendentas įrašomas į policijos rėmėjus policijos įstaigos vadovo įsakymu. Apie nepatenkintą prašymą pranešama jo pateikėjui. Policijos įstaigos vadovo įsakymu policijos rėmėjas, atsižvelgiant į jo prašymą ir į policijos įstaigos poreikius padėti jam tam tikroje srityje, įtraukiamas į policijos rėmėjų prie policijos įstaigos sąrašą. Policijos rėmėjui išduodamas pažymėjimas, prie krūtinės segamas atpažinimo ženklas, prireikus – raištis ant rankovės. Atlikdamas pavestas funkcijas, policijos rėmėjas nešioja atpažinimo ženklus.

Policijos rėmėjai padeda policijai (policijos rėmėjų funkcijos):

- 1) užtikrinti žmogaus teises ir laisves;
- 2) saugoti viešąją tvarką;
- 3) prižiūrėti eismo saugumą;
- 4) kontroliuoti, kaip laikomasi aplinkos apsaugos ir tvarkymo reikalavimų;
- 5) užkardyti nusikaltimus bei kitus teisės pažeidimus ir juos atskleisti;
- 6) įgyvendinti teisės pažeidimų prevencijos priemones;
- 7) teikti visokeriopą pagalbą asmenims, nukentėjusiems nuo nusikaltimų, kitų teisės pažeidimų ar nelaimingų atsitikimų, arba tiems, kurių būklė bejėgiška;
- 8) gelbėti žmones ir turtą stichinės nelaimės ar kito ypatingo įvykio, keliančio grėsmę žmonių gyvybei, sveikatai, turtui, atveju;
- 9) kartu su policijos komisariatų savivaldybių policijos nepilnamečių reikalų inspektorais, globos ir rūpybos darbuotojais lankytis asocialiose šeimose nepilnamečių teisių užtikrinimo, jų nusikalstamumo prevencijos klausimais.

Policijos rėmėjai turi teisę:

- 1) įstatymų ir kitų teisės aktų nustatyta tvarka kartu su policijos pareigūnais panaudoti specialiąsias priemones;
- 2) reikalauti, kad asmenys laikytųsi viešosios tvarkos ir nepažeidintų įstatymų.

Kartu su policijos pareigūnais saugodami viešąją tvarką, policijos rėmėjai turi šias teises:

- 1) padėti policijos pareigūnams sulaikyti ir pristatyti asmenį į policijos įstaigą įstatymų nustatytais atvejais;
- 2) įstatymų nustatyta tvarka įeiti į gyvenamąsias ir kitas patalpas, kad būtų užkirstas kelias nusikaltimui ar sulaikytas nusikaltėlis, stichinės nelaimės ar kito ypatingo įvykio, keliančio grėsmę žmonių gyvybei, sveikatai ar turtui, atveju;
- 3) jei įtariama, kad yra padarytas nusikaltimas ar administracinis teisės pažeidimas, stabdyti transporto priemones.

Policijos rėmėjai privalo:

1) gavę pranešimą apie daromą nusikaltimą ar kitoki teisės pažeidimą, pastebėję rengiamą ar daromą nusikaltimą ar kitoki teisės pažeidimą, imtis priemonių užkirsti jam kelią, nedelsdami pranešti policijai, organizuoti įvykio vietos apsaugą, kol atvyks policijos pareigūnai, nustatyti liudytojus, suteikti kitokią pagalbą policijos pareigūnams, tiriantiems nusikaltimo ar teisės pažeidimo aplinkybes;

2) suteikti neatidėliotiną medicinos pagalbą nukentėjusiesiems, bejėgiškos būklės asmenims;

3) imtis visų galimų priemonių asmens, valstybės, įmonių, įstaigų ir organizacijų turtui gelbėti stichinių nelaimių, katastrofų, avarijų ir kitų ypatingų įvykių atvejais;

4) laikyti paslapyje konfidencialią informaciją ar patikėtas tarnybos paslaptis;

5) atlikdami pavestas funkcijas, nešioti nustatyto pavyzdžio atpažinimo ženklą, prisistatyti, pateikti policijos rėmėjo pažymėjimą;

6) laikytis įstatymų, kitų teisės aktų, patikėtas užduotis atlikti laiku ir tiksliai.

Policijos rėmėjai, atlikdami savo funkcijas, privalo gerbti ir užtikrinti žmogaus teises bei laisves.

Policijos rėmėjų gyvybę, sveikatą ir orumą, kaip ir policijos pareigūnų, gina įstatymai.

Teisėti policijos rėmėjų reikalavimai ir nurodymai yra privalomi asmenims, įmonėms, įstaigoms, organizacijoms bei pareigūnams. Už policijos rėmėjų, kaip ir policijos pareigūnų, teisėtų reikalavimų ir nurodymų nevykdymą atsakoma įstatymų nustatyta tvarka, pavyzdžiui, Baudžiamojo kodekso 201¹ straipsnyje numatyta baudžiamoji atsakomybė už pasipriešinimą policininkui ar policijos rėmėjui, einantiems jiems pavestas viešosios tvarkos saugojimo pareigas.

Už neteisėtus veiksmus policijos rėmėjai atsako įstatymų nustatyta tvarka. Policijos įstaigos vadovas turi teisę įspėti policijos rėmėją už veiksmus, nesuderinamus su policijos rėmėjų veikla, ir apie tai pranešti rekomendaciją pateikusiai organizacijai.

Policijos rėmėjas policijos įstaigos vadovo įsakymu išbraukiamas iš policijos rėmėjų prie policijos įstaigos sąrašo tokiais atvejais:

- 1) paties prašymu;
- 2) dėl policijos rėmėjo vardo diskreditavimo, netekęs institucijos, kuriai jis atstovauja, pasitikėjimo ir gavus jos motyvuotą siūlymą;
- 3) jei jis neatitinka reikalavimų, keliamų policijos rėmėjui.

Policijos įstaigos vadovo sprendimas gali būti apskustas Policijos departamento generaliniam komisarui, kurio sprendimas yra galutinis ir neskundžiamas.

VI skyrius

Karo policija

Karo policija- Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemoje veikianti karinės teisėsaugos institucija, Lietuvos kariuomenės dalis, įstatymų nustatyta tvarka vykdanči nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų krašto apsaugos sistemoje prevenciją, juos atskleidžianti ir tirianti, taip pat kartu su kitų karinių vienetų vadais palaikanti drausmę bei tvarką karinėse teritorijose ir kariuomenėje bei prižiūrinti karinio transporto eismo saugumą. Karo policijos kompetenciją, funkcijas ir uždavinius, organizavimo tvarką, karo policininkų teises, pareigas, atsakomybę ir karo policijos santykius su kitomis teisėsaugos institucijomis nustato Lietuvos Respublikos karo policijos įstatymas.

Vykdydama savo uždavinius ir funkcijas, karo policija turi įgaliojimus: karinėse teritorijose ir kariniame transporte - visų asmenų atžvilgiu; kitose teritorijose - karių atžvilgiu, taip pat asmenų, darančių nusikaltimus ar kitus teisės pažeidimus prieš karius, krašto apsaugos institucijas ir jų valdomą ar naudojamą turtą, atžvilgiu. Karinė teritorija - krašto apsaugos sistemos institucijų valdoma ar jų naudojama teritorija (lauko teritorija, pastatas ar patalpa), kitokia aptverta ar kitu suprantamu būdu pažymėta teritorija, priskirta ar naudojama kariuomenės reikmėms, taip pat suprantamu būdu pažymėta vietovė, kurioje kariuomenė atlieka karinius mokymus ir pratybas, sprogmenų nukenksminimo, gelbėjimo ar kitus valstybės saugumo ir gyvybės reikmėms skirtus darbus šių pratybų, mokymų ar darbų metu. Karinis transportas - automobilių keliais, geležinkeliu, kita sausumos teritorija, taip pat oro ar vandens keliais karinius vežimus atliekančios krašto apsaugos sistemos valdomos ir naudojamos bendrosios ir specialiosios paskirties transporto priemonės.

Pagrindiniai karo policijos uždaviniai yra nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų prevencija, jų atskleidimas ir tyrimas, tvarkos ir drausmės karinėse teritorijose ir kariuomenėje palaikymas, karinio transporto eismo saugumo priežiūra.

Vykdydama šiuos uždavinius, karo policija atlieka tokias funkcijas:

1) rengia ir įgyvendina priemones, užkardančias nusikaltimus ir kitus teisės pažeidimus;

2) atskleidžia nusikaltimus ir kitus teisės pažeidimus, padarytų nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų priežastis bei sąlygas, imasi priemonių nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų priežastims ir sąlygoms šalinti ir kontroliuoja, kaip tos priemonės vykdomos;

3) registruoja ir tikrina pareiškimus ir pranešimus apie karį ar karinėse teritorijose ir kariniame transporte rengiamus ar padarytus nusikaltimus ir kitus teisės pažeidimus;

4) atlieka įtariamų ar kaltinamų padarius nusikaltimus ir kitus teisės pažeidimus, dezertyravusių (pasišalinusių iš tarnybos) ar dingusių be žinios karių paiešką;

5) atlieka kvotajos kompetencijai priklausančiose bylose;

6) vykdo tardytojo, prokuroro, teisėjo ir teismo pavedimus;

7) tvarko krašto apsaugos sistemoje padarytų nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų apskaitą;

8) palaiko viešąją tvarką ir padeda vadams užtikrinti karių drausmę karinėse teritorijose;

9) organizuoja ir atlieka sulaikytų ar areštuotų karių palydą (konvojų) ir saugojimą karinių vienetų areštinėse;

10) perima iš policijos jos sulaikytus karius;

11) sulaiko ir perduoda policijai civilius, įtariamus padarius nusikaltimą ar kitą teisės pažeidimą;

12) reguliuoja karinio transporto eismą, prireikus lydi šį transportą ir derina jo maršrutus su kelių policija;

13) tiria karinio transporto eismo įvykius arba dalyvauja juos tiriant, taip pat tiria karinėse teritorijose ar karinio transporto priemonių vairuotojų padarytus kelių eismo taisyklių pažeidimus;

14) teikia neatidėliotiną pagalbą nukentėjusiems nuo teisės pažeidimų asmenims ir tiems, kurių būklė bejėgiška;

15) informuoja valstybės institucijas ir visuomenę apie katastrofas, avarijas ir kitas ypatingas situacijas, kurios gali kelti pavojų žmonių saugumui;

16) saugo rastus ir karo policijai perduotus dokumentus, daiktus, vertybes bei kitokį turtą ir imasi priemonių grąžinti juos teisėtiems savininkams ar valdytojams.

Vykdydama šias funkcijas, karo policija bendradarbiauja su operatyvinės veiklos subjektais, policija ir kitomis Lietuvos Respublikos teisėsaugos institucijomis bei palaiko profesinius ryšius su kitų valstybių karo policija ar analogiškoms institucijomis.

Karo policiją steigia, jos struktūrą, simboliką ir veiklos statusą tvirtina krašto apsaugos ministras. Karo policija yra tiesiogiai pavaldi kariuomenės vadui.

Karo policijai vadovauja karo policijos vadas, kurį kariuomenės vado siūlymu skiria ir atleidžia krašto apsaugos ministras.

Karo policininkais yra profesinės karo tarnybos kariai, tarnaujantys karo policijoje ir vykdančios jos funkcijas. Karo policininkais gali būti skiriami ne jaunesni kaip 21 metų profesinės karo tarnybos kariai, kurie pagal išsilavinimą, asmenines savybes, dalykinį ir fizinį pasirengimą bei sveikatos būklę tinka šiai tarnybai. Karo policininkų priėmimo į profesinę karo tarnybą ir atleidimo iš jos, tarnybos atlikimo tvarką, aprūpinimą ir socialines garantijas nustato krašto apsaugos sistemos organizavimą ir karo tarnybos atlikimą reglamentuojantys įstatymai.

VII skyrius

Specialiųjų tyrimų tarnyba

1. SPECIALIŲ TYRIMŲ TARNYBOS UŽDAVINIAI IR FUNKCIJOS

Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnyba (toliau - Specialiųjų tyrimų tarnyba arba Tarnyba) - Respublikos Prezidentui ir Seimui atskaitinga, statutiniiais pagrindais veikianti valstybės teisėsaugos įstaiga, kuri rengia ir įgyvendina korupcijos prevencijos priemones, atskleidžia ir tiria nusikaltimus, kuriais pasireiškia korupcija. Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos paskirtį, veiklos teisinius pagrindus, uždavinius ir funkcijas, tarnybos organizavimą, finansavimą, veiklos kontrolės būdus bei pareigūnų teises ir pareigas nustato Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos įstatymas.

Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos įstatymo 2 straipsnyje *korupcija* apibrėžiama kaip asmens pažadėjimas, siūlymas ar davimas bet kokio neteisėto atlygio valstybės politikui, pareigūnui ar tarnautojui, taip pat valstybės politiko, pareigūno ar tarnautojo tiesioginis ar netiesioginis prašymas arba priėmimas bet kokio neteisėto atlygio sau ar kitam asmeniui arba priėmimas pasiūlymo ar pažado dėl tokio atlygio už tam tikrų funkcijų vykdymą ar nevykdymą, taip pat asmens pažadėjimas, siūlymas ar davimas bet kokio neteisėto atlygio bet kuriam asmeniui, kuris teigia galįs daryti įtaką valstybės politikui, pareigūnui ar tarnautojui sprendimams, taip pat asmens, kuris teigia galįs daryti įtaką valstybės politikui, pareigūnui ar tarnautojui sprendimams, tiesioginis ar netiesioginis prašymas arba priėmimas bet kokio neteisėto atlygio arba priėmimas pasiūlymo ar pažado dėl tokio atlygio, taip pat bendrininkavimas darant šioje dalyje nurodytas veikas.

Valstybės politikui, pareigūnui ir tarnautojui pagal Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos įstatymą prilyginamas asmuo, turintis atitinkamus įgaliojimus ir pareigas kitos valstybės institucijoje, tarptautinėje organizacijoje ar tarptautinėse teisminėse institucijose. Asmuo – kiekvienos valstybės fizinis, juridinis, juridinio asmens teisių neturintis arba turintis kitoki, jo steigimo valstybės teisės nustatyta, teisinį statusą asmuo.

Specialiųjų tyrimų tarnyba įsteigta 2000 m. gegužės 23 d. Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos įstatymo įgyvendinimo įstatymu. Iki tol Specialiųjų tyrimų tarnyba buvo Vidaus reikalų ministerijos struktūriniu padaliniu ir viena iš policijos rūšių.

Specialiųjų tyrimų tarnyba saugo ir gina asmenį, visuomenę, valstybę nuo korupcijos, vykdo korupcijos prevenciją ir išaiškinimą.

Specialiųjų tyrimų tarnybos funkcijos:

- vykdo operatyvinę veiklą, kad atskleistų nusikaltimus, kuriais pasireiškia korupcija, ir užkirstų jiems kelią;
- atlieka kvotą ir parengtinį tardymą;
- teisės aktų nustatyta tvarka bendradarbiauja su kitomis teisėsaugos institucijomis;
- renka, kaupia, analizuoja ir apibendrina informaciją apie korupciją ir su ja susijusius socialinius, ekonominius reiškinius;
- remdamasi turima informacija rengia ir įgyvendina korupcijos prevencijos ir kitas priemones;
- su kitomis teisėsaugos institucijomis įgyvendina nusikaltamumo kontrolės ir prevencijos programas;
- ne rečiau kaip du kartus per metus raštu teikia informaciją apie savo veiklos rezultatus ir teikia pasiūlymus dėl Tarnybos veiklos gerinimo Respublikos Prezidentui ir Seimo Pirmininkui.

Specialiųjų tyrimų tarnybai vadovauja direktorius. Direktoriaus kandidatūrą teikia Seimui ir šio pritarimu Tarnybos direktorių skiria ir atleidžia iš pareigų Respublikos Prezidentas. Direktorius skiriamas penkeriems metams, tačiau šias pareigas jis gali eiti ne daugiau kaip dvi kadencijas iš eilės.

Specialiųjų tyrimų tarnybos direktoriaus nesant, jo pareigas eina Tarnybos direktoriaus pirmasis pavaduotojas. Tarnybos di-

rektorius pirmąjį pavaduotoją ir pavaduotoją direktoriaus teikimu skiria į pareigas ir atleidžia iš jų Respublikos Prezidentas.

Specialiųjų tyrimų tarnybos direktorius ir jo pavaduotojai atleidžiami iš pareigų šiais pagrindais:

- savo noru;
- sulaužius priesaiką;
- įsiteisėjus kaltinamajam teismo nuosprendžiui;
- dėl sveikatos būklės, pateikus atitinkamos medicininės ekspertizės komisijos išvadą;
- šalių susitarimu;
- jų sutikimu perkėlus į kitą darbą;
- paaiškėjus, kad jie yra politinės partijos, politinės organizacijos nariai, dalyvauja politinėje veikloje, yra įmonių, įstaigų ar organizacijų valdymo institucijų nariai, gauna atlyginimą už darbą tokiose institucijose, išskyrus atvejus, kai tai būtina tarnybos vykdomai žvalgybinei veiklai ir ne ilgiau, negu tai būtina nustatytam užduoties tikslui pasiekti, arba paaiškėjus kitoms aplinkybėms, numatytoms Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos įstatymo 15 straipsnyje;
- pasibaigus kadencijai, jeigu nėra paskiriami antrai kadencijai.

Specialiųjų tyrimų tarnybos direktorius ir jo pavaduotojai, sukačę, įstatymų nustatyto amžiaus vidaus reikalų, specialiųjų tyrimų tarnybos, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, kalėjimų departamento ir jam pavaldžių institucijų pareigūnų ir karių valstybinei pensijai gauti, gali būti atleidžiami iš pareigų.

2. SPECIALIŲJŲ TYRIMŲ TARNYBOS PAREIGŲNŲ TEISĖS, PAREIGOS IR VEIKLOS RIBOJIMAI

Specialiųjų tyrimų tarnybos darbuotojai yra pareigūnai ir kiti valstybės tarnautojai. Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnas yra statutinis valstybės tarnautojas, paskirtas į tam tikras pareigas Specialiųjų tyrimų tarnyboje ir turintis administracinius įgaliojimus pagal pareigas pavaldiems ir nepavaldiems asmenims. Tar-

nybos pareigūnų statusą nustato Specialiųjų tyrimų tarnybos įstatymas ir Specialiųjų tyrimų tarnybos statutas, o kitų Tarnyboje dirbančių valstybės tarnautojų – Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas.

Persekiodamas asmenį, įtariamą padariusį nusikaltimą, užkirsdamas kelią daromam nusikaltimui, tikrindamas informaciją apie valstybės pareigūnų ir tarnautojų piktnaudžiavimą tarnyba, jų ryšius su asmenimis, kurie susiję su nusikalstamais susivienijimais, ar eidamas kitas tarnybines pareigas, esant įstatymų numatytiems pagrindams ir sąlygoms, Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnas pateikia tarnybinį ženklą ar tarnybinį pažymėjimą.

Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnas turi teisę:

- tikrinti asmens dokumentus ir pristatyti asmenis, įtariamus padariusius nusikaltimą, į Specialiųjų tyrimų tarnybos arba policijos įstaigas;
- įstatymų numatytais atvejais ir tvarka panaudoti ginklą, specialiąsias priemones ir kitą prievartą;
- nekliudomai įeiti į visų nuosavybės formų ir rūšių įmonių, įstaigų, organizacijų patalpas jų darbo metu, o ne darbo metu – su tos įmonės, įstaigos ar organizacijos administracijos atstovu, savininku arba jo atstovu;
- įstatyme numatytais atvejais ir tvarka jėga atidaryti patalpas ar transporto priemones;
- vykdamas į nusikaltimo padarymo vietą, persekiodamas asmenį, įtariamą padariusį nusikaltimą, gabendamas asmenį, kuriam būtina skubi medicinos pagalba, į gydymo įstaigą, nekliudomai naudotis įmonėmis, įstaigoms, organizacijoms ar fiziniams asmenims, išskyrus užsienio valstybių diplomatinėms ar konsulinėms atstovybėms, priklausančiomis visų rūšių transporto ar ryšių priemonėmis. Jeigu transporto ar ryšių priemonės savininkas ar valdytojas pareikalauja, išduodama Specialiųjų tyrimų tarnybos direktoriaus nustatytos formos pažyma, pagal kuriais Specialiųjų tyrimų tarnybos lėšų kompensuojami patirti nuostoliai ar materialinė žala;
- stabdyti kelių transporto priemones ir tikrinti vairuotojo, keleivių ar transporto priemonės dokumentus ir joje esamus krovinius bei daiktus;

- vykdamas į nusikaltimo padarymo vietą ar persekiodamas asmenį, įtariamą padariusį nusikaltimą, nustatyta tvarka naudotis mėlynos spalvos švyturėliais ant automobilių ir garsiniais signalais;

- gauti iš asmenų informacijos ar paaiškinimų apie rengiamus, daromus ar padarytus nusikaltimus ir kitus teisės pažeidimus;

- tikrinti visų rūšių įmonių, įstaigų ir organizacijų ūkinę-finansinę ir kitokią veiklą;

- pranešęs įmonės vadovui arba savininkui ar jų atstovui ir Specialiųjų tyrimų tarnybos direktoriaus leidimu, nustatyta tvarka skirti inventorizacijas, revizijas, atlikti apžiūrą, susipažinti ir paimti buhalterinės apskaitos, personalo, tikrinimų medžiagą, kitus dokumentus ir daiktus;

- atlikti kitus Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnui įstatymų leidžiamus veiksmus.

Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnas, eidamas tarnybinės pareigas pasienio, muitinės bei kituose objektuose ir teritorijose, kur nustatytas specialus vidaus režimas, ir pateikęs tarnybinį ženklą ar tarnybinį pažymėjimą, turi teisę:

- tikrinti asmenų ir pareigūnų, transporto priemonių ir krovinių dokumentus;

- sulaikyti pasienio ir muitų režimo pažeidėjus ir kitus asmenis, atlikti jų asmens bei daiktų apžiūrą ir pristatyti juos į pasienio policijos, muitinės ar kitų teisės saugos institucijų tarnybines patalpas, laikantis įstatymų, reglamentuojančių asmenų sulaikymo tvarką ir sulaikytų asmenų garantijas;

- stabdyti ir tikrinti transporto priemones, nustatyta tvarka atlikti daiktų ar dokumentų poėmį;

- atlikti kitus Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnui įstatymų leidžiamus veiksmus.

Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnas privalo:

- laikytis duotos priesaikos;

- gavęs pranešimą ar pareiškimą apie rengiamą ar daromą nusikaltimą ar kitokią teisės pažeidimą arba pats būdamas įvykio liudytoju, imtis neatidėliotinų priemonių užkirsti kelią rengiamam ar daromam nusikaltimui ar kitam teisės pažeidimui, įvykio vietai apsaugoti, įvykio liudytojams nustatyti arba pranešti apie įvykį policijai;

- saugoti valstybės ir tarnybos paslaptis;
- užtikrinti sulaikytų asmenų teises ir teisėtus interesus, suteikti neatidėliotiną medicinos ar kitą būtiną pagalbą nukentėjusiems nuo nusikaltimų ar kitų teisės pažeidimų asmenims bei asmenims, kurių būklė yra bejėgiška.

Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnams draudžiama:

- būti politinių partijų ar politinių organizacijų nariais, dalyvauti politinėje veikloje;
- būti įmonių, įstaigų ar organizacijų valdymo institucijų nariais, gauti atlyginimą už darbą tokiose institucijose, išskyrus atvejus, kai tai būtina tarnybos vykdomai žvalgybinei veiklai ir ne ilgiau, negu tai yra būtina nustatytam užduoties tikslui pasiekti;
- sudaryti sandorius Specialiųjų tyrimų tarnybos vardu su įmonėmis, kurių savininkai ar dalininkai yra jų šeimos nariai, arba valdyti pagal įgaliojimą kito asmens akcijas;
- atstovauti šalies ir užsienio valstybių įmonių interesams;
- dirbti samdomais darbuotojais, patarėjais, ekspertais ar konsultantais įmonėse, įstaigose, organizacijose bei kitose institucijose, taip pat gauti kitą, nei nustatyta Specialiųjų tyrimų tarnybos įstatyme, atlyginimą, išskyrus atvejus, kai tai būtina tarnybos vykdomai žvalgybinei veiklai, ir ne ilgiau, negu tai yra būtina nustatytam užduoties tikslui pasiekti, taip pat išskyrus atlyginimą už pedagoginę ir kūrybinę veiklą;
- streikuoti ar dalyvauti piketuose, mitinguose, kurie tiesiogiai trukdytų Specialiųjų tyrimų tarnybos veiklai ar atlikti Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūno tarnybines pareigas, būti profesinės sąjungos nariais.

Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnas negali priimti dovanų ar paslaugų, tiesiogiai ar netiesiogiai susijusių su jo pareigų ėjimu, išskyrus įstatymų numatytais atvejais. Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnui taikomi ir kiti ribojimai, nustatyti Valstybės ir tarnybos paslapčių įstatyme.

3. SPECIALIŲ TYRIMŲ TARNYBOS PAREIGŲNŲ PRIĖMIMAS { TARNYBĄ IR ATLEIDIMAS IŠ JOS

Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnų skyrimo ir atleidimo iš tarnybos tvarką, jų tarnybos eigą, paskatinimus, atsakomybę, prievartos panaudojimo sąlygas ir tvarką bei socialines garantijas nustato Specialiųjų tyrimų tarnybos statutas, patvirtintas Lietuvos Respublikos 2000 m. gegužės 23 d. įstatymu.

Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnais gali būti skiriami nepriekaištingos reputacijos, ne jaunesni kaip 20 metų Lietuvos Respublikos piliečiai, Karo prievolės įstatymo nustatyta tvarka atlikę privalomąją pradinę karo tarnybą arba įstatymų nustatyta tvarka atleisti nuo jos, mokantys valstybinę kalbą, taip pat tinkantys konkrečioms pareigoms pagal išsilavinimą, intelekto ir moralines savybes, dalykinį ir fizinį pasirengimą bei sveikatos būklę.

Specialiųjų tyrimų tarnybos direktoriumi ir jo pavaduotojais gali būti skiriami tik nepriekaištingos reputacijos asmenys, turintys aukštąjį teisinį išsilavinimą ir ne mažesnę kaip penkerių metų teisinio darbo stažą. Specialiųjų tyrimų tarnybos padalinių vadovais, tardytojais ir kvotėjais skiriami tik asmenys, turintys aukštąjį išsilavinimą.

Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnais negali būti skiriami asmenys, nurodyti Valstybės tarnybos įstatymo 9 straipsnio šeštojoje dalyje: 1) teisti už sunkius nusikaltimus ar nusikaltimus valstybės tarnybai; 2) už tarnybinį nusižengimą pagal Valstybės tarnybos įstatymą atleisti iš valstybės tarnybos, jei nuo atleidimo iš valstybės tarnybos dienos nepraėjo 10 metų; 3) buvę SSRS valstybės saugumo komiteto (NKVD, NKGB, MGB, KGB) kadriniai darbuotojai - pagal įstatymo „Dėl SSRS valstybės saugumo komiteto (NKVD, NKGB, MGB, KGB) vertinimo ir šios organizacijos kadrinių darbuotojų dabartinės veiklos“ reikalavimus.

Asmenys, skiriami į Specialiųjų tyrimų tarnybą pareigūnais, privalo pasitikrinti sveikatą ir pateikti išvadą apie tinkamumą tarnybai. Sveikatos tikrinimo tvarką ir medicininius rei-

kalavimus skiriamiesiems nustato Specialiųjų tyrimų tarnybos direktoriussuderinęsusveikatosapsaugos ministru.

Skiriamam į tarnybą Specialiųjų tyrimų tarnyboje asmeniui gali būti nustatomas iki šešių mėnesių bandomasis laikotarpis, kurio metu pareiginės algos priedai ir priemokos nemokami. Jeigu bandomuoju laikotarpiu asmuo neatleidžiamas iš pareigų, laikoma, kad jo tarnyba įvertinta teigiamai. Respublikos Prezidento skiriamiesiems pareigūnams bandomasis laikotarpis nenustatomas.

Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnus, išskyrus skiriamus Respublikos Prezidento, skiria į tarnybą Specialiųjų tyrimų tarnyboje bei atleidžia iš jos Specialiųjų tyrimų tarnybos direktorius.

Asmuo, paskirtas į Specialiųjų tyrimų tarnybą, prieš pradėdamas eiti pareigas, prisiekia Lietuvos valstybei. Specialiųjų tyrimų tarnybos direktoriaus ir jo pavaduotojų priesaiką priima Respublikos Prezidentas, o kitų Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnų - Specialiųjų tyrimų tarnybos direktorius. Neprisiekęs asmuo negali dirbti Specialiųjų tyrimų tarnyboje pareigūnu.

Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnams suteikiami šie pareiginiai laipsniai:

- ypatingasis specialusis agentas;
- vyriausiasis specialusis agentas;
- vyresnysis specialusis agentas;
- specialusis agentas;
- specialusis agentas patarėjas;
- vyresnysis agentas;
- agentas;
- jaunesnysis agentas.

Pareiginis laipsnis gali atitikti pareigybę.

Atsižvelgiant į Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnų profesinio pasirengimo lygį, specialybę, tarnybos stažą bei tarnybinės veiklos rezultatus, jiems suteikiamos šios kvalifikacinės kategorijos: 3-oji, 2-oji ir 1-oji. Reikalavimus kvalifikacinėms kategorijoms gauti ir šių kategorijų suteikimo tvarką nustato Specialiųjų tyrimų tarnybos direktorius.

Ypatingojo specialiojo agento laipsnis ir 1-oji kvalifikacinė kategorija suteikiami Specialiųjų tyrimų tarnybos direktoriui, skiriant jį į šias pareigas. Vyriausiojo specialiojo agento laipsnis suteikiamas Specialiųjų tyrimų tarnybos direktoriaus pavaduotojams, skiriant juos į šias pareigas. Padalinių vadovams suteikiami vyresniojo specialiojo agento, o jų pavaduotojams ir poskyrių vadovams – specialiojo agento laipsniai.

Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnas atleidžiamas iš tarnybos šiais pagrindais:

- savo noru;
- įsiteisėjus kaltinamajam teismo nuosprendžiui, kuriuo pareigūnas nuteisiamas už padarytą nusikalstamą veiką;
- netekęs Lietuvos Respublikos pilietybės;
- atestavimo komisijos sprendimu pripažintas netinkamu tęsti tarnybą;
- sulaužęs priesaiką;
- dėl sveikatos būklės, esant atitinkamai medicinos komisijos išvadai;
- šalių susitarimu;
- išrinkus ar paskyrus į kitas pareigas, nurodytas Valstybės tarnybos įstatymo 56 straipsnio pirmosios dalies 4 punkte;
- nepatenkinamai įvertinus tarnybą bandomuoju laikotarpiu;
- paaiškėjus Specialiųjų tyrimų tarnybos įstatymo 15 straipsnyje ar Valstybės tarnybos įstatymo 9 straipsnio šeštojoje dalyje nurodytai aplinkybei;
- paskyrus tarnybinių nuobaudą – atleidimą iš tarnybos;
- paaiškėjus, kad priimant į tarnybą buvo suklastoti dokumentai;
- paaiškėjus, kad priimant į tarnybą buvo nusiųpti ar pateikti neatitinkantys tikrovės duomenys, dėl kurių asmuo negalėjo būti priimtas į tarnybą.

Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnai gali būti atleidžiami iš tarnybos šiais pagrindais:

- sulaukę Specialiųjų tyrimų tarnybos statuto 27 straipsnio pirmojoje dalyje nustatyto amžiaus (iki vyresniojo specialiojo agento įskaitytinai – 50 metų; vyriausieji specialieji agentai –

55 metų; ypatingasis specialusis agentas - 60 metų. Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūno sutikimu jo tarnybos laikas gali būti pratęstas. Tarnybos laiką pratęsia asmuo, įgaliotas skirti pareigūną į pareigas ir atleisti iš jų, nurodydamas tarnybos pratęsimo terminą) ar išstarnavę įstatymų nustatytą laiką vidaus reikalų, specialiųjų tyrimų tarnybos, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros pareigūnų ir karių valstybinei pensijai gauti;

- dėl laikinojo nedarbingumo neatvykę į tarnybą daugiau kaip 120 kalendorinių dienų iš eilės arba daugiau kaip 140 kalendorinių dienų per paskutiniuosius 12 mėnesių ir jeigu neatvykimas nesusijęs su kūno sužalojimu, suluošinimu ar kitu sveikatos sutrikimu, atsiradusiu vykdant tarnybines pareigas;
- mažinant pareiginių etatų skaičių dėl darbo organizavimo pakeitimų;
- įstatymų nustatytais atvejais į tarnybą grįžus pirmiau dirbusiam pareigūnui.

Atleidimo iš tarnybos tvarką nustato Specialiųjų tyrimų tarnybos direktorius. Ginčai dėl pareigūnų atleidimo sprendžiami Administracinių bylų teisenos įstatymo nustatyta tvarka.

VIII skyrius

Vidaus reikalų ministerijos vidaus tarnyba

1. VIDAUS TARNYBOS SISTEMA, UŽDAVINIAI IR FUNKCIJOS

Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos vidaus tarnyba (toliau - vidaus tarnyba) yra struktūrinių padalinių, veikiančių Lietuvos Respublikos vidaus reikalų sistemoje ir vykdančių specifines valstybės vidaus tvarkos palaikymo funkcijas, visuma. Vidaus tarnybos organizavimą, uždavinius, funkcijas, vidaus tarnybos pareigūnų teises, pareigas, atsakomybę, socialines garantijas nustato Lietuvos Respublikos laikinasis vidaus tarnybos įstatymas.

Vidaus tarnybą sudaro Tardymo, Pataisos reikalų, Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo, Migracijos, Vadovybės apsaugos, Informatikos ir ryšių departamentai, vidaus daliniai, budėtojų dalis ir vadovybė.

Prie vidaus tarnybos taip pat priskiriamos finansų ir kontrolės, materialinio-techninio aprūpinimo, ryšių, medicinos tarnybos bei kiti vidaus reikalų sistemą aptarnaujantys padaliniai.

Vidaus tarnybos padalinius steigia ir likviduoja, jų struktūrą, etatus, veiklos nuostatus tvirtina Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministras. Vidaus tarnyba pamažu reformuojama, pavyzdžiui, dabar Vidaus reikalų ministerijos administracija, t. y. Vidaus reikalų ministerijos vadovybė bei padaliniai, kurie buvo priskirti prie vidaus tarnybos, jau nėra šios tarnybos sudedamąja dalimi; priimti norminiai aktai, kuriais vadovaujantis Pataisos reikalų departamentas iš Vidaus reikalų ministerijos valdymo srities perduodamas į Teisingumo ministerijos valdymo sritį.

Vidaus tarnyba įstatymų nustatytais pagrindais:

- saugo piliečių, įmonių, įstaigų ir organizacijų teises bei teisėtus interesus;
- teikia neatidėliotiną pagalbą asmenims, nukentėjusiems nuo nelaimingų atsitikimų ir nusikaltimų;
- atlieka parengtinių tardymą ir kvotą;
- vykdo teismų nuosprendžius, sprendimus ir nutarimus bei tardymo organų nutarimus;
- atlieka valstybinę priešgaisrinę priežiūrą, saugo žmonių gyvybę, sveikatą, turtą nuo gaisrų, vykdo pirminius gelbėjimo darbus gaivalinių nelaimių, katastrofų, gamybinių avarijų metu ir kitais atvejais;
- įgyvendina valstybės migracijos politiką, išduoda ir keičia pasus, tvarko įvažiavimo į Lietuvos Respubliką ir išvažiavimo iš jos dokumentus, kontroliuoja užsienio valstybių piliečių ir asmenų be pilietybės buvimo Lietuvos Respublikoje taisyklių vykdymą;
- sudaro ir naudoja vidaus dalinius valstybiniams ir kito-kiems objektams saugoti, atlieka mobilizacinę ir civilinės apsaugos darbą;
- tvarko nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų apskaitą;
- parenka darbuotojus, organizuoja jų mokymą, tarnybinių ir kovinių parengimą;
- bendradarbiauja su teisėsaugos institucijomis, tarptautinėmis organizacijomis ir atitinkamomis kitų šalių institucijomis;
- diegia pažangų mokslą ir techniką, užtikrina žinybinės ryšių sistemos funkcionavimą;
- organizuoja vidaus reikalų sistemai priskirtų specifinės paskirties valstybinių įmonių gamybinę ir ūkinę veiklą.

Įgyvendindama šiuos uždavinius, vidaus tarnyba atlieka bendrąsias ir specialiąsias funkcijas. Vidaus tarnybos bendrosios funkcijos yra:

- rengti ir įgyvendinti nusikaltimų bei kitų teisės pažeidimų prevencijos priemones;
- nagrinėti fizinių ir juridinių asmenų pasiūlymus, pareiškimus ir skundus;

- sudaryti, kaupti ir tvarkyti informacijos bankus, operatyvines, prevencines ir kitokias įskaitas.

Specialiąsias vidaus tarnybos funkcijas nustato kiti norminiai aktai. Draudžiamavidaustarnybaipavesti atlikti įstatymuose arba Vyriausybės nutarimuose nenumatytas funkcijas.

Tardymo departamento funkcijos buvo aptartos anksčiau.

Pataisos reikalų departamentas organizuoja kardomojo kalinimo ir teismų nuosprendžiais paskirtų bausmių už nusikaltimus vykdymą, taip pat socialinę ir psichologinę reabilitaciją asmenų, kurie pagal teismų nutarimus pasiūsti į socialinės ir psichologinės reabilitacijos įstaigas.

Pataisos reikalų departamentas nuo 2000 m. rugsėjo 1 d. iš Vidaus reikalų ministerijos valdymo srities perduodamas į Teisingumo ministerijos valdymo sritį. Nuo 2002 m. sausio 1 d. Pataisos reikalų departamento funkcijas visiškai perims Kalėjų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos (Lietuvos Respublikos Tarnybos Kalėjų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto patvirtinimo įstatymas, Lietuvos Respublikos Tarnybos Kalėjų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto patvirtinimo įstatymo įgyvendinimo įstatymas).

Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamentas užkertą kelią gaisrams, užtikrina gaisrų gesinimą bei žmonių gelbėjimą avarijų, katastrofų ar stichinių nelaimių metu. Departamentas taip pat formuoja priešgaisrinės apsaugos politiką Lietuvoje, numatojamą pavaldžių padalinių ir tarnybų veiklos kryptis, sprendžia jų problemas, kontroliuoja įstatymų ir kitų norminių aktų vykdymą, rengia jų leidimo ir tobulinimo pasiūlymus. Be to, departamento specialistai organizuoja valstybinę priešgaisrinę priežiūrą, atlieka gaisrų apskaitą, informuoja visuomenę apie gaisrus, gelbėjimo darbus ir gaisrų padarinius.

Migracijos departamentas užtikrina valstybės politikos įgyvendinimą migracijos procesų kontrolės, Lietuvos Respublikos pilietybės, gyvenamosios vietos registravimo (deklaravimo), emigravimo ir imigravimo, užsieniečių teisinės padėties Lietuvos Respublikoje klausimais; organizuoja asmens dokumentų

išdavimą Lietuvos Respublikos piliečiams ir nuolat Lietuvos Respublikoje gyvenantiems užsienio valstybių piliečiams ir asmenims be pilietybės Lietuvos Respublikos teisės aktų nustatytais atvejais; organizuoja ir kontroliuoja miestų, rajonų policijos komisariatų migracijos tarnybų darbą.

Vadovybės apsaugos departamentas rūpinasi Lietuvos Respublikos vadovų ir oficialių šalies svečių apsauga.

Vidaus tarnybos pulkai saugo nuteistuosius laisvės atėmimo bausme, konvojuoja nuteistuosius ir suimtuosius, likviduoja konfliktines situacijas laisvės atėmimo vietose. Kartu su policija vidaus tarnybos padaliniai saugo viešąją tvarką per masinius renginius ir talkina jai atliekant kovos su nusikalstamumu operacijas.

2. VIDAUS TARNYBOS PAREIGŪNO TEISĖS, PAREIGOS IR ATSAKOMYBĖ

Vidaus tarnybos darbuotojai yra pareigūnai ir tarnautojai. Vidaus tarnybos pareigūnas yra Lietuvos Respublikos pilietis, tarnaujantis vidaus tarnybos padaliniuose, turintis laipsnį ir vykstantis vidaus tarnybos funkcijas. Vidaus tarnybos tarnautojas yra asmuo, dirbantis joje pagal darbo sutartį.

Vidaus tarnybos pareigūnų priėmimo į tarnybą ir atleidimo iš tarnybos tvarką nustato Tarnybos Lietuvos Respublikos vidaus reikalų sistemoje statutas. Reikalavimai vidaus tarnybos pareigūnams, jų priėmimo į tarnybą ir atleidimo iš tarnybos tvarka yra tokia pat kaip ir policijos pareigūnų.

Vidaus tarnybos pareigūnai turi bendrąsias ir specialiąsias profesines teises ir pareigas.

Vidaus tarnybos pareigūno bendrosios profesinės pareigos:

- gerbti ir ginti žmogaus orumą, užtikrinti ir saugoti žmogaus teises bei laisves;
- gavęs pranešimą apie rengiamą arba daromą teisės pažeidimą, taip pat pats būdamas liudytoju, imtis neatidėliotinų priemonių užkirsti kelią rengiamam arba daromam teisės pažeidimui;

- gavęs žinių apie padarytą teisės pažeidimą, nedelsdamas pranešti apie tai policijai, imtis priemonių įvykio vietai apsaugoti, liudytojams nustatyti, suteikti neatidėliotina medicinos pagalba;

- imtis priemonių piliečių, valstybės ar organizacijų turtui gelbėti stichinių nelaimių, avarijų, katastrofų ir ypatingų situacijų metu;

- laikyti paslapyje konfidencialią informaciją.

Vykdydamas tarnybines pareigas, pareigūnas privalo prisistatyti ir prireikus pateikti tarnybinių pažymėjimą.

Vidaus tarnybos pareigūnas turi teisę:

- važiuodamas į įvykio vietą, persekiodamas asmenis, padariusius pavojingas veikas, į gydymo įstaigas gabendamas asmenis, kuriems būtina medicinos pagalba, ar kitais neatidėliotinais atvejais nekliudomai naudotis nemokamai visomis transporto priemonėmis, išskyrus diplomatinį ar konsulinį atstovybių transportą. Esant tarnybiniam būtinumui, pareigūnas gali įsigyti bilietus į visas transporto priemones be eilės, jei bilietų nėra - į transporto priemonę įlipti;

- esant tarnybiniam būtinumui, nekliudomai naudotis įmonėmis, įstaigoms ir organizacijoms, taip pat piliečiams priklausančiomis ryšių priemonėmis, išskyrus diplomatinį ar konsulinį atstovybių ryšių priemones;

- apriboti įėjimą ar buvimą tam tikroje teritorijoje ir patalpoje, sustabdyti vykdomus darbus, apriboti ar uždrausti transporto eismą, jei kyla pavojus gamtai arba piliečių saugumui;

- turėti, saugoti ir panaudoti šaunamąjį ginklą bei specialiąsias priemones;

- ne tarnybos metu už atlyginimą dirbti mokslinį ar pedagoginį darbą, jei tai neprieštarauja tarnybos interesams.

Vidaus tarnybos pareigūnų specialiąsias profesines teises ir pareigas nustato norminiai aktai, reglamentuojantys atskirų vidaus tarnybos padalinių veiklą. Šias teises ir pareigas lemia vidaus tarnybos padalinio uždaviniai ir funkcijos.

Vidaus tarnybos pareigūnas asmeniškai atsako už savo sprendimus, poelgius ir jų padarinius. Vidaus tarnybos pareigu-

nas, eidamas jam patikėtas pareigas pažeidęs įstatymų reikavimus, nustatyta tvarka traukiamas drausminėn, materialinėn, administracinėn ar baudžiamojon atsakomybėn. Neteisėto įsakymo ar nurodymo vykdymas nuo atsakomybės pareigūno neatleidžia. Gavęs tokį įsakymą ar nurodymą, pareigūnas privalo jo nevykdyti ir nedelsdamas apie tai pranešti pagal pareigas aukštesniam nei neteisėtą įsakymą ar nurodymą davęs pareigūnui. Neteisėtais pareigūno veiksmais padaryta žala atlyginama Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka.

IX skyrius

Vidaus reikalų ministerija

1. VIDAUS REIKALŲ MINISTERIJOS UŽDAVINIAI IR FUNKCIJOS

Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija yra Lietuvos Respublikos vykdomosios valdžios institucija. Vidaus reikalų ministerija vykdo įstatymų ir kitų teisės aktų įgyvendinimą pavestas vidaus reikalų srityje valstybės valdymo funkcijas ir įgyvendina šioje srityje valstybės politiką. Vidaus reikalų ministerijos veiklą reglamentuoja Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. rugpjūčio 6 d. nutarimu Nr. 1015 patvirtinti Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos nuostatai.

Svarbiausi Vidaus reikalų ministerijos uždaviniai yra:

- užtikrinti viešąją tvarką ir asmenų saugumą;
- kovoti su nusikaltimais ir kitais teisėtvarkos pažeidimais, taip pat organizuoti šį darbą;
- užtikrinti Lietuvos Respublikos valstybės sienos apsaugą sausumoje ir teritoriniuose vandenyse;
- užtikrinti Lietuvos Respublikos Prezidento, Seimo Pirmininko, Ministro Pirmininko, oficialių svečių apsaugą, taip pat su šio darbo atlikimu susijusių pastatų apsaugą;
- užtikrinti asmenų, įmonių, įstaigų ir organizacijų teisių, teisėtų interesų ir turto apsaugą;
- teikti skubią pagalbą nukentėjusiems nuo nelaimingų atsitikimų ir teisėtvarkos pažeidimų, taip pat atsidūrusiems viešose vietose pagalbos reikalingiems asmenims;
- organizuoti pataisos darbų įstaigų ir socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų veiklą;
- pagal savo kompetenciją įgyvendinti valstybės politiką esimo saugumo srityje;

- vadovauti valstybinei priešgaisrinei apsaugai ir vykdyti pirminius gelbėjimo darbus;

- vykdyti valstybinę migracijos reguliavimą, įgyvendinti Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo ir Lietuvos Respublikos piliečio paso nuostatų reikalavimus, kontroliuoti užsieniečių buvimo Lietuvos Respublikoje teisėtumą.

Vykdydamajai pavestus uždavinius, Vidaus reikalų ministerija:

- nustato ministerijos struktūrinių padalinių, jos reguliavimo sričiai priskirtų valstybės įmonių, taip pat į pavaldžių įstaigų bei organizacijų ir teritorinių policijos įstaigų svarbiausias veiklos kryptis, tobulina valdymo sistemą;

- organizuoja ir vykdo nusikaltimų ir kitų teisėtvarkos pažeidimų prevenciją;

- organizuoja ir vykdo Lietuvos Respublikos valstybės sienos apsaugą sausumoje ir teritoriniuose vandenyse;

- organizuoja ir vykdo Lietuvos Respublikos teritorijoje ir už jos ribų Lietuvos Respublikos Prezidento, Seimo Pirmininko, Ministro Pirmininko, oficialių svečių apsaugą;

- organizuoja ir vykdo operatyvinę veiklą, tiria nusikaltimus ir kitus teisėtvarkos pažeidimus;

- įstatymų nustatyta tvarka atlieka parengtinių tardymą, kvotą ir teismo ekspertizę baudžiamosiose bylose, sudaro kriminalistinės informacijos duomenų bankus;

- tvarko nusikaltimų ir kitų teisėtvarkos pažeidimų apskaitą, kaupia duomenis, kurių reikia užtikrinti ministerijos veiklos informacinį aprūpinimą;

- pagal savo kompetenciją imasi priemonių nusikaltimų ir kitų teisėtvarkos pažeidimų priežastims ir sąlygoms šalinti, kontroliuoja, kaip šios priemonės vykdomos;

- ieško nusikaltėlių, įstatymų numatytais atvejais organizuoja besislapstančių kaltinamųjų, nuteistų, dingusių be žinios ir kitų asmenų paiešką;

- įstatymų nustatyta tvarka vykdo ir organizuoja sulaikytų, areštuotų, nuteistų asmenų ir asmenų, kuriems skirtas administracinis areštas, saugojimą areštinėse, konvojuoja juos į teismus bei tardymo izoliatorius-kalėjimus iriškų;

- įstatymų nustatyta tvarka vykdo teismų nuosprendžius, nutarimus bei nutartis ir užtikrina, kad būrų laikomasi nustatyto baudmės atlikimo režimo;

- organizuoja nuteistųjų darbą, taip pat auklėjamąjį darbą pataisos darbų įstaigose, kontroliuoja, kaip nuteistieji dirba ir mokosi;

- išduoda ir keičia pasus, tvarko emigravimo, imigravimo dokumentus, rengia imigravimo kvotos projektus ir teikia juos Lietuvos Respublikos Vyriausybei, išduoda ir panaikina leidimus nuolat gyventi Lietuvos Respublikoje užsieniečiams, tvarko Lietuvos Respublikos vizų registrą, išduoda ir panaikina Lietuvos Respublikos vizas, organizuoja ir kontroliuoja užsieniečių išsiuntimą iš Lietuvos Respublikos, kontroliuoja, kaip laikomasi pasų, užsieniečių atvykimo, buvimo Lietuvos Respublikoje ir tranzito per ją taisyklių, vykdo sprendimus pilietybės klausimais;

- pagal savo kompetenciją rūpinasi, kad būtų laikomasi leidimų sistemą reglamentuojančių įstatymų ir kitų teisės aktų reikalavimų;

- vykdo priešgaisrinę apsaugą, gaisrų prevenciją, organizuoja jų gesinimą, atlieka pirminius gelbėjimo darbus;

- palaiko viešąją tvarką, kai kyla gaivalinės nelaimės, avarijos, epidemijos ir epizootijos, padeda likviduoti gaivalinių nelaimių ir avarijų padarinius, užtikrina viešąją tvarką mitingų, piketų, demonstracijų, procesijų, įvairių eitynių, kitokių susirinkimų be ginklų metu;

- pagal savo kompetenciją kontroliuoja, kaip laikomasi eismo saugumą ir kelių eismą reglamentuojančių teisės aktų reikalavimų, reguliuoja kelių eismą, koordinuoja su kelių eismo saugumu susijusių tarnybų veiklą;

- pagal sutartis organizuoja ir vykdo įvairių objektų, asmenų ir jų turto apsaugą, rūpinasi signalizacijos priemonių įvedimu ir eksploatavimu, inspektuoja žinybinę apsaugą;

- įstatymų ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimų numatytais atvejais išduoda licencijas ir leidimus;

- vykdo finansinį ir materialinį techninį aprūpinimą, kontroliuoja ūkinę ir finansinę veiklą;

- rūpinasi kadrų parinkimu, mokymu, tobulinimusi, tarnybine ir kovine parengtimi;
- pagal savo kompetenciją nustatytą tvarka palaiko ryšius su užsienio valstybių atitinkamomis institucijomis ir tarptautinėmis organizacijomis, rengia tarptautinių sutarčių projektus ir pasirašo pagal suteiktus įgaliojimus šias sutartis, organizuoja jų vykdymą, taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybės ar Ministro Pirmininko pavedimu atstovauja Lietuvos Respublikai užsienio valstybėse ar tarptautinėse organizacijose;
- organizuoja ministerijos vidaus tarnybos dalinius, nustatytą tvarką jiems vadovauja, pagal savo įgaliojimus vykdo civilinės saugos priemones;
- organizuoja ministerijos reguliavimo sričiai priskirtų valstybės įmonių gamybinę ir ūkinę veiklą, statybos ir montavimo darbus;
- nustatytą tvarką nagrinėja gyventojų pareiškimus, skundus bei pasiūlymus ir imasi reikiamų priemonių, kad būtų išspręsti juose keliama klausimai;
- taiko savo veikioje mokslo ir technikos naujoves;
- pagal savo kompetenciją steigia neviešas valstybines medicinos priežiūros, taip pat farmacijos įstaigas ir užtikrina jų veiklą;
- rūpinasi, kad būtų sudaromos deramos darbo ir poilsio sąlygos ministerijos ir jai pavaldžių įstaigų bei organizacijų darbuotojams, užtikrinajams socialines garantijas;
- informuoja visuomenę apie ministerijos veiklos kompetencijai priskirtais klausimais;
- vykdo kitas įstatymų ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimų numatytas funkcijas.

2. VIDAUS REIKALŲ MINISTERIJOS DARBO ORGANIZAVIMAS

Vidaus reikalų ministerijai vadovauja ministras, kurį skiria pareigoms ir atleidžia iš pareigų Respublikos Prezidentas. Minist-

ro Pirmininko teikimu. Vidaus reikalų ministrą gali laikinai pavaduoti tik Ministro Pirmininko paskirtas kitas Lietuvos Respublikos Vyriausybės narys (ministras). Vidaus reikalų ministras, vadovaudamas jam pavestai vidaus reikalų sričiai, yra atsakingas Lietuvos Respublikos Seimui, Respublikos Prezidentui ir tiesiogiai pavaldus Ministrui Pirmininkui.

Vidaus reikalų ministras:

- sprendžia ministerijos kompetencijai priklausančius klausimus ir yra tiesiogiai atsakingas už Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos įgyvendinimą ministerijos kompetencijai priklausančiais klausimais;
- užtikrina įstatymų, Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių, Respublikos Prezidento dekretų, Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimų, Ministro Pirmininko potvarkių ir kitų teisės aktų vykdymą;
- Lietuvos Respublikos Vyriausybės darbo reglamento nustatyta tvarka teikia Lietuvos Respublikos Vyriausybei įstatymų ir kitų teisės aktų projektus;
- užtikrina Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Ministro Pirmininko pavedimų vykdymą;
- leidžia įsakymus ir įsakymais patvirtintus kitus teisės aktus, tikrina, kaip jie vykdomi. Ministro leidžiami įsakymai ir kiti teisės aktai registruojami Lietuvos Respublikos Vyriausybės darbo reglamento nustatyta tvarka. Įsakymus ir kitus teisės aktus pasirašo ministras. Prireikus leidžia kartu su kitais ministrais bendrus įsakymus arba įsakymais patvirtintus kitus teisės aktus;
- teikia Lietuvos Respublikos Vyriausybei ministerijos veiklos ataskaitas, kaip vykdoma Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa bei jos įgyvendinimo priemonės, ir Ministro Pirmininko reikalavimu atsiskaito už savo veiklą;
- teikia Ministrui Pirmininkui pasiūlymus dėl viceministrų skaičiaus nustatymo, viceministrų skyrimo pareigoms ir atleidimo iš pareigų, drausminių nuobaudų jiems skyrimo ir jų skatinimo;
- teikia Lietuvos Respublikos Vyriausybei departamentų, tarnybų ar inspekcijų prie ministerijos nuostatų projektus;

- ministerijos sekretoriaus teikimu tvirtina ministerijos administracijos struktūrą ir etatų sąrašą, neviršydamas darbo užmokesčiui nustatytų lėšų;

- tvirtina ministerijos administracijos padalinių, departamentų, tarnybų ir inspekcijų prie ministerijos, kitų jos įsteigtų ar jai priskirtų įstaigų bei valstybės įmonių nuostatus (įstatus);

- skiria pareigoms ir atleidžia iš pareigų ministro politinio ir asmeninio pasitikėjimo pagrindu skiriamus valstybės tarnautojus (išskyrus viceministrus), ministerijos sekretorių- aukščiausiąjį ministerijos karjeros pareigūną, įstaigų prie ministerijos, taip pat ministerijos įsteigtų ar jai priskirtų įstaigų bei valstybės įmonių vadovus (ministerijos sekretoriaus teikimu); savo iniciatyva atleidžia iš pareigų ministro politinio ar asmeninio pasitikėjimo pagrindu skiriamus valstybės tarnautojus bei kitus ministro skiriamus pareigūnus, pareiškęs nepasitikėjimą;

- tvirtina periodiškai atnaujinamus ilgalaikius (iki 10 metų) ministerijos strateginius veiklos planus;

- įstatymų ar Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimų numatytais atvejais teikia Ministrui Pirmininkui pasiūlymus dėl departamentų ir kitų įstaigų prie ministerijos vadovų skyrimo;

- vykdo kitas įstatymų ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimų jam suteiktas funkcijas.

Vidaus reikalų ministras vadovauja ministerijos padaliniais tiesiogiai ar per viceministrus ir ministerijos sekretorių, o departamentams, tarnyboms ir inspekcijoms prie ministerijos, kitoms ministerijos įsteigtoms ar jai priskirtoms įstaigoms - per šių institucijų vadovus.

Viceministrai yra tiesiogiai atsakingi ministrui. Ministras nustato jų kompetenciją. Viceministrai rūpinasi jiems ministro skirtais ministerijos darbo barais, per ministerijos sekretorių ir atitinkamus ministerijos įstaigų vadovus koordinuoja ir užtikrina jų įgaliojimams priskirtose srityse ministro nustatytos politikos įgyvendinimą, teikia ministrui įstatymų ir kitų teisės aktų projektus. Viceministrai gali vadovauti departamentams prie ministerijos.

Vidaus reikalų ministerija turi savo administraciją, kuriai vadovauja ministerijos sekretorius. Jis gali turėti ne daugiau kaip

du pavaduotojus (sekretorius). Vidaus reikalų ministerijos administracija susideda iš departamentų, skyrių ir kitų padalinių. Dabar Vidaus reikalų ministerijos administracija susideda iš Valdymo departamento, Tarptautinių ryšių ir Europos integracijos departamento, Personalo departamento, Ekonomikos ir finansų departamento, Vidaus auditotarnybos, Generalinio inspektoriaus skyriaus, Bendrojo skyriaus. Prie ministerijos gali būti steigiami departamentai, kontrolės ar apskaitos funkcijas vykdančios tarnybos, inspekcijos ir kitos įstaigos.

Vidaus reikalų ministerijos sekretorius:

- atsako už ministerijos vadybą, teisės aktų (projektų) rengimo organizavimą ir kokybę, organizuoja ir kontroliuoja visų ministerijos administracijos padalinių veiklą vadovaudamasis Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės ar ministro patvirtintomis konkrečiomis priemonėmis šiai programai įgyvendinti;

- atsako už ministerijos ūkinę ir finansinę veiklą;
- teikia ministrui tvirtinti ministerijos administracijos struktūrą ir etatų sąrašą;

- organizuoja ministro įsakymų projektų rengimą, pagal savo kompetenciją leidžia vykdomuosius potvarkius;

- ministro pritarimu skiria pareigoms ir atleidžia iš pareigų savo pavaduotojus, ministerijos administracijos padalinių ir ministerijos įsteigtų ar jai priskirtų įstaigų vadovus, išskyrus skiriamus ministro, taip pat karjeros tarnautojus ir aptarnaujantįjį personalą;

- teikia ministrui skirti pareigoms ir atleisti iš pareigų įstaigų prie ministerijos, taip pat ministerijos įsteigtų ar jai priskirtų įstaigų bei valstybės įmonių vadovus;

- vykdo kitas ministro jam pavestas funkcijas.

Vidaus reikalų ministerijoje sudaroma kolegija - ministro patariamoji institucija. Ministras yra kolegijos pirmininkas, o jos nariai - viceministras, ministerijos sekretorius. Į kolegijos sudėtį gali būti įtraukiami ministerijos sekretoriaus pavaduotojai (sekretoriai) ir kiti ministerijos, kitų institucijų bei organizacijų atstovai. Į kolegijos posėdžius gali būti kviečiami kitų ministerijų, valstybės ir kitų institucijų bei organizacijų atstovai ir

mokslininkai šių sutikimu. Vidaus reikalų ministerijos kolegijos narių skaičių nustato ir kolegijos personalinę sudėtį bei darbo reglamentą tvirtina ministras. Jis taip pat teikia kolegijai svarstyti klausimus.

Parengtinio tyrimo institucijos

1. PARENGTINIO TYRIMO ESMĖ IR FORMOS

Parengtinis tyrimas yra kvotos organo, tardytojo ar prokuroro procesinė veikla, kuria renkami, įtvirtinami ir preliminarieji tiriami įrodymai, siekiant greitai ir iki galo išaiškinti nusikaltimus, įkai-tinti kaltininkus ir tinkamai pritaikyti įstatymą. Ši veikla regla-mentuota Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse.

Parengtinis tyrimas yra savarankiška baudžiamojo proceso stadija. Parengtiniu tyrimu ši stadija vadinama todėl, kad beveik visadaji atliekama iki teismo bylos nagrinėjimo. Kartais teigiama, kad parengtinis tyrimas atliekamas „iki teismo ir teis-mui“, tačiau šis apibūdinimas nėra tikslus. Iškelta baudžiamoji byla gali būti ir neperduota teismui, nutraukta baudžiamojo pro-ceso įstatyme numatytais pagrindais. Tyrimas vadinamas pareng-tiniu todėl, kad šioje stadijoje pareikštas kaltinimas visais atve-jais turi būti patikrintas teismo posėdyje.

Teismo nagrinėjimo metu teismas nesaistomas išvado-mis, kurias padarė kvotos organas, tardytojas ar prokuroras per parengtinį tyrimą. Teismas gali kitaip įvertinti parengtinio tyri-mo metu surinktus įrodymus, ištirti naujus įrodymus, kurie per parengtinį tyrimą nebuvo tirti. Tačiau tai nereiškia, kad išvados, kurias šioje stadijoje padaro kvotos organas, tardytojas ar pro-kuroras, yra preliminarios. Kvotos organas, tardytojas ir proku-roras turi būti įsitikinę savo išvadų, padaromų per parengtinį tyrimą, teisingumu ir jiems šios išvados turi būti galutinės. Rei-kia pažymėti, kad parengtinio tyrimo kokybė lemia ir užtikrina teismo bylos nagrinėjimo kokybę. Dėl klaidų ir įstatymo pa-

žeidimų, padarytų per parengtinį tyrimą, baudžiamoji byla iš teismo gali būti gražinta tyrimui papildyti.

Parengtinės tyrimo formos yra kvota ir parengtinis tardymas.

Daugumoje baudžiamųjų bylų atliekama tiek kvota, tiek parengtinis tardymas. Kai kuriais baudžiamąjo proceso įstatyme specialiai numatytais atvejais parengtinis tyrimas atliekamas tik viena forma - kvota.

Kvota ir parengtinis tardymas turi tiek bendrų bruožų, tiek ir skirtumų. Kvotą ir parengtinį tardymą vienija bendri tikslai ir uždaviniai (BPK 2 straipsnis) bei baudžiamųjų bylų tyrimo procesinės sąlygos. Tačiau tarp kvotos ir parengtinio tardymo yra nemažai skirtumų. Bene svarbiausias skirtumas - skiriasi kvotos ir parengtinio tardymo organų įgyvendinamų funkcijų apimtis. Parengtinio tardymo organų vienintelė ir svarbiausia funkcija yra nusikaltimų tyrimas. Visa kita tardytojo veikla išplaukia iš šios funkcijos. Kvotos organams nusikaltimų tyrimas nėra vienintelė ir svarbiausia funkcija. Greta šios funkcijos kvotos organai vykdo daug kitokių funkcijų.

Kvotą atlieka tam įgalioti valstybiniai administraciniai organai, numatyti baudžiamąjo proceso įstatyme. Kvotos organai paprastai pirmieji sužino apie rengiamus ar padarytus nusikaltimus ir pirminiu bylos tyrimo etapu gali veiksmingai atlikti neatidėliotinus tardymo veiksmus nusikaltimo pėdsakams nustatyti ir įtvirtinti. Kvotos organai taip pat atlieka būtinus operatyvinės paieškos veiksmus ir vykdo prevencinę veiklą.

Parengtinis tardymas yra pagrindinė parengtinio tyrimo forma. Jį atlieka tam įgalioti pareigūnai - tardytojai.

2. KVOTOS ORGANŲ SISTEMA. KVOTOS ORGANO ĮGALIOJIMAI

Kvotą baudžiamosiose bylose atlieka BPK 134 straipsnyje išvardyti organai:

- policija;
- valstybės saugumo įstaigos - bylose dėl **nusikaltimų**, numatytų Lietuvos Respublikos baudžiamąjo kodekso 62-71,73,

73', 74 straipsniuose (valstybės išdavimas, kolaboravimas, šnipinėjimas, kėsinimasis į Lietuvos Respublikos Prezidento, Seimo nario, Ministro Pirmininko, ministro arba kito pareigūno gyvybę, diversija, kenkimas, karo kurstymas, genocidas ir kt), ir karo nusikaltimų, numatytų BK 333-344 straipsniuose;

- Specialiųjų tyrimų tarnyba - bylose, iškeltose Specialiųjų tyrimų tarnybos dėl nusikaltimų, kuriais pasireiškia korupcija;

- karo policija - bylose dėl visų nusikaltimų, kuriuos padaro kariai, ir bylose dėl nusikaltimų, kuriuos padaro karinėse teritorijose ir kariniame transporte krašto apsaugos sistemos darbuotojai, vykdydami tarnybines pareigas; kariuomenės vado nustatytais atvejais karinių dalinių bei junginių vadai ir karinių įstaigų viršininkai - bylose dėl nusikaltimų, kuriuos padaro jiems pavaldūs kariai, ir bylose dėl nusikaltimų, kuriuos padaro jiems pavaldūs krašto apsaugos sistemos darbuotojai, vykdydami tarnybines pareigas, arba atitinkamo dalinio, junginio, karinės įstaigos buvimo vietoje;

- pataisos darbų įstaigų, tardymo izoliatorių, socialinės ir psichologinės reabilitacijos įstaigų viršininkai - bylose dėl nusikaltimų nustatyti tarnybos ėjimo tvarkai, kuriuos padaro šių įstaigų bendradarbiai, taip pat bylose dėl nusikaltimų, kurie padaromi nurodytų įstaigų buvimo vietoje;

- valstybinės priešgaisrinės apsaugos organai - bylose dėl gaisrų ir priešgaisrinių taisyklių pažeidimų;

- pasienio apsaugos tarnyba - valstybės sienos pažeidimų bylose;

- muitinių tarnyba - kontrabandos bylose;

- esančių tolimajame plaukiojime jūros laivų kapitonai;

- valstybės kontrolės ir mokesčių inspekcijos įstaigos - pagal savo kompetenciją nusikaltimų nuosavybei, ūkininkavimo tvarkai, finansams ir valstybės tarnybai bylose.

Pateiktas kvotos organų sąrašas yra išsamus. Jokios kitos valstybinės įstaigos ir pareigūnai kvotos neatlieka.

Policija yra pagrindinis kvotos organas. Jo kompetencija atlikti kvotą konkrečiomis baudžiamosiomis bylomis neribota. Kitų kvotos organų kompetencija apibrėžta tomis baudžiamųjų bylų kategorijomis, kurios tiesiogiai susijusios su šių organų veik-

los pobūdžiu ir specifinėmis sąlygomis, kuriomis šie organai veikia. Kai kurie kvotos organai atlieka kvotą tik konkrečiose baudžiamosiose bylose, pavyzdžiui, muitinių tarnyba - kontrabandos bylose. Kiekvieno kvotos organo kompetencija nurodyta įstatyme.

Kvota yra tik viena iš kvotos organų funkcijų. Pavyzdžiui, policija, be kvotos, vykdo daug kitų funkcijų: vykdo nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų prevenciją; atskleidžia ir tiria nusikaltimus; atlieka operatyvinę veiklą; saugo viešąją tvarką, visuomenės rimtį ir saugumą, piliečių teises ir laisves; atlieka eismo priežiūrą; teikia socialinę pagalbą gyventojams.

Skirtini terminai *kvotos organas* ir *kvotėjas*. Kvotos organas - tai atitinkama įstaiga ar pareigūnas, kuris vadovauja įstaiigai, įstatymo įgaliotai atlikti kvotą. Tačiau ne visi tam tikros įstaigos darbuotojai turi teisę atlikti kvotą. Kvota baudžiamosiose bylose pavedama tik tiems pareigūnams, kurie yra gavę tokius įgaliojimus iš kvotos organo. Kvotėjas pradeda kvotą viršininko pavedimu, tačiau visus sprendimus byloje priima pagal savo vidinį įsitikinimą ir visiškai atsako už kvotą ir jos rezultatus. Jeigu baudžiamojo proceso įstatyme kalbama apie kvotos organą, tai visus kvotėjo nutarimus byloje tvirtina kvotos organo viršininkas. Kvotos organo viršininkas neturi teisės panaikinti kvotėjo nutarimų, jeigu juos sankcionavo prokuroras, taip pat uždrausti tardymo veiksmų, kurie atliekami prokuroro nurodymu arba tardytojo pavedimu.

Kvotos organo įgaliojimai numatyti BPK 50 straipsnyje. Kvotos organui pavedama:

- imtis reikiamų operatyvinių ir paieškos priemonių, kad būtų išaiškinti nusikaltimo požymiai ir nusikaltimą padarę asmenys;
- atlikti tardymo veiksmus, numatytus BPK 135 straipsnyje;
- imtis visų priemonių užkirsti kelią nusikaltimui.

Operatyvinė veikla. Operatyvinė veikla - valstybės įgaliotų institucijų teisinė žvalgybinio ir kontržvalgybinio pobūdžio kovos su nusikalstamumu forma, neviešo pobūdžio nusikaltimų prevencijos ir išaiškinimo veiksmai, kurie naudojami rinkti informacijai apie rengiamus ir padarytus nusikaltimus. At-

liekant šiuos veiksmus, atskleidžiami nusikaltimai, vykdoma nusikaltimus padariusių, taip pat be žinios dingusių asmenų paieška, išaiškinami neteisėtų pajamų igijimo šaltiniai ir būdai bei sprendžiami kiti uždaviniai.

Operatyvinę veiklą reglamentuoja 1997 m. gegužės 22 d. Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymas.

Operatyvinę veiklą turi teisę vykdyti ne visi kvotos organai. Operatyvinės veiklos subjektų sistemą sudaro tik specialius valstybės įgaliojimus turinčios valstybės institucijos - Krašto apsaugos ministerijos, Vidaus reikalų ministerijos, Valstybės saugumo departamento, Specialiųjų tyrimų tarnybos ir Muitinės departamento prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos tarnybos, kurioms pavedama operatyvinė funkcija, o jų darbuotojai įgaliojami ją atlikti. Šių institucijų tarnybų sąrašą sudaro ir operatyvinių teisių mastą nustato Vyriausybė operatyvinės veiklos subjektų teikimu.

Operatyvinės veiklos subjektų teises ir pareigas turinčių valstybės institucijų tarnybų sąrašas patvirtintas ir šių tarnybų įgaliojimai nustatyti Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. balandžio 29 d. nutarimu Nr. 292 „Dėl operatyvinės veiklos subjektų teises ir pareigas turinčių valstybinių institucijų tarnybų sąrašo patvirtinimo ir jų įgaliojimų bei operatyvinės veiklos masto nustatymo“. Šiuo nutarimu nustatyta, kad operatyvinės veiklos subjektų teises turi:

- Vidaus reikalų ministerijoje: kriminalinės policijos tarnybos, Pataisos reikalų departamento įstaigų, Pasienio policijos departamento, Lietuvos Respublikos Prezidento, Seimo Pirminio, Ministro Pirmininko ir oficialių svečių apsaugos departamento, Mokesčių policijos departamento, generalinės inspekcijos operatyvinės tarnybos;
- Antrojo operatyvinių tarnybų departamento prie Krašto apsaugos ministerijos operatyvinės tarnybos;
- Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamento operatyviniai padaliniai;
- Specialiųjų tyrimų tarnybos;
- Lietuvos Respublikos muitinės kovos su kontrabanda tarnybos.

Minėtu nutarimu taip pat nustatyti operatyvinės veiklos subjektų, teises ir pareigas turinčių tarnybą įgaliojimai ir operatyvinės veiklos mastas, t. y. kokius Operatyvinės veiklos įstatyme numatytus veiksmus turi teisę atlikti atskiri subjektai.

Tardymo veiksmai. Išskėles baudžiamąją bylą, kvotos organas atlieka neatidėliotinus tardymo veiksmus nusikaltimo pėdsakams nustatyti ir įtvirtinti: apžiūra, krata, poėmi, patikrinimą, įtariamųjų sulaikymą ir apklausą, nukentėjusiųjų ir liudytojų apklausą, parodymą atpažinti, taip pat skiria ekspertizę ir gauna specialisto išvadą. Atlikęs neatidėliotinus tardymo veiksmus, kvotėjas perduoda kvotos medžiagą tardytojui atlikti parengtinį tardymą. Baudžiamąsias bylas dėl vagystės ir sukčiavimo kvotos organas perduoda tardytojui tik tuo atveju, jeigu atliekant kvotą nustatytas trauktinas baudžiamojon atsakomybėn asmuo. Jeigu toks asmuo nenustatytas, kvotos organas baudžiamąją bylą sustabdo.

Perdavęs bylą tardytojui, kvotos organas gali atlikti toje byloje tardymo ir paieškos veiksmus tik tardytojo pavedimu. Jeigu tardytojui perduota byla, kurioje nebuvo galima susekti padariusio nusikaltimą asmens, kvotos organas toliau vykdo operatyvines paieškos priemones nusikaltėliui nustatyti ir apie rezultatus praneša tardytojui.

Santykiškai savarankiška kvotos forma yra summarinis procesas, atliekamas BPK aštuntojo skyriaus nustatyta tvarka. Summarinio proceso tvarka kvota atliekama dėl akivaizdžių nesunkių nusikaltimų, išvardytų BPK 440 straipsnyje (vengimas mobilizacinio šaukimo, neteisėtas valstybės sienos perėjimas, tyčinis apysunkis kūno sužalojimas, sunkus ar apysunkis kūno sužalojimas dėl neatsargumo, vengimas išlaikyti tėvus, šmeižimas ir kiti nusikaltimai). Tirdamas bylą summarinio proceso tvarka, kvotėjas atlieka visus būtinus veiksmus nusikaltimo aplinkybėms įrodyti, taip pat surenka duomenis apie kaltinamojo asmenybę ir kitą medžiagą, turinčią reikšmės bylai teisme nagrinėti. Atlikęs visus būtinus veiksmus ir surinkęs visą medžiagą, kvotėjas tokiu atveju bylą perduoda ne tardytojui, o teismui.

Prevencinė veikla. Kvotos organai taip pat yra įpareigoti imtis visų priemonių užkirsti kelią nusikaltimams. Tai yra bendra visų teisėsaugos institucijų funkcija.

3. PARENGTINIO TARDYMO ORGANAI IR JŲ ĮGALIOJIMAI

Parengtinio tardymo organai išvardyti BPK 142 straipsnyje. Parengtinį tardymą baudžiamosiose bylose atlieka prokuratūros tardytojai, Specialiųjų tyrimų tarnybos tardytojai ir vidaus reikalų organų tardytojai.

Atlikdamas parengtinį tardymą, tardytojas turi plačius įgaliojimus, užtikrinančius jo procesinį savarankiškumą. Visus sprendimus dėl tardymo krypties ir tardymo veiksmų atlikimo tardytojas priima savarankiškai, išskyrus tuos atvejus, kai įstatymas numato, jog turi būti gaunama prokuroro sankcija. Tardytojas visiškai atsako už tardymo veiksmų atlikimą laiku. Tardytojo nutarimus, priimtus vadovaujantis įstatymu baudžiamojoje byloje, kuri yra jo žinioje, privalo vykdyti visos įmonės, įstaigos, organizacijos, visi pareigūnai ir piliečiai.

Parengtinio tardymo kontrolę atlieka prokuroras, tačiau tai nemenkina tardyto savarankiškumo. Nesutikdamas su prokuroro nurodymais dėl patraukimo kaltinamuoju, dėl nusikaltimo kvalifikavimo ir kaltinimo apimties, dėl bylos perdavimo, kad kaltinamasis būtų atiduotas teismui, arba dėl bylos nutraukimo, tardytojas turi teisę pateikti bylą aukštesniam prokurorui ir raštu išdėstyti savo prieštaravimus. Šiuo atveju prokuroras arba panaikina žemesnio prokuroro nurodymus, arba paveda atlikti šioje byloje tardymą kitam tardytojui.

Tardytojo darbą taip pat kontroliuoja tardymo organo padalinio viršininkas. Tardymo organo padalinio viršininkas kontroliuoja, kad tardytojai laiku išaiškintų ir išpėtų nusikaltimus, imasi priemonių, kad kuo visapusiškiau ir objektyviau būtų padarytas parengtinis tardymas baudžiamosiose bylose.

Tardymo organo padalinio viršininkas turi teisę tikrinti baudžiamąsias bylas, duoti tardytojui nurodymus dėl parengtinio tardymo, dėl patraukimo kaltinamuoju, nusikaltimo kvalifikavimo ir kaltinimo apimties, dėl bylos perdavimo, taip pat dėl atskirų tardymo veiksmų atlikimo, perduoti bylą kitam tardytojui, pavesti tirti bylą keliems tardytojams. Tardymo organo padalinio viršininko nurodymais baudžiamojoje byloje duodami raštu ir turi būti įvykdyti.

Parengtinių tardymo organų kompetencijai tirta konkrečias baudžiamąsias bylas (tardyminis priklausymas) nustatyta BPK. 143 straipsnyje.

Prokuratūros tardytojai įgalioti atlikti parengtinių tardymą baudžiamosiose bylose dėl valstybinių nusikaltimų (valstybės išdavimo, kolaboravimo, šnipinėjimo, diversijos, kenkimo, karo kurstymo ir kt.), tyčinio nužudymo, išžaginimo, tvirkinamųjų veiksmų, įkaitų paėmimo, nusikaltimų politinėms ir darbinėms piliečių teisėms, karo nusikaltimų ir kai kurių kirų nusikaltimų.

Vidaus reikalų ministerijos tardytojai atlieka parengtinių tardymą visose baudžiamosiose bylose, išskyrus tas, kurias tiria prokuratūros tardytojai.

Specialiųjų tyrimų tarnybos tardytojai atlieka parengtinių tardymą baudžiamosiose bylose, iškeltose Specialiųjų tyrimų tarnybos, dėl nusikaltimų, kuriais pasireiškia korupcija, ir bylose, kurias Specialiųjų tyrimų tarnybai baudžiamojo proceso įstatymo nustatyta tvarka perduoda prokuroras.

Nors BPK kalbama apie prokuratūros tardytojus, dabar prokuratūros sistemoje tardymo padalinių nėra. Parengtinių tardymą prokuratūros sistemoje atlieka prokurorai.

Vidaus reikalų organų tardytojai ištiria daugiausia baudžiamųjų bylų. Vidaus reikalų organų tardytojai yra vidaus tarnybos karininkai, jų tarnybą reglamentuoja Lietuvos Respublikos laikinasis vidaus tarnybos įstatymas ir Tarnybos Lietuvos Respublikos vidaus reikalų sistemoje statutas.

Vidaus reikalų organų tardytojai dirba Tardymo departamente prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos ir teritoriniuose Tardymo departamento padaliniuose (valdybose, skyriuose, poskyriuose) prie miestų ir rajonų policijos komisariatų.

Tardymo departamentui vadovauja direktorius, kurį skiria ir atleidžia vidaus reikalų ministras. Direktorius turi du pavaduotojus, kurie vadovauja atskiroms departamento veiklos sritims.

Tardymo departamentas yra struktūrinis Vidaus reikalų ministerijos padalinys. Jis susideda iš I ir II tardymo skyrių, Metodinio skyriaus, Revizijos tarnybos, Kadro tarnybos ir Raštinės.

Tardymo departamento I tardymo skyriaus tardytojai tiria organizuoto nusikalstamumo, kontrabandos ir kitas sudėtingas

baudžiamąsias bylas, II tardymo skyriaus tardytojai - sudėtingasekonomikos srities baudžiamąsias bylas.

Metodinis skyrius kontroliuoja teritorinių tardymo padalinių darbą, teikia jiems metodinę pagalbą, tiria pareiškimus ir skundus dėl baudžiamųjų bylų tyrimo, analizuoja ir apibendrina Tardymo departamento ir teritorinių tardymo padalinių darbą.

Revizijos tarnyba atlieka revizijas baudžiamosiose bylose, teikia specialisto išvadą, jos darbuotojai dalyvauja kaip specialistai atliekant tardymo veiksmus.

Kadru tarnyba rengia dokumentus dėl Tardymo departamento ir teritorinių padalinių pareigūnų priėmimo į darbą, atleidimo iš darbo, kvalifikacinių kategorijų suteikimo, organizuoja pareigūnų mokymą.

Teritoriniai Tardymo departamento padaliniai (valdybos, skyriai, poskyriai) yra prie miestų ir rajonų policijos komisariatų. Tardymo valdybos yra prie Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos miestų vyriausiųjų policijos komisariatų. Prie Šiaulių miesto, Panevėžio miesto, Vilniaus rajono, Kauno rajono, Šiaulių rajono, Panevėžio rajono, Alytaus rajono, Marijampolės rajono policijos komisariatų yra tardymo skyriai, o prie kitų rajonų policijos komisariatų - tardymo poskyriai. Tardymo departamento struktūrinis padalinys yra ir Specializuotas tardymo skyrius prie Transporto policijos valdybos, kuriame dirbantys tardytojai tiria nusikaltimus, padarytus geležinkelio, vandens ir oro transporte.

Tardymo departamente ir teritoriniuose tardymo padaliniuose dirba tardytojai, vyresnieji tardytojai, ypatingai svarbių bylų tardytojai, ypatingai svarbių bylų vyresnieji tardytojai. Juos skiria ir atleidžia Tardymo departamento direktorius.

XI skyrius

Valstybės saugumo departamentas

Viename iš vadovėlių yra puikus institucijų, besirūpinančių valstybės saugumu, apibūdinimas. Autorius teigė, kad kažkuris iš žymių žmonių yra pasakęs: „Jei policija yra sena kaip pasaulis, tai specialiosios tarnybos greičiausiai yra dar senesnės, kadangi jos turėjo anksčiau už visus sužinoti apie Dievo norą sukurti pasaulį.“

Savaime suprantamas kiekvienos valstybės noras apsaugoti pirmiausiai savo piliečius, kartu ir save nuo įvairių galimų tiek vidaus, tiek ir išorės neigiamų veiksnių. Tai užtikrinama per valstybės saugumo funkcijos realizavimą. Jau XIX a. Europoje susiformavo dvi pagrindinės saugumo užtikrinimo koncepcijos:

a) pirmosios koncepcijos esmė - nuolatinė ir totali piliečių kontrolė (priežiūra), kurią vykdo „politinė policija“, turinti labai plačius įgaliojimus, kurie sudarojai palankias galimybes kištis praktiškai į visas visuomenės gyvenimo sritis, tokiu būdu iš esmės nepaisant asmens teisių ir laisvių;

b) antroji koncepcija grindžiama valstybės pareiga sudaryti palankias savo piliečių saugumo ir gerovės sąlygas, kuri daugiausia įgyvendinama pačių piliečių iniciatyva.

Pirmoji koncepcija vyrauja totalitarinėse valstybėse (tokia buvo ir SSRS), tuo tarpu antroji - demokratinėse valstybėse, kuriose iškeliami ir puoselėjami žmogaus teisių, jo ir visuomenės gerovės idealai. Iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo apie valstybės saugumo struktūrą kalbėta labai ribotai, kadangi ši sritis buvo slapta. Padėtis pasikeitė atkūrus Lietuvos nepriklausomybę ir žengus demokratinės valstybės kūrimo kryptimi. Seimas

1994 m. sausio 20 d. priėmė Valstybės saugumo departamento įstatymą. Kadangi Valstybės saugumo departamentas yra statutinės drausmės pagrindais veikianti institucija, Lietuvos Respublikos Vyriausybė 1994 m. gruodžio 19d. nutarimu patvirtino Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamento statutą, kuris šalia minėto įstatymo yra taip pat vienas svarbiausių teisės aktų, reglamentuojančių departamento veiklą.

Pagal Valstybės saugumo departamento įstatymo 1 straipsnį, Valstybės saugumo departamentas (toliau- Departamentas) yra Seimui ir Prezidentui atskaitinga valstybės institucija, kurios *paskirtis - saugoti Lietuvos Respublikos suverenitetą ir jos konstitucinę santvarką*. Taigi Departamento veiklą kontroliuoja ne tik teisminė valdžia (konkrečiai administraciniai teismai, kuriems gali būti pateikiami atitinkami skundai), bet ir įstatymų leidžiamoji bei vykdomoji valdžios. Tokiu būdu siekiama užtikrinti, kad Departamentas veiktų tik griežtai pagal savo kompetenciją ir tik teisėtomis priemonėmis. Departamento veikla turi būti skirta užtikrinti valstybės (t. y. tiek visos visuomenės, tiek ir jos dalies) saugumą, o ne įgyvendinti kokių nors politinių grupių interesus.

Kaip turėtų būti aiškinama įstatyme vartojama sąvoka *Lietuvos Respublikos suverenitetas ir konstitucinė santvarka* Iš įstatymo 7 straipsnio, kuriame įtvirtinami Departamento uždaviniai ir funkcijos, galima daryti išvadą, jog ši sąvoka aiškinama plečiamai. Departamento uždaviniai yra:

- a) išaiškinti veikas, keliančias grėsmę valstybės saugumui, jos suverenitetui, teritorijos neliečiamumui ir vientisumui, konstitucinei santvarkai ir valdžiai, valstybės gynybinei ir ekonominei galiai;
- b) užkirsti kelią šioms veikoms;
- c) nustatyti priežastis, sąlygojančias šias veikas, bei įstatymų nustatyta tvarka imtis priemonių joms šalinti.

Šie Departamento uždaviniai yra įgyvendinami vykdant jam suteiktas funkcijas:

- a) valstybės interesais atlikti žvalgybą ir kontržvalgybą;
- b) atlikti kvotą, tiriant Departamento kompetencijai priskirtus nusikaltimus ir vykdant asmenų paiešką;

c) imtis priemonių valstybės ekonominių pagrindų apsaugai, taip pat kovai su terorizmu ir korupcija, keliančiais grėsmę valstybės saugumui;

d) rengti ir įgyvendinti priemones avarijoms, katastrofoms ir kitiems pavojingiems įvykiams užkirsti atominės energetikos objektuose, oro, jūrų ir geležinkelio transporte bei kituose strateginę reikšmę turinčiuose objektuose;

e) tirti valstybės pareigūnų ir kitų asmenų nusikalstamas veikas, dėl kurių gali būti padaryta arba daroma didelė žala valstybės saugumui, jos ekonominiams ir kitiems interesams, taip pat asmens konstitucinėms teisėms ir teisėtiems interesams;

f) organizuoti ir užtikrinti techninę vyriausybės ryšio apsaugą;

g) rengti, įgyvendinti ir kontroliuoti Lietuvos Respublikos valstybės paslapčių apsaugą šalies viduje bei jos įstaigose užsienyje;

h) savarankiškai arba kartu su kompetentingomis institucijomis įgyvendinti operatyvines priemones:

- svarbių valstybinių, tarptautinių visuomeninių renginių saugumui užtikrinti;
- Lietuvos vadovų, užsienio šalių vadovų ir kitų oficialių Lietuvos svečių apsaugai organizuoti ir užtikrinti;
- užsienio diplomatinėms įstaigoms Lietuvoje ir Lietuvos Respublikos įstaigoms užsienyje apsaugai organizuoti ir užtikrinti;

i) tirti, analizuoti ir prognozuoti politinius visuomeninius procesus, susijusius su valstybės saugumu, ir informuoti apie juos Seimą, Prezidentą ir Vyriausybę.

Apibendrinant pateiktą Departamento uždavinių ir funkcijų sąrašą galima padaryti dvi išvadas. Pirma, pateiktas funkcijų sąrašas yra išsamus. Tuo būdu įstatymų leidėjas bando įstatymu tiksliai apibrėžti Departamento pareigūnų galimo elgesio ir kompetencijos ribas. Antra, pateiktų funkcijų sąrašas, nors ir yra išsamus, tačiau formuluotės tiek bendros, kad leidžia Departamento pareigūnams kištis į kiekvieną visuomenės gyvenimo sritį (pvz., valstybės ekonominių pagrindų apsauga ir pan.).

Skirtina keletas Departamento veiklos principų.

Teisėtumas. Savo veikloje Departamento pareigūnai gali veikti tik griežtai vadovaudamiesi galiojančia teise. Kiekvienas atliktas teisėje nenumatytas veiksmas yra neteisėtas.

Žmogaus teisių ir laisvių gerbimas. Departamentas savo veikloje vadovaujasi žmogaus teisių ir laisvių neliečiamumo principu. Šių teisių ir laisvių ribojimas galimas tik remiantis įstatymu. Departamento pareigūnai asmens reikalavimu turi išaiškinti jo laisvių ir teisių ribojimo pagrindus. Departamento pareigūnų veiksmai, jeigu asmuo mano, kad jais pažeidžiamos jo teisės ir laisvės, gali būti skundžiami arba Departamento vadovybei, arba Aukštesniajam administraciniam teismui. Kadangi šiuo atveju kalbama apie alternatyvų žinybinį priklausymą (galima pasirinkti tik vieną iš galimybių), siekiant geresnės ir visapusiškesnės asmens teisių ir laisvių apsaugos, neabejotinai tikslinga teikti prioritetą teisminei gynybai. Valstybės saugumo departamento įstatymo 18 straipsnio ketvirtojoje dalyje įtvirtinta, kad Departamento pareigūnas, gavęs įstatymams prieštaraujantį įsakymą ar nurodymą, turi vadovautis įstatymu, o apie neteisėtą įsakymą ar nurodymą pranešti Departamento vadovybei. Neteisėto įsakymo vykdymas neatleidžia pareigūno nuo atsakomybės. Ši taisyklė svarbi tuo, kad suasmenina pareigūno atsakomybę už savo atliekamus veiksmus ir šalina galimybę neteisėtų veiksmų atlikimą pateisinti įsakymo vykdymu.

Veiklos viešumas ir konfidencialumas. Plati Departamento veikla lemia gana daug situacijų, kai visiškas veiklos viešumas praktiškai paneigtų galimybę vykdyti pavestas funkcijas. Pavyzdžiui, turima operatyvinė informacija negali būti skelbiama, kol byla nėra ištirta, ir pan. Todėl įstatymas deklaruoja šių dviejų, atrodytų visiškai priešingų principų derinimo būtinumą. Įstatymo 4 straipsnyje sakoma, kad Departamentas teikia informaciją valstybės saugumo klausimais visuomenei, valstybėms institucijoms, masinės informacijos priemonėms. Informacija, kuri yra valstybės, profesinės ar komercinės paslaptis, taip pat žinios, kurios ribotų konstitucines žmogaus teises ir laisves, neskelbiamos, išskyrus įstatymų numatytus atvejus.

Departamento pareigūnų depolitizavimas ir kitos veiklos draudimas. Remiantis Įstatymo 24 straipsniu, Valstybės saugumo departamento pareigūnams leidžiama dalyvauti tik įvairių visuomeninių organizacijų, draugijų, klubų ir kitų nepolitinių susivienijimų veikloje. Departamente draudžiama politinių partijų ir politinių organizacijų veikla. Valstybės saugumo departamento pareigūnai negali būti politinių partijų, politinių organizacijų ir visuomeninių politinių judėjimų nariais bei rėmėjais, dalyvauti jų veikloje.

Remiantis Įstatymo 18 straipsnio aštuntąja dalimi, Departamento pareigūnams draudžiama eiti kitas renkamas ar skiriamas pareigas, dirbti verslo, komercijos ar kitose privačiose įstaigose, taip pat dirbti pedagoginį ir mokslinį darbą, išskyrus atvejus, kai tai suderinta su generaliniu direktoriumi.

Visų šių ribojimų prasmė yra viena - užtikrinti, kad pareigūnas savo veikloje vadovautųsi išimtinai viešuoju interesu, kiek įmanoma vengtų privataus ir viešojo interesų konflikto, kad jo veiksmus lemtų ne politinės pažiūros, o tik profesinė pareiga.

Valstybės saugumo departamento struktūrą sudaro centrinis aparatas, teritorinės įstaigos ir specialios paskirties įstaigos. Departamentui vadovauja generalinis direktorius, kurį Seimo priitarimu skiria ir atleidžia Respublikos Prezidentas. Generalinis direktorius turi pavaduotojus, kuriuos skiria ir atleidžia Respublikos Prezidentas generalinio direktoriaus teikimu. Departamente taip pat sudaroma kolegija, patariamoji generalinio direktoriaus institucija. Kolegiją sudaro ir jos nuostatus tvirtina generalinis direktorius, į kolegiją įeina generalinis direktorius, jo pavaduotojai ir departamento skyrių viršininkai.

Valstybės saugumo departamento *centrinis aparatas* tiesiogiai vykdo Departamento funkcijas, organizuoja ir kontroliuoja teritorinių ir specialiosios paskirties įstaigų darbą.

Teritorinės įstaigos steigiamos atsižvelgiant į administracinį-teritorinį Lietuvos skirstymą. Detalesnio teritorinių įstaigų veiklos paaiškinimo pasigendama tiek įstatyme, tiek ir Statute.

Specialiosios paskirties įstaigas steigia, finansuoja ir likviduoja Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Jos gali būti steigia-

mos specialioms Departamento funkcijoms (vyriausybinių ryšio apsauga, konfidencialaus pašto gabenimas ir pan.) vykdyti bei informacinėms ir kitoms reikmėms.

Departamento *generalinio direktoriaus* kompetencija nustatyta Statuto 6 straipsnyje, kuriame sakoma, kad jis organizuoja Departamento darbą ir jam vadovauja; atstovauja Departamentui; teikia Ministrui Pirmininkui kandidatus į specialios paskirties įstaigų vadovus, taip pat pasiūlymus dėl jų atleidimo iš pareigų; Lietuvos Respublikos Vyriausybės pritarimu steigia naujas teritorines įstaigas ir kt. Nesant Valstybės saugumo departamento generalinio direktoriaus, jo pareigas eina vienas iš jo paskirtų pavaduotojų.

Valstybės saugumo departamento *kolegija* apibendrina Departamento padalinių darbą, teikia metodines rekomendacijas ir pasiūlymus, kaip atlikti jiems pavestas funkcijas, svarsto pareigūnų tobulinimosi klausimus, taip pat sprendžia kitus generalinio direktoriaus ir kolegijos narių nustatytus klausimus.

Departamento pareigūnų tarnybą reglamentuoja ir sąvoką apibrėžia Statutas. Jo 13 straipsnyje sakoma, kad Valstybės saugumo departamento pareigūnai – asmenys, vykdantys įstatymų nustatytas valdžios atstovo funkcijas arba turintys administracinius įgaliojimus. Departamento pareigūnai prieš pradėdami eiti pareigas privalo prisiekti. Priešaišką priima generalinis direktorius, išskyrus atvejus, kai konkretų pareigūną skiria į pareigas kitas asmuo (pvz., generalinio direktoriaus pavaduotojai prisiekia jį skiriančiam Respublikos Prezidentui). Departamento pareigūnais asmenys tampa po to, kai jie paskiriami į pareigas ir prisiekia. Statuto 14 straipsnyje kalbama, kas konkrečiai (pagal pareigybes) laikomi Departamento pareigūnais (pvz., generalinis direktorius, jo pavaduotojai; centrinio aparato, teritorinių įstaigų, skyrių ir poskyrių viršininkai; komisarai – inspektorai ir kt.). Departamento pareigūnai, eidami savo pareigas turi teisės

a) vykdyti operatyvinę veiklą;

b) kartu su Vidaus reikalų ministerija ir Krašto apsaugos ministerija įgyvendinti bendras valstybės saugumą užtikrinančias priemones;

c) atlikti kvotą, tiriant Departamento kompetencijai priskirtus nusikaltimus;

d) išpėti asmenis apie neteisėtų veiksmų neleistinumą.

Pareigūnai turi įstatymo nustatytus laipsnius ir dėvi uniformą su Departamento skiriamaisiais ženklais (uniforma nėra dėvima tais atvejais, kai atliekant tam tikras užduotis dėvimi civiliai drabužiai). Tarnyba Departamente grindžiama griežtu pavaldumu ir subordinacija (pagal pareigas ir laipsnį). Valstybės saugumo departamento pareigūnai yra pavaldūs savo tiesioginiam viršininkui ir klauso jo teisėtų nurodymų.

Statutas nenumato ypatingų reikalavimų asmenims, norintiems dirbti Departamente. Remiantis Statuto 70 straipsniu, į tarnybą Valstybės saugumo departamente priimami nejaunesni kaip 20 metų mokantys valstybinę kalbą Lietuvos Respublikos piliečiai, kurie pagal išsimokslinimą, intelektą, asmenines savybes, dalykinį ir fizinį pasirengimą bei sveikatos būklę tinkami dirbti šiame departamente. Tiesa, 21 straipsnyje jau teigiama, kad į Departamento centrinio aparato ir teritorinių įstaigų skyrių ir poskyrių viršininkų bei jų pavaduotojų, specialios paskirties įstaigų vadovų ir jų pavaduotojų, valdybų, skyrių ir poskyrių viršininkų pareigas priimami tik turintys aukštąjį išsimokslinimą asmenys. Dirbti Valstybės saugumo departamento sistemos pareigūnais asmenys priimami atrankos principu.

XII skyrius

Teisingumo ministerija

Pagrindinis teisės aktas, reglamentuojantis Teisingumo ministerijos veiklą (kompetenciją, struktūrą, veiklos sritis), yra Vyriausybės 1998 m. liepos 8 d. nutarimu patvirtinti Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos nuostatai (toliau - Nuostatai). Nuostatų 1 straipsnyje sakoma, kad Teisingumo ministerija yra Lietuvos Respublikos vykdomosios valdžios institucija. Ministerija vykdo įstatymų ir kitų teisės aktų įgyvendinimą pavestose teisingumo srities valstybės valdymo funkcijose ir įgyvendina šios srities valstybės politiką. Pagal Lietuvos Respublikos 2000 m. balandžio 18 d. įstatymu patvirtintą Tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statutą, nuo 2000 m. rugsėjo 1 d. Teisingumo ministerijos pavaldumui priklauso ir Kalėjimų departamentas, kuriam pavaldžios bausmės atlikimo vietos (pataisos darbų kolonijos - gyvenvietės, auklėjimo darbų kolonijos, kalėjimai, laisvės atėmimo vietų ligoninės, pataisos inspekcijos, kardomojo kalinimo vietos, valstybės įmónės prie pataisos darbų kolonijų ir mokymo centrai).

Iš esmės Teisingumo ministerija nėra teisėsaugos institucija, kadangi nevykdo teisėsauginių funkcijų. Tačiau ministerijai, kaip vykdomosios valdžios daliai, priklauso dalies teisėsaugos institucijų kuravimo funkcija, pareiga užtikrinti tinkamas darbo sąlygas, o įstatymų numatytais atvejais ir administruoti. Todėl teisėsaugos institucijų sistemos aptarimas nepaminėjus Teisingumo ministerijos kompetencijos būtų neišsamus.

Nuostatų 5 straipsnyje apibūdinami pagrindiniai Teisingumo ministerijai keliami uždaviniai:

a) tirti Lietuvos Respublikos įstatymų leidybos problemas, dalyvauti kuriant šių įstatymų sistemą, pagal savo kompetenciją dalyvauti harmonizuojant nacionalinę teisę su Europos Sąjungos teisės aktais;

b) rengti Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų projektus, teikti dėl jų juridines išvadas;

c) įstatymo nustatyta tvarka prižiūrėti notariato veiklą;

d) siekti, kad būtų sudarytos deramos darbo sąlygos ministerijos, apylinkės, apygardos teismų ir Lietuvos apeliacinio teismo bei ministerijos įsteigtų ar priskirtų įstaigų darbuotojams;

e) kiti uždaviniai.

Iš principo visus Nuostatuose įvardytus Teisingumo ministerijos uždavinius būtų galima skirstyti į dvi grupes:

a) galiojančios teisės sistemos analizė, sisteminimas ir tobulinimas;

b) visos teisingumo sistemos (plačiąja prasme) veiklos užtikrinimas.

Teisingumo ministerijai vadovauja ministras, kurį pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją skiria pareigoms ir atleidžia iš pareigų Respublikos Prezidentas Ministro Pirmininko teikimu. Teisingumo ministrą gali laikinai pavaduoti tik Ministro Pirmininko paskirtas kitas Lietuvos Respublikos Vyriausybės narys (ministras). Ministras yra tiesiogiai atsakingas už Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos įgyvendinimą ministerijos kompetencijai priklausančiais klausimais.

Teisingumo ministerijos vadovybei priskirtini ir viceministrai, kurie tiesiogiai atsakingi ministrui. Ministras nustato jų kompetenciją. Viceministrai rūpinasi jiems ministro skirtais ministerijos darbo barais, per ministerijos sekretorių ir atitinkamus ministerijos administracijos padalinių vadovus koordinuoja ir užtikrina jų įgaliojimams priskirtose srityse ministro nustatytos politikos įgyvendinimą, teikia ministrui įstatymų ir kitų teisės aktų projektus.

Teisingumo ministerija turi savo administraciją, kuriai vadovauja ministerijos sekretorius. Administracija susideda iš departamentų skyrių ir kitų padalinių.

Teisingumo ministerijoje taip pat sudaroma kolegija - patariamoji ministro institucija. Ministras yra kolegijos pirmininkas, o jos nariai - viceministrai, ministerijos sekretorius. Į kole-

gijos sudėtį gali būti įtraukti ir ministerijos sekretoriaus pavaduotojai bei kiti ministerijos, kitų institucijų ir organizacijų atstovai ir mokslininkai šių sutikimu. Kolegijos narių skaičių nustato ir kolegijos personalinę sudėtį bei darbo reglamentą tvirtina ministras. Jis taip pat teikia kolegijai svarstyti klausimus.

XIII skyrius

Notariatas

1. NOTARO SĄVOKA, FUNKCIJOS IR UŽDAVINIAI. NOTARAS IR NOTARIATAS

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 straipsnio pirmojoje dalyje įtvirtintas nuosavybės neliečiamumo principas, kurio tinkamas įgyvendinimas turi garantuoti ne tik veiksmingą rinkos santykių funkcionavimą, bet ir demokratinės valstybės valdymo formos realumą. Notariato institucijos atsiradimą ir lėmė būtinumas apsaugoti nuosavybę, taip pat poreikis sudaryti savininkui tinkamas sąlygas ja disponuoti. Nors Europos valstybėse dabar nustatyta pakankamai priemonių, garantuojančių nuosavybės apsaugą, tačiau notaras šioje srityje lieka neabejotinas lyderis. Nuosavybės apsauga - tai tik vienas iš notarui keliamų uždavinių. Bendriausiu požiūriu kiekvienas notaras pirmiausiai privalo rūpintis tinkama ir teisėta civiline apyvarta bei tinkamu civilinių įstatymų taikymu, taip pat tuo, kad civilinių ginčų būtų išvengta dar prieš šalių civilinių teisinių santykių atsiradimą arba jau juos įforminant. Ne veltui notaras dažnai vadinamas prevyviu teisėju. Svarbi notaro pareiga paaiškinti klientui atliekamų notarinių veiksmų padarinius. Taigi kyla klausimas, ar notaras, įgyvendindamas visus jam keliamus uždavinius, yra teisėsauogos sistemos atstovas? Kadangi pagrindinis notarui keliamas uždavinys yra rūpinimasis privatinės teisės apsauga ir tinkamajos realizavimu, atsakyti į šį klausimą būtų galima tik teigiamai. Pavyzdžiui, jeigu konkretus šalių sudaromas sandoris neatitinka įstatymų reikalavimų - notaras atsisako jį tvirtinti ir tuo būdu pasireiškia valstybės valia nepripažinti sandorio.

Ypač svarbų vaidmenį visuomenės gyvenime notaras atlieka kontinentinėse teisės tradicijos valstybėse. Notaras čia yra tar-

si šeimos advokatas, įgaliotasis atstovas, sudarant įvairius sandorius, archyvų, dokumentų saugotojas, teisinę reikšmę turinčių faktų tvirtintojas.

Kokie yra pagrindiniai notaro ir teismų veiklos skirtumai? Notaro veiklos ypatybė ir kartu pranašumas, palyginti su teismine gynyba, yra tas, kad teismine tvarka ginamos jau pažeistos materialios subjektinės teisės, o notaras savo veikla apskritai šalina galimybes ir sąlygas ginčui dėl pažeistos materialios subjektinės teisės kilti. Kitaip nei teismas, notariatas savo uždavinius įgyvendina tvirtindamas teises ir faktus, kurių buvimu galima įsitikinti tiesiogiai, pagal įstatymo nurodytus dokumentus. Notarų atliekamas teisių gynimas, kitaip nei teismo, nėra baigtinis. Notariniai aktai gali būti ginčijami teisme.

Lietuvoje atkūrus nepriklausomybę, kuri laiką dar gyvavo valstybinio notariato sistema (joje notaras yra valstybės pareigūnas, gaunantis valstybės nustatytą algą, negalintis savarankiškai spręsti biuro darbo organizacinių klausimų ir finansiniu bei civilinės atsakomybės požiūriu visiškai nesuinteresuotas savo darbo efektyvumu ir kokybe). Ši sistema pasirodė nesugebanti tinkamai aptarnauti sparčiai besikeičiančių civilinių teisiinių santykių. 1992 m. rugsėjo 15d. priimtas naujas Lietuvos Respublikos notariato įstatymas, kuriuo buvo įgyvendinta notariato reforma, pereinant nuo valstybinio prie lotyniškojo (vyraujančiorinkosekonomikosvalstybėse) notariatosistemos. Aptariant notaro profesijos sąvoką itin svarbu suprasti jos esmę. Lotyniškojo notariato sistemos raidoje dažniausiai notaro pareigos buvo ir yra priskiriamos viešosios tarnybos pareigoms, nors pats notaras yra laisvosios profesijos atstovas. Atitinkama nuostata vyrauja ir Notariato įstatymo 2 straipsnyje, kuriame notaras vertinamas kaip valstybės įgaliotas asmuo. Tokį notaro teisinės padėties dvilypumą lemia pačios lotyniškojo notariato sistemos ypatumai, kurioje nepriklausomumo, greitumo ir efektyvumo sumetimais aptartas viešo pobūdžio užduotis įgyvendina ne valstybė, bet kvalifikuoti ir specialiai tam parengti privatūs asmenys, visiškai materialiai atsakantys už tinkamą valstybės jiems patikėtų funkcijų vykdymą. Tad lotyniškojo notariato sistemos pagrindas yra kompromisas, kuriuo viešosios valdžios funkcijas atlieka

laisvosios profesijos žmonės, turintys specialų pasirengimą ir visiškai materialiai atsakingi už padarytą klientui žalą.

Nors notaro profesija ir priskiriama prie laisvųjų, tačiau ji skiriasi, pavyzdžiui, nuo advokatų. Notaras nėra atleidžiamas nuo valstybės jam priskirtų prievolių vykdymo ir valstybė daug intensyviau kišasi į notaro veiklą, kadangi šis savo veikloje tiesiogiai įgyvendina valstybės funkcijas. Tiek galimybės tapti notaru, tiek ir teritorija, kurioje jis atlieka pareigas, praktiškai visada nustatoma valstybės. Notariato įstatymo 2 straipsnyje taip pat pabrėžiama, kad notarus skiria ir atleidžia Lietuvos Respublikos teisingumo ministras, kuris taip pat nustato jų skaičių, būveinę ir veiklos teritoriją.

Valstybė kontroliuoja, kaip notaras atlieka savo pareigas, taip pat nustato kvalifikacinius reikalavimus asmenims, norintiems eiti notaro pareigas (pagal Notariato įstatymo 3 straipsnį, notaro pareigos skiriamos tik viešo konkurso tvarka. Notaru gali būti Lietuvos Respublikos pilietis, turintis teisės magistro arba teisės bakalauro, arba teisininko profesinį kvalifikacinį laipsnį, ne mažiau kaip vienus metus buvęs kandidatu į notarus (asesoriumi) ir Lietuvos Respublikos teisingumo ministro nustatyta tvarka išlaikęs notaro kvalifikacinį egzaminą. Įstatymas numato lengvatas tam tikriems asmenims, pavyzdžiui, socialinių mokslų teisės krypties daktarams ar habilituotiems daktarams ir kt.).

Valstybės suinteresuotumas notaro veikla ir tam tikras kišimasis į ją pasireiškia ne tik nustatant kvalifikacinius reikalavimus žmonėms, norintiems tapti notarais, tačiau ir kitokiais būdais.

Valstybės vykdoma notarų priežiūra. Ši priežiūra vykdoma keliomis kryptimis ir numatyta Notariato įstatymo 7 straipsnyje. Kalbant apie notaro veiklos priežiūrą reikia skirti *notaro veiklą tvirtinant notarinius veiksmus ir administracinę notaro veiklą* (ji nėra susijusi su konkrečiu notariniu veiksmu atlikimu). Be to, skirtina valstybės vykdoma notaro veiklos priežiūra nuo asmens, manančio, kad notaro veiksmas yra neteisėtas, galimybės kreiptis į teismą. Valstybės vykdomą notarų veiklos priežiūrą organizuoja *teisingumo ministras per savo įgaliotus asmenis ir apygardos teismų pirmininkai*. Teisingumo ministras per savo įgaliotus asmenis vykdo tik notarų administracinės veiklos priežiūrą

(tikrina, kad notarų biurų iškabos ir patys biurai atitiktų nustatytus reikalavimus, notaras laikytusi nustatytą darbo valandų, klientai būtų aptarnaujami nepažeidžiant notarų garbės kodekso reikalavimų ir kt.). Notarinių veiksmų teisėtumą tikrina išimtinai apygardos teismų pirmininkai teisingumo ministro nustatyta tvarka. Notarų veiklos teisėtumo kontrolės taisyklės teisingumo ministras patvirtino 1998 09 08 įsakymu Nr. 121. Jose numatyta, kad apygardos teismų pirmininkai atsako už savo teismo veiklos teritorijoje dirbančių notarų veiklos teisėtumo kontrolę. Atitinkamų teismų pirmininkai kiekvienais metais privalo patvirtinti metinį notarų veiklos teisėtumo kontrolės planą ir perduoti jį Teisingumo ministerijai. Notarų veiklos teisėtumo kontrolės formos yra *patikrinimas* (tikrinamas visų notarinių veiksmų per tam tikrą laikotarpį teisėtumas) ir *revizija* (tikrinamas tam tikrų notarinių veiksmų teisėtumas). Patikrinimas (tiek patikrinimas, tiek ir revizija) gali būti *eilinis* ir *neeilinis*. Eilinis patikrinimas atliekamas vadovaujantis metiniu notarų veiklos teisėtumo kontrolės planu. Kiekvieno notaro atliktų notarinių veiksmų teisėtumą būtina tikrinti ne rečiau kaip kartą per trejus metus. Neeilinio patikrinimo pagrindu gali būti skundas, teismo sprendimas (atitinkamo apygardos teismo teritorijoje esantis apylinkės teismas privalo apygardos teismo pirmininkui siųsti įsiteisėjusius teismo sprendimus, kuriais atlikti notariniai veiksmai pripažinti neteisėtais) bei kiti pagrindai, leidžiantys abejoti notaro atliktų notarinių veiksmų teisėtumu. Sprendimą atlikti neeilinį patikrinimą ar reviziją turi teisę priimti teisingumo ministras arba atitinkamo apygardos teismo pirmininkas. Tiek patikrinimas, tiek ir revizija paprastai atliekami notaro biure, išskyrus nedideles išimtis. Tai daro apygardos teismo pirmininkas arba jo paskirtas apygardos teismo teisėjas. Patikrinimas ar revizija baigiami surašymu atitinkamo akto, kuriame įvertinami tikrinimo rezultatai, pasisakoma dėl drausmės bylos iškėlimo būtinumo, aptariamai nustatyti trūkumai ir pan. Šio akto kopijos siunčiamos Teisingumo ministerijai ir Notarų rūmams.

Kalbant apie apygardos teismų pirmininkų vykdomą notarų veiklos teisėtumo kontrolę pabrėžtini du dalykai:

a) kontroliuodami notarų veiklos teisėtumą, apygardos teismų pirmininkai nevykdo teisingumo ir veikia ne kaip bylą nag-

rinėjantis teismas, o kaip teisminės administracijos atstovas. Tad iš principo – tai administracinė kontrolė;

b) kontrolės pagrindu gali būti asmens skundas, tačiau ji atliekama ne asmens, o valstybės interesais.

Jeigu asmuo siekia, kad atitinkamas aktas būtų pripažintas neteisėtu, jis turi kreiptis į teismą pareikšdamas ypatingą teisėna skundą dėl notarinio veiksmo pripažinimo neteisėtu. Valstybė yra sudariusi visas sąlygas šiems skundams pateikti, kadangi asmenys atleidžiami nuo žyminio mokesčio už pateikiamą skundą.

Gali kilti klausimas, kodėl notarinių veiksmų teisėtumo kontrolę, kuri iš esmės yra administracinė, atlieka teisminės valdžios atstovai? Ši sistema galioja praktiškai visose lotyniškojo notariato valstybėse. Paaiškinimas gana paprastas. Notariato įstatymo 26 straipsnio antrojoje dalyje notariniam dokumentui suteikta didesnė įrodomoji galia. Taigi valstybė turi garantuoti pasitikėjimą šiuo dokumentu ne tik notaro klientui, bet ir teisminei valdžiai, kuriai dažnai tai yra įrodymas byloje, siekiama sukurti ypatingus teisminės valdžios ir notariato pasitikėjimo santykius.

Kitos notaro profesinės veiklos ribojimai. Notariato įstatymo 20 straipsnyje įtvirtintas draudimas notarui užsiimti kita veikla, išskyrus pedagoginę ir mokslo tiriamąją darbą. Notaras taip pat negali jungtis su kitų profesijų darbuotojais bendrai komercinei ir ūkinei veiklai. Tokiu draudimu siekiama, kad notaras, vykdydamas savo funkcijas, būtų visiškai nepriklausomas nuo įvairių interesų grupių ir galėtų tinkamai atlikti pareigas.

Teisingumo ministro teisė iškelti notarui drausmės bylą. Ši ministro teisė įtvirtinta Notariato įstatymo 16 straipsnio antrojoje dalyje ir rodo valstybės suinteresuotumą notaro veikla. Notaro, kaip ir advokato, drausmės bylą nagrinėja ne Teisingumo ministerija, o notarų garbės teismas, kurį sudaro tik notariai. Tad teisingumo ministro teisė reiškia tik jo *pasiūlymą* notarų garbės teismui įvertinti savo kolegos veiksmus.

Notaro atlyginimo ribojimas. Notaras yra valstybės įgaliotas asmuo, vykdamas griežtai valstybės jam perduotą funkciją. Tarp notaro ir jo kliento nėra jokių sutartinių santykių, kadangi notaras atsisakyti atlikti notarinį veiksmą gali tik jeigu jo atlikimas prieštarauja įstatymui. Todėl visiškai suprantamas ir

notaro gaunamo atlyginimo už atliekamą notarinį veiksmą valstybinis ribojimas. Notariato įstatymo 19 straipsnio pirmojoje dalyje nurodoma, kad už notarinio veiksmo atlikimą, sandorių projektų parengimą, konsultacijas ir technines paslaugas notaras ima atlyginimą, kurio dydį nustato Teisingumo ministerija suderinusi su Finansų ministerija.

Aptarus notaro profesijai keliamus reikalavimus, jos bruožus, santykių su valstybės interesais, pasidaro aiški ir paties notaro sąvoka, jo ir notariato santykis. Notaras yra valstybės įgaliojamas asmuo, atliekantis Notariato įstatyme numatytas funkcijas, laiduojančias, kad civiliniuose teisiniuose santykiuose nebūtų neteisėtų sandorių ir dokumentų. Tuo tarpu notariatas yra notarų visuma, organizuota notarų savivaldos pagrindu.

2. NOTARŲ VEIKLOS PRINCIPAI

Notarų nepriklausomumo principas įtvirtintas Notariato įstatymo 12 straipsnyje - notarai savo įgaliojimus vykdo nepaisydami valstybinės valdžios bei valdymo institucijų įtakos ir paklūsta tik įstatymams. Tad panašiai kaip teisėjas, notaras pirmiausiai yra nepriklausomas nuo valstybės subjektyvių norų. Jokie notaro veiksmai, atliekant profesines pareigas, negali būti tikrinami tikslingumo požiūriu - gali būti tikrinamas tik notaro veiklos teisėtumas.

Svarbus notaro nepriklausomumas nuo sandorio šalių. Nors notaras ir veikia šalių pavedimu, tačiau jis nėra nė vienos iš jų atstovas ir procedūrinius sprendimus priima neatsižvelgdamas į šalių nurodymus. Nepriklausomumo nuo šalių stengiamasi siekti trimis būdais:

a) notarų skaičiaus ribojimu. Kiekvienam notarui stengiamasi garantuoti pakankamą skaičių klientų, išvengti nesąžiningos konkurencijos ir neskatinti notaro veikti neteisėtai, kad šis galėtų išgyventi. Kita vertus, notarų skaičius valstybėje turėtų būti toks, kad būtų sudarytos sąlygos teikti klientams kokybiškas paslaugas. Notarų konkurencija ribojama ir reklamos draudimu, vienodų iškabų visiems notarų biurams nustatymu (Notariato įstatymo 20¹ straipsnis).

b) jau aptartais kitos notarų veiklos ribojimais;

c) notarinių veiksmų atlikimo ribojimais. Notariato įstatymo 33 straipsnyje pabrėžiama, kad notaras neturi teisės atlikti notarinių veiksmų sau ir savo vardu, savo sutuoktiniams ir jų vardu, sutuoktiniams ir savo giminaičiams.

Notarų objektyvumo principas yra glaudžiai susijęs su jų nepriklausomumu, kadangi tik nepriklausomas notaras gali būti objektyvus. Jau prisiekdamas notaras įsipareigoja būti sąžiningas, taigi ir objektyvus. Būti objektyviam nereiškia nepalaidoti nė vienos šalies – atvirkščiai, ši pareiga reikalauja iš notaro padėti „silpnesnįsiai“ šaliai. Objektyvumas taip pat reiškia, kad notaras privalo išaiškinti klientams jų teises ir pareigas, išpėti apie atliekamų notarinių veiksmų padarinius.

Notarinių veiksmų atlikimo slaptumo principas kartu yra ir notarų nepriklausomumo, jų teisių ir laisvių garantija. Šis principas įtvirtintas Notariato įstatymo 14 straipsnyje. Notaras privalo užtikrinti turimos informacijos apie atliktus notarinius veiksmus konfidencialumą. Kodėl kyla tokia būtinybė? Notarų darbas daugeliu atvejų susijęs su žiniomis apie klientų šeimos gyvenimą ar turtą. Todėl klientui svarbu būti tikram, kad notaras gaurų žinių neperduos tretiesiems asmenims. Notarinių veiksmų atlikimo slaptumo principas taikomas ne tik notarui, bet ir buvusiam notarui, taip pat notaro biuro darbuotojams ir pareigūnams, kurie atitinkamų žinių įgijo eidami savo tarnybines pareigas. Slaptumas – tai gana plati sąvoka, apimanti visas aplinkybes, kurios tapo žinomos notarui vykdant savo pareigas (kliento vardas, pavardė ir net pats buvimo pas notarą faktas). Vadovaujantis Notariato įstatymo 14 straipsnio antrąja dalimi, pažymos apie notarinius veiksmus ir dokumentai išduodami tik asmenims, kurių pavedimu ar kuriems buvo atliekami notariniai veiksmai arba jų įgaliotiniams. Lotyniškajame notariate minėta taisyklė turi tik vieną išimtį, kuri įtvirtinta Notariato įstatymo 14 straipsnio trečiojoje dalyje: teismo, prokuratūros, tardymo ir kvotos organų reikalavimu notarai išduoda pažymas apie notarinius veiksmus ir dokumentus tik dėl šiems organams priklausančių civilinių ir baudžiamųjų bylų. Toje pačioje dalyje, deja, numatoma dar viena išimtis, kurioje sakoma – kitais įstatymų numatytais atvejais. Čia turimos galvoje pi-

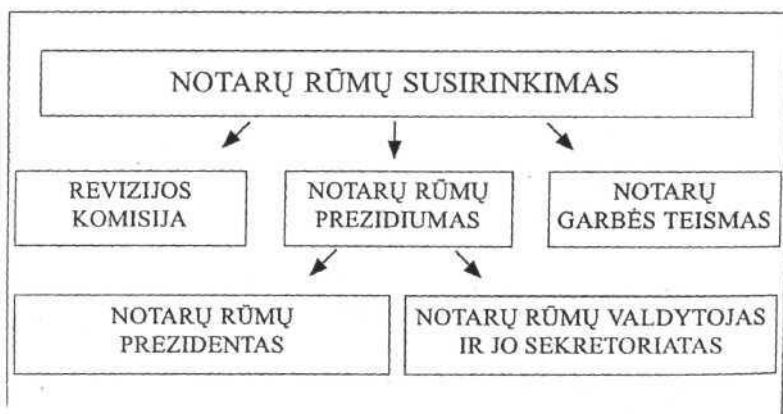
nigų plovimo prevencijos priemonės, kai notaras atitinkamoms institucijoms privalo pranešti apie tam tikrų sandorių sudarymą. Pinigų plovimo prevencijos priemonės būtinos, tačiau jų įgyvendinimas notarinio veiksmo slaptumo, kartu notaro ir kliento pasitikėjimo santykių sąskaita nėra teisingas. Šiuo atveju užtektų įtvirtinti nuostatą, kad nuo tam tikros sumos atsiskaitoma per bankus ir problema būtų iš esmės išspręsta, kadangi su atitinkamomis valstybės institucijomis bendrautų bankai.

Griežčiausios atsakomybės principas reiškia, kad tiek civilinės, tiek baudžiamosios, tiek ir administracinės atsakomybės atveju įstatymų leidėjas notarui nustato pačią griežčiausią atsakomybę. Pagal Notariato įstatymo 16 straipsnį, civiline tvarka notaras atsako visiškai, o baudžiamąja ir administracine – kaip valstybės pareigūnas. Tokiu būdu siekiama padidinti notaro atsakomybę už jam patikėtų valstybės funkcijų tinkamą įgyvendinimą ir klientų pasitikėjimą notariais.

Siekiant garantuoti visišką notaro civilinę atsakomybę ir greitą klientui padarytos žalos atlyginimą, Notariato įstatymo 6 straipsnyje numatyta notaro pareiga apdrausti savo civilinę atsakomybę ne mažiau nei 50 000 litų.

3. NOTARIATO SAVIVALDA

Notariato savivaldos sistemą sudaro:

Kalbant apie notarų savivaldos struktūrą reikia pasakyti, kad visi notarai vienijasi į Notarų rūmus, kuriuos patys ir išlaiko. Narystė Notarų rūmuose nėra savanoriška. Kiekvienas notaras įstatymo galia automatiškai yra šių rūmų narys ir įgauna tam tikras teises ir pareigas tvarkydamas bendrus notariato savivaldos reikalus. Notarų veiklą bendrais bruožais apibūdina Notariato įstatymas, o detalizuoja Notarų rūmų statutas (toliau - Statutas), patvirtintas Teisingumo ministro 1999 m. sausio 14 d. įsakymu.

Notarų rūmų susirinkimas - tai aukščiausias valdymo organas, šaukiamas Notarų rūmų prezidiumo ne rečiau kaip du kartus per metus. Neeilinis susirinkimas bet kada gali būti šauktas Notarų rūmų prezidiumo nutarimu arba ne mažiau kaip 1/5 Notarų rūmų narių reikalavimu. Notarų rūmų susirinkimo išimtinė kompetencija įtvirtinta Statuto 11 straipsnyje (Statuto tvirtinimas ir keitimas; iš notarų imamo mokesčio Notarų rūmų funkcijoms atlikti nustatymas; Notarų rūmų revizijos komisijos rinkimas ir kt). Susirinkimas laikomas teisėtu, jeigu jame dalyvauja daugiau kaip pusė Notarų rūmų narių. Dalyvauti susirinkime privaloma.

Notarų rūmų prezidiumą sudaro prezidentas, viceprezidentai ir nariai. Prezidiumą renka susirinkimas trejiems metams. Notarų rūmų prezidiumo narius renka apygardų notarų susirinkimas: po vieną iš apygardos, išskyrus Vilniaus apygardą, kurioje renkami du nariai. Išrinktus prezidiumo narius tvirtina Notarų rūmų susirinkimas. Prezidiumo posėdį šaukia prezidentas arba kai to reikalauja ne mažiau kaip trys prezidiumo nariai. Prezidiumas užtikrina Notarų rūmų susirinkimo nutarimų įgyvendinimą, tvarko Notarų rūmų turtą ir lėšas, rekomenduoja Notarų rūmų susirinkimui nario mokesčio dydį ir kt. (Statuto 19 straipsnis).

Notarų rūmų prezidentas vadovauja Notarų rūmų veiklai laikotarpiu tarp Notarų rūmų prezidiumo posėdžių ir atstovauja notariatui tiek Lietuvos Respublikoje, tiek užsienyje. Nesant Notarų rūmų prezidento, jį pavaduoja viceprezidentas. Notarų rūmų prezidentą ir viceprezidentą renka visuotinis Notarų rūmų susirinkimas iš pasiūlytų kandidatų slaptu balsavimu trejiems metams.

Notarų rūmų valdytoją ir jo sekretoriatą samdo Notarų rūmų prezidiumas. Notarų rūmų valdytojas tvarko Notarų rūmų reikalus, kartu su finansininku pasirašo finansinius dokumentus.

Notarų rūmų revizijos komisija trejiems metams renka Notarų rūmų susirinkimas. Komisija vykdydama savo uždavinius kasmet atlieka Notarų rūmų finansinės veiklos ir Notarų rūmų susirinkimų nutarimų vykdymo patikrinimą.

Notarų garbės teismas nagrinėja notarų profesinės etikos ir tarnybinių nusižengimų bylas. Drausmės bylą notarui gali iškelti teisingumo ministras arba Notarų rūmų prezidiumas. Garbės teismą sudaro penki notariai, iš kurių du renkami Notarų rūmų susirinkime, du skiria teisingumo ministras, vieną - Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininkas. Garbės teismo teisės išnagrinėjus notaro drausmės bylą įtvirtintos Notariato įstatymo 10² straipsnyje. Svarbu žinoti, kad šio teismo sprendimas nėra galutinis ir gali būti skundžiamas apygardos teismui.

NORMINĖ MEDŽIAGA

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume // Žin., 1992, Nr. 33-1014. Pakeitimai: Žin., 1996, Nr. 64-1501; Nr. 122-2863.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Vilnius: Teisinės informacijos centras prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, 2000.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Vilnius: Teisinės informacijos centras prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, 2000.
4. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas // Vilnius: Teisinės informacijos centras prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, 2000.
5. Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymas // Žin., 1999, Nr. 60-1948.
6. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas // Žin., 1994, Nr. 46-851.
7. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo statutas // Žin., 1995, Nr. 36-887.
8. Lietuvos Respublikos laikinasis ūkinio teismo įstatymas (negalioja) // Žin., 1994, Nr. 30-534.
9. Lietuvos Respublikos ūkinio teismo likvidavimo įstatymas // Žin., 1998, Nr. 26-672.
10. Lietuvos Respublikos komercinio arbitražo įstatymas // Žin., 1996, Nr. 39-961.
11. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Lietuvos apeliacinio teismo, apygardų teismų įsteigimo, apygardų ir apylinkių teismų veiklos teritorijų nustatymo bei Lietuvos Respublikos prokuratūros reformavimo“ // Žin., 1994, Nr. 50-932.
12. Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas // Žin., 1999, Nr. 13-308.
13. Lietuvos Respublikos administracinių teismų įsteigimo įstatymas // Žin., 1999, Nr. 13-309.
14. Lietuvos Respublikos administracinių ginčų komisijų įstatymas // Žin., 1999, Nr. 13-310.
15. Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymas // Žin., 1999, Nr. 60-1945.
16. Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas // Žin., 1999, Nr. 66-2130.
17. Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos paslapčių įstatymas // Žin., 1999, Nr. 105-3019.
18. Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymas // Žin., 1994, Nr. 81-1514.
19. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo įgyvendinimo“ // Žin., 1994, Nr. 81-1515.
20. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Tarnybos Lietuvos Respublikos prokuratūroje statuto patvirtinimo“ // Žin., 1995, Nr. 15-345.
21. Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymas // Žin., 1998, Nr. 64-1840.
22. Lietuvos Respublikos policijos įstatymas // Žin., 1991, Nr. 2-22.
23. Lietuvos Respublikos policijos rėmėjų įstatymas // Žin., 1998, Nr. 60-1705.
24. Lietuvos Respublikos karo policijos įstatymas // Žin., 1998, Nr. 98-2713.
25. Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymas // Žin., 1997, Nr. 50-1190.
26. Lietuvos Respublikos Specialiųjų tyrimų tarnybos įstatymas // Žin., 2000, Nr. 41-1162.

27. Lietuvos Respublikos Specialiųjų tyrimų tarnybos statuto patvirtinimo įstatymas // Žin., 2000, Nr. 47-1342.

28. Lietuvos Respublikos laikinasis vidaus tarnybos įstatymas // Žin., 1992, Nr. 3-34.

29. Lietuvos Respublikos Tarnybos Kalėjų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto patvirtinimo įstatymas // Žin., 2000, Nr. 39-1088.

30. Lietuvos Respublikos Tarnybos Kalėjų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto patvirtinimo įstatymo įgyvendinimo įstatymas // Žin., 2000, Nr. 39-1091.

31. Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamento įstatymas // Žin., 1994, Nr. 11-163.

32. Lietuvos Respublikos notariato įstatymas // Žin., 1992, Nr. 28-810.

33. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl teisinės sistemos reformos metmenų (nauja redakcija) ir jų įgyvendinimo“ // Žin., 1998, Nr. 61-1736.

34. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 53 straipsnio ir Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 21 straipsnio trečiosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Žin., 1994, Nr. 13-221.

35. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos 1994 m. birželio 15 d. įstatymo „Dėl Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Lietuvos apeliacinio teismo, apygardų teismų įsteigimo, apygardų ir apylinkių teismų veiklos tencorijai) nustatymui bei Lietuvos Respublikos prokuratūros reformavimo“ 2 straipsnio ir šio įstatymo priėmimo tvarkos atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Žin., 1994, Nr. 101-2045.

36. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 03 31 nutarimo Nr. 465 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 03 03 nutarimo Nr. 124 „Dėl Lietuvos Respublikos teismų, valstybinio arbitražo, prokuratūros bei Valstybės kontrolės departamento darbuotojų darbo apmokėjimo“ dalinio pakeitimo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 46 straipsnio pirmajai daliai, Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 4 straipsnio pirmajai daliai, Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės įstatymui, taip pat Lietuvos Respublikos įstatymui „Dėl Lietuvos Respublikos teismų teisėjų, prokuratūros darbuotojų, valstybinių arbitrų bei Valstybės kontrolės departamento darbuotojų tarnybinių atlyginimų“ // Žin., 1995, Nr. 101-2264.

37. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 14, 25, 26, 30, 33, 34, 36, 40, 51, 56, 58, 59, 66, 69, 69¹ ir 73 straipsnių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Žin., 1999, Nr. 109-3192.

38. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl teismo antstolių institucinės reformos metmenų patvirtinimo“ // Žin., 1999, Nr. 114-3306.

39. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Tarnybos Lietuvos Respublikos vidaus reikalų sistemoje statuto“ // Žin., 1991, Nr. 25-679.

40. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Interpolo Lietuvos nacionaliniobiuro“ // Žin., 1999, Nr. 1-11.

41. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos nuostatų patvirtinimo“ // Žin., 1998, Nr. 72-2101.

42. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl operatyvinių veiklos subjektų teises ir pareigas turinčių valstybinių institucijų tarnybų sąrašo patvirtinimo ir jų įgaliojimų bei operatyvinės veiklos masto nustatymo“ (nepublikuotas).

43. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamento statuto patvirtinimo“ // Žin., 1994, Nr. 99-1978.

44. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos nuostatų patvirtinimo“ // Žin., 1998, Nr. 63-1816.

45. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos archyvų departamento generalinio direktoriaus įsakymas „Dėl susipažinimo su apygardų ir apylinkių teismuose išnagrinėtų bylų medžiaga tvarkos patvirtinimo“ // Žin., 1999, Nr. 68-2184.

46. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas „Dėl hipotekos skyrių įsteigimo bei jų veiklos teritorijos nustatymo“ // Žin., 1997, Nr. 92-2315.

47. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas „Dėl hipotekos skyrių veiklos teritorijų, dokumentų perdavimo ir prašymų pateikimo hipotekos skyriams tvarkos nustatymo“ // Žin., 1999, Nr. 19-539.

48. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas „Dėl kandidatų į apylinkės teismo teisėjus“ // Žin., 1998, Nr. 96-2677.

49. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas „Dėl Teismų įstatyme numatytų nuostatų, tvarkų ir taisyklių patvirtinimo“ // Žin., 1998, Nr. 103-2853.

50. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas „Dėl rekomendacijų dėl užmokesčio už teikiamą teisinę pagalbą dydžio ir apskaičiavimo tvarkos patvirtinimo“ // Žin., 1999, Nr. 98-2834.

51. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas „Dėl Lietuvos notarų rūmų statuto naujos redakcijos patvirtinimo“ // Žin., 1999, Nr. 9-200.

52. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro įsakymas „Dėl Policijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos laikinųjų nuostatų patvirtinimo“ // Žin., 1997, Nr. 81-2044.

53. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro įsakymas „Dėl Pasienio policijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos nuostatų patvirtinimo“ // Žin., 1997, Nr. 43-1067.